

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक “रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको अध्ययन” रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराद्वारा निर्धारित नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको दसौँ पत्र (५९०) को आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ विषय प्रवेश

‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाले स्याङ्जाभित्र र स्याङ्जाबाहिर रहेका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूको सीप, क्षमता र प्रतिभालाई उजागर गरी पत्रिकामार्फत प्रकाशन गरेको पाइन्छ । स्याङ्जाबाट प्रकाशन हुने युगभाषा पत्रिकाको प्रकाशन बन्द भएपछि ‘रजस्थल’ पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा भन्नु ईँटा थप्ने काम गरेको देखिन्छ । यसको प्रकाशनमा सिङ्गो साहित्यिक जमात नै जम्मा भएर स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान स्थापना गरी यसको प्रकाशन शुरू भएको पाइन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय स्याङ्जामा २०५२ भाद्र २९ गते यसको पञ्जीकरण गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्याङ्जामा ४३०/०५२ नम्बरमा दर्ता भएको ‘रजस्थल’ पत्रिकाको सम्पादक समूहमा विश्वप्रेम अधिकारी र जयप्रसाद पौडेल तथा सल्लाहकारमा शिवकुमार अधिकारी र देवीप्रसाद वनवासी थिए । स्याङ्जाली साहित्यिक साधकहरूको पहलमा २०५५ सालमा प्रकाशित ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिका स्याङ्जा

साहित्य प्रतिष्ठानको विवरणिकाका रूपमा प्रकाशन भयो र हालसम्म निरन्तर रूपमा प्रकाशन भइरहेको पाइन्छ ।

१.४ समस्या कथन

साहित्य जगत्मा विभिन्न विधा रहेका छन् । ती विधाहरूमध्ये कविता विधा एक महत्त्वपूर्ण विधा हो । मानव सभ्यताको विकास संगसंगै कविताको विकास भएको हो । कविता विधा आदिकालबाट हालसम्म आइपुग्दा विभिन्न साहित्यिक ग्रन्थ तथा पत्रपत्रिकाहरूमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । स्याङ्जा जिल्लाबाट प्रकाशित हुने 'रजस्थल' पत्रिकामा पनि धेरै कविताहरू विभिन्न अङ्कहरूमा छापिएका छन् । यस 'रजस्थल' पत्रिकामा विभिन्न प्रतिभाहरूका विभिन्न प्रवृत्तिका कविताहरू प्रकाशित छन् । 'रजस्थल' पत्रिकाको नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा छुट्टै वैशिष्ट्य कायम भएको नेपाली साहित्यले स्विकारेको छ । यसो भएर पनि 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताका विषयमा विस्तृत अध्ययन हुन बाँकी नै देखिन्छ । प्रस्तुत शोधपत्रको शोध समस्या निम्न प्रकारका रहेका छन् :

- (क) 'रजस्थल' पत्रिकामा के र कस्ता प्रवृत्तिका कविताहरू रहेका छन् ?
- (ख) 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूलाई के कसरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ?
- (ग) 'रजस्थल' पत्रिकाले नेपाली कविताको क्षेत्रमा के कस्तो योगदान पुर्याएको छ ?

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य

'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूमा आजसम्म सामान्य चर्चा बाहेक सैद्धान्तिक अध्ययन विश्लेषण भएको पाइँदैन । यस विषयतर्फ कसैको ध्यान जान नसकेको हुँदा यस शोधपत्रमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने उद्देश्य रहेको छ । यसलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गरिएको छ :

- (क) 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूको प्रवृत्ति पहिल्याउनु,
- (ख) 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्नु,
- (ग) 'रजस्थल' पत्रिकाले नेपाली कविताको क्षेत्रमा पुर्याएको योगदानको वर्णन गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

साहित्यप्रेमी स्याङ्जावासीहरूको आँखामा रहेको 'रजस्थल' साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका आज एक दर्पणकै रूपमा खडा भएको छ। यसले साहित्यका विभिन्न फाँटमा उभ्याएर साहित्य अनुरागीहरूलाई साहित्य सिर्जना गर्ने प्रेरणा दिएको छ। यसमा प्रकाशित लेख, रचना, कविता, कथा, नाटक, निबन्ध, गजल तथा गीतहरूमा सामान्य चर्चा टीका टिप्पणीहरू, राय, सल्लाह, सुझाव एवम् प्रतिक्रिया तथा केही शोधपत्रहरू लेखिए पनि यसमा प्रकाशित कविता विधाको सैद्धान्तिक एवम् वैज्ञानिक आधारमा समग्र अध्ययन आजसम्म हुन सकेको छैन। यस पत्रिकालाई नियमित बनाउन, चुस्तदुरुस्त बनाउन, विकसित तुल्याउन, स्तरीयता प्रदान गर्न, नवोदित प्रतिभाहरूलाई हौसला प्रदान गर्न दिएका सुझावहरू, पाठक प्रतिक्रिया तथा कथामा भएका शोधकार्य नै यस 'रजस्थल' साहित्यिक पत्रिकाका विषयमा भएका पूर्वकार्य हुन्।

वि.सं. २०६१ सालमा बलराम दोरङ्गाले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराबाट स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको आंशिक प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत गरेको **नेपाली साहित्यमा रजस्थल पत्रिकाको योगदान** शीर्षकको शोधपत्र रजस्थल पत्रिकाको बारेमा गरिएको कार्यको पहिलो अध्ययन मान्न सकिन्छ। उक्त शोधपत्रको अङ्क १ देखि अङ्क १८ सम्म समग्र लेख रचनाहरूको समीक्षा गर्दै साहित्यिक विधाहरूको विवरण उल्लेख गरिएको पाइन्छ। उक्त शोधपत्रको पृ १८-३८ सम्म ३३३ वटा कविताहरूको सरसर्ती विवरण प्रस्तुत गरेका छन्। उक्त शोधपत्रमा रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कविताका प्रवृत्ति, ती कविताहरूले स्याङ्जाली साहित्य र समग्र नेपाली साहित्यमा पुऱ्याएको योगदानको चर्चा गरेको पाइन्छ। यसैगरी वि.सं. २०७१ मा मीनादेवी पौड्यालले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराबाट स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको आंशिक प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत गरेको **रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरूको अध्ययन** नामक शोधपत्रलाई यस पत्रिकाको विषयमा गरिएको अर्को अनुसन्धानात्मक कार्य मान्न सकिन्छ। उक्त शोधपत्रमा रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरूका प्रवृत्ति, कथाले स्याङ्जाली साहित्य र समग्र नेपाली साहित्यमा पुऱ्याएको योगदानको चर्चा गरेको पाइन्छ। यसरी रजस्थलको बारेमा चर्चा गर्ने सन्दर्भमा भएका पूर्वकार्यहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

१.६.१ **रजस्थल** पत्रिका अङ्क ३ मा 'रजस्थल अङ्क एक बारे श्री हरिशचन्द्र शाहको मन्तव्य' नामक शीर्षकमा हरिशचन्द्र शाहले अङ्क १ मा प्रकाशित सम्पूर्ण लेख रचनाहरूको समीक्षा गर्दै प्रस्तुत रजस्थलको सम्पादकीयले नै सम्पूर्ण रचनाहरूको चमक देखाएको छ। रजस्थलको प्रारम्भिक प्रस्तुती नै प्रशंसनीय छ। विश्वप्रेम अधिकारीको आँधिखोले लोकसँस्कृति र लोकगीत, देवीप्रसाद वनवासीका बाल लोकगीत र जयप्रसाद पौडेलको नेपाली वाङ्मय विकासमा केही स्याङ्जाली प्रयासहरूको लेखले २००७ सालदेखि भाषा र साहित्यमा कलम चलाएका स्याङ्जाली साहित्यकारहरूका छरिएका कृतिहरू तथा लुकेर रहेका नयाँ पुराना प्रतिभाहरूलाई प्रकाशमा ल्याउने काम गरेका छन्, आगामी अङ्कहरूमा महत्त्वपूर्ण विषयहरूमा महत्त्वपूर्ण लेखहरू लेखिएलान् भन्ने आशा एवम् विश्वास राख्दै पत्रिकाले निरन्तरता पाओस् भन्दै शुभकामना व्यक्त गरेका छन् (परियार : २०६५ : २)।

१.६.२ पाठकको नजरमा रजस्थल शीर्षकमा डा. महेश्वर शर्माको प्रतिक्रिया पूर्णाङ्क ७ मा प्रकाशित छ। जसमा रजस्थलको वर्ष २ पूर्णाङ्क ५ मा लेखिएका सम्पूर्ण सामाग्रीहरूको विवेचना गर्दै भनेका छन्, रजस्थलको अङ्क पाँचमा प्रकाशित चिन्तु गिरीको प्रजातन्त्रको खोजीमा, नारायण सापकोटाको वर्तमान समय, भेषराज गुरूको स्वर्ग नरक र म, देवेन्द्र लम्सालको स्वास्नी कविता उत्कृष्ट रहेका छन्। दुर्गा बहादुर रोकाहा अमरनाथ शर्मा, तुलसी गिरी, रामभक्त ढकाल आदिका कविता र गजल पनि प्रगतिउन्मुख छन्। चिल्लापात स्तम्भ अन्तर्गत कविता लेख्ने भाइबहिनीहरूले पनि आशापूर्ण भविष्य देखाएका छन्। कविता र कथा दुवै विधामा रजस्थलले आफ्नो बगाल बनाइसके जस्तो छ। (परियार : २०६५ : २)।

१.६.३ **रजस्थल** पत्रिका वर्ष ३ पूर्णाङ्क ७ मा पाठकका नजरमा रजस्थल नामक लेखमा चिन्तु गिरीको **प्रजातन्त्र खै नामक** कविताले दुःखद स्थिति भोगिरहेका जनताका पीडालाई खरो रूपमा प्रस्तुत गरेको, नारायण सापकोटाको **अभिषेक नगर** कविताले वर्तमान स्थितिलाई प्रष्ट्याएको र भेषराज गुरूको **मेरा पुर्खा, स्वर्ग-नरक र म** कविताले बसीबसी र जालझेल गरेर सम्पन्नता र सुख-स्वर्गको कल्पना गर्नेहरूलाई सिम्कनाले हिक्याइ परिश्रम गरेर आफ्नै थातथलोलाई स्वर्ग

बनाउन सशक्त आह्वान गरेकोले यी कविताहरू मार्मिक रहेका छन् (शर्मा : २०५७ : ३० र ३१) ।

१.६.४ **रजस्थल** पत्रिका अङ्क ५ मा जे. आर. कञ्चनले अभिमत प्रकट गरेका छन् । उनले बाहिरी आवरण त्यति राम्रो नभए पनि त्यसभित्रका साहित्यिक परिकारहरू स्वादिला छन् अझ बढी स्वादिलो त रजस्थलको उद्घोष छ । रजस्थलमा छापिएका पन्ध्र कविताहरू मध्ये केहीलाई छाडेर धेरै राम्रा छन् । रजस्थलले आफ्नो घोषणाअनुरूप नयाँ प्रतिभालाई ल्याएको छ । सरु पोखरेल, खेमनारायण चापागाई, राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठ, अर्जुन अर्यालका कलमहरूले नेपाली साहित्यलाई केही अवश्य दिन्छन् भनी आशावादी हुन सकिने चर्चा गरेका छन् ।

१.६.५ **रजस्थल** पत्रिका वर्ष ३ पूर्णाङ्क ७ मा **पाठकका नजरमा रजस्थल** शीर्षकमा जगदीश पौडेलले अङ्क ५ मा प्रकाशित लेख रचनालाई सर्सती अध्ययन गरी भनेका छन् “रजस्थल साँच्चै स्याङ्जालीहरूको ढुकढुकी हो भन्ने कुरा यसभित्र सङ्ग्रहित विविध रचनाहरूबाट प्रष्ट हुन्छ । अङ्क ५ लाई सर्सती नियाल्दा कविता, गीत, गजल र कथाले राम्रो स्थान पाएका र स्थानअनुसार पाठकलाई प्रभाव पनि पार्न सकेका छन् ।” पत्रिकालाई अझ आकर्षक बनाउन सम्बन्धित कवि, कथाकार, निबन्धकारको फोटो राख्न सके सुनमा सुगन्ध हुने थियो भनी सुझाव दिनुका साथै पत्रिकाले निरन्तरता पाओस् भनी शुभकामना व्यक्त गरेका छन् । (पौड्याल, २०७१ : ३) ।

१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

प्रत्येक अध्ययन र अनुसन्धानहरू निश्चित उद्देश्य प्राप्तिको लागि गरिने गहन प्रयासहरू हुने स्थितिमा यस शोधपत्रको पनि आफ्नै औचित्य र महत्त्व रहेको छ । ‘रजस्थल’ पत्रिकाले हाल थुप्रै कविताहरूलाई स्थान दिइसकेको छ । प्रकाशित ती कविताहरूलाई विस्तृत अध्ययन गरेर ‘रजस्थल’ पत्रिकाले नेपाली कविता साहित्यलाई पुर्‍याएको योगदानको भलक प्रस्तुत गर्नु र सार कुरा अरू पाठक तथा साहित्यप्रेमी सामु पुर्‍याई रसास्वादन गराउनु र भावी शोधकार्य गर्न चाहनेहरूका लागि प्रस्तुत शोधपत्र औचित्यपूर्ण रहनेछ ।

१.८ शोधको सीमाङ्कन

‘रजस्थल’ पत्रिका स्याङ्जामा स्थापित र नवोदित साहित्यकारहरूलाई एकीकृत गरी नेपाली भाषा र साहित्यको सेवा गर्ने उद्देश्यले २०५५ सालदेखि प्रकाशित भएको हो । हालसम्म यस पत्रिकाका ८४ अङ्क प्रकाशन भइसकेका छन् । ‘रजस्थल’ पत्रिकामा गीत, गजल, मुक्तक र कवितालाई एउटै उपशीर्षकमा राखिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा गीत र गजललाई चयन नगरी कवितालाई मात्र छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । यसमा प्रकाशित सबै कवितालाई समेट्दा यस शोधपत्रको क्षेत्र निकै फराकिलो हुन जाने हुनाले अङ्क १ देखि १२ सम्मका अङ्कहरूबाट ४० वटा प्रतिनिधि कवितालाई मात्र प्रस्तुत शोधपत्रमा छनोट गरी अध्ययन गरिएको छ । यस बाहेक अरू सबै शोधका सीमा रहेका छन् ।

१.९ शोध विधि

प्रस्तुत शोधपत्र सम्पन्न गर्नका लागि ‘रजस्थल’ पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूलाई नै प्राथमिक सामग्री मानिएको छ । सामग्री सङ्कलन र खोजकार्यमा विशेषगरी पुस्तकालयीय विधिहरूलाई आधार लिएर विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । आवश्यकताअनुसार विश्वप्रेम अधिकारी, दुर्गाबहादुर रोकाहा र अम्बिकाप्रसाद पौडेल लगायतका कविहरूको सरसल्लाह तथा सुझाव समेत लिइएको छ ।

१.१० शोधको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई साङ्गठनिक र व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गर्न निम्नानुसारका परिच्छेदमा विभाजन गरिएको गरी विश्लेषण गरिएको छ :

परिच्छेद एक : शोधको परिचय

परिच्छेद दुई : कविताको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली कविता परम्परा

परिच्छेद तीन : ‘रजस्थल’ पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण

परिच्छेद चार : सारांश र निष्कर्ष

परिच्छेद दुई

रजस्थल पत्रिकाको स्थापना, संस्थाको परिचय र गतिविधि

२.१ पृष्ठभूमि

हरेक साहित्यिक पत्रिकाले साहित्यको श्रीवृद्धिमा योगदान पुऱ्याइरहेको हुन्छ । साहित्यका मुटु भनेका कविता, कथा, उपन्यास, नाटक, व्यङ्ग्य, लेख, समालोचना आदि हुन् । साहित्यिक पत्रिकाले साहित्यप्रेमी व्यक्तिहरूका लेख, रचनालाई क्रमिक रूपमा प्रकाशन गरी पाठकहरू समक्ष पुऱ्याउने काम गरेको हुन्छ । प्रकाशित रचनाका माध्यमद्वारा आफूलाई परिष्कृत गराउँदै साहित्यसेवा गर्ने अवसर प्राप्त भएको हुन्छ भने पाठकहरूलाई विभिन्न विधाको रसास्वादन गराई साहित्यतर्फ आकर्षित गराएको हुन्छ । असल साहित्य समाजको ऐना हो । साहित्यिक पत्रिका समाजभित्र रहेका मूल्य, मान्यताहरू प्रकट भएको एक सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति हो (त्रिपाठी, २०४६:९७) ।

साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका 'रजस्थल' नेपालको पहाडी जिल्ला स्याङ्जाबाट प्रकाशित पत्रिका हो । जिल्लाभित्र रहेका विविधतालाई कवि, लेखकका रचनामार्फत् पाठकहरूसमक्ष पुऱ्याउन स्थापित भएको हो । कथा, कविता, संस्मरण, निबन्ध, लोकसंस्कृति, दृष्टिसंस्मरण, नाटक आदि विधालाई समान रूपमा महत्त्व दिने यसको उद्देश्य भएकोले आफ्नो लक्ष्य प्राप्तितर्फ उन्मुख भएको छ भनी मान्न सकिन्छ ।

२.२ रजस्थल पत्रिकाको परिचय

साहित्यलाई समाजको ऐना भनिन्छ । समाजविनाको साहित्यको कल्पना गर्न पनि सकिँदैन । हरेक साहित्यिक पत्रिकाले साहित्यको श्रीवृद्धिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । विभिन्न लेखरचनालाई पाठकसमक्ष पुऱ्याउने काम यिनै साहित्यिक पत्रिकाहरूले गर्दछन् । 'रजस्थल' साहित्यिक पत्रिकाले स्याङ्जाभित्र र स्याङ्जाबाहिर रहेका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूको सीप, क्षमता र प्रतिभालाई उजागर गरेको पाइन्छ । स्याङ्जाबाट प्रकाशन हुने 'युगभाषा' पत्रिकाको प्रकाशन बन्द भएपछि 'रजस्थल' पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा भन्नु

इँटा थप्ने काम गर्‍यो । यसको प्रकाशनमा सिङ्गो साहित्यिक जमात नै जम्मा भएर स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान स्थापना गरी यसको प्रकाशन शुरू भयो । जिल्ला प्रशासन कार्यालय स्याङ्जामा २०५२ भाद्र २९ गते यसको पञ्जीकरण गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्याङ्जामा ४३०/०५२ नम्बरमा दर्ता भएको 'रजस्थल' पत्रिकाको सम्पादक समूहमा विश्वप्रेम अधिकारी र जयप्रसाद पौडेल रहनुभएको थियो भने सल्लाहकारमा शिवकुमार अधिकारी र देवीप्रसाद वनवासी हुनुहुन्थ्यो । स्याङ्जाली साहित्यिक साधकहरूको पहलमा (२०५५) सालमा 'रजस्थल' साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशन भएको हो । (२०५५) को शरदमा विश्वप्रेम अधिकारी र जयप्रसाद पौडेलको सम्पादनमा स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको विवरणिका नामक 'रजस्थल' पत्रिकाको प्रकाशन भयो ।

२.३. रजस्थलको नामकरण

'रजस्थल' पत्रिका स्याङ्जामा स्थापित र नवोदित साहित्यकारहरूलाई एकीकृत गरी नेपाली भाषा र साहित्यको सेवा गर्ने उद्देश्यले (२०५५) सालदेखि प्रकाशित भएको पाइन्छ । 'रजस्थल' शब्द धेरै अर्थ बोकेको शब्द हो । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित वृहत् नेपाली शब्दकोषमा रजस्थललाई रजस्राव हुने स्थल, नारीको मासिक धर्ममा रगत निस्कने ठाउँ, पाठेघर र राजदरबार रहेको ठाउँ भनी अर्थ्याइएको छ (पोखरेल २०५८: २०५६) । राजाहरूको स्थल भन्ने अर्थअनुसार पनि स्याङ्जा जिल्लाका विभिन्न ठाउँमा चौबिसे राजाहरूको बसोबास भएको पाइन्छ । अतः यस ठाउँमा प्राचीन शाहवंशीय राजाहरूको दरबार रहेको ठाउँ भएकै आधारमा यसलाई संकेत गर्दै यसको नामकरण गरिएको हुनसक्छ ।

पुरानो भौगोलिक विभाजनअनुसार पश्चिम चार नम्बरमा सात जिल्ला थिए । सतौँ, कुवाकोट, पैयू, पर्वत, गह्रौँ, भीरकोट र ढोर सातै जिल्लाको शक्ति प्रदर्शन गर्ने ठाउँ रणस्थल नै अहिले हामीले सम्झना गरेको रजस्थल हो (रेग्मी, रजस्थल: ३३) । स्याङ्जा जिल्ला गण्डकी क्षेत्रभित्र पर्दछ । त्यतिबेला गण्डक प्रदेश राजाको गढ थियो । मगर, गुरुङ, सेन, खाँण, शाह आदिले आ-आफ्नो रणस्थल रजस्थल कायम गर्दै आएका थिए । पश्चिम ४ नं. बाट गएको शाहवंशले काठमाडौँका बाटामाथि अनेका पुल बनाउन तम्सिदा पूर्खाको जन्मस्थलसम्म जाने घोडेटो बाटोसमेत नबनाएकोले दुःख लागेर स्याङ्जा साहित्य

प्रतिष्ठानको मुखपत्र साहित्यक त्रैमासिकलाई रजस्थल बनाएको हो (रेग्मी, रजस्थल: ३३) । राजाहरूको बस्ने स्थल जहाँबाट शत्रुलाई आक्रमण गर्न सजिलो होस् भनेर प्राचीन राजाहरू डाँडाका टाकुरामा किल्ला वा कोट निर्माण गर्दथे; जसअनुसार पुतलीबजार नगरपालिका वडा नं १४ मा अवस्थित लामागेमाथिको डाँडो वर्तमान राजाका पूर्वजको आश्रम स्थलको रूपमा रहेको पाइन्छ । रजस्थल राजस्थलको पर्यायवाची हो । रजस्थल सतौँकोटे राजाको राजधानीमात्र नभै सबै राजधानीको समष्टि रूप हो (अधिकारी २०५५:सम्पादकीय १) ।

यसरी रजस्थलको नामकरण प्रतीकात्मक रूपमा रहेको पाइन्छ । नामकरणमा विभिन्न मतहरू पाइए तापनि यो राजाको राजधानी हो भन्ने कुरामा भने दुईमत छैन । 'रजस्थल' पत्रिकाको नामकरण सम्बन्धमा स्याङ्जा सदरमुकामले समग्र जिल्लाको प्रशासनिक नेतृत्व लिए जस्तै सदरमुकाम निकटको उँचो डाँडो रजस्थलले सम्पूर्ण जात, जाति, भाषा र संस्कृतिको संरक्षणका लागि अग्लो ठाउँबाट ऐक्यबद्धता जनाउन समान दृष्टिले हेरेको हुनाले 'रजस्थल' शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

२.४. रजस्थलको उद्देश्य

'रजस्थल' साहित्यिक पत्रिका भएकोले यसको प्रमुख उद्देश्य साहित्यका विभिन्न विधालाई समेट्नु रहेको पाइन्छ । रजस्थलको सम्पादकीयमा यसको उद्देश्यलाई यसरी प्रष्ट पारिएको पाइन्छ । "रजस्थललाई नियमित गराएर समग्र स्याङ्जाको इतिहास संस्कृतिका साथै कला, साहित्यको क्षेत्रमा आआफ्नै किसिमले केही लेखिरहेका र केही दिइरहेका स्थापित र नवोदित लेखक, कलाकारहरूलाई एकै ठाउँमा समावेश गरी भाषा, कला र साहित्यको विकासमा सहयोग गर्नु हो" (अधिकारी, २०५५: सम्पादकीय १) ।

"समय परिस्थितिले हामीलाई उन्मुक्त हुन दिइरहेको छैन तापनि साहित्यको सार्वभौमिकतालाई चिन्ने जान्ने र विचरण गर्ने चाहना रजस्थलले राखेको छ" (अधिकारी, २०५५:सम्पादकीय १) । रजस्थलले साधना पुगेकालाई भन्दा साधनाको शुभारम्भ गरेकालाई बढी महत्त्व दिएको छ । यसको शुरूवात यही प्रयोजनका लागि भएको हो । स्याङ्जाको लोकविश्वास, लोकपरम्पराको साथसाथै साँस्कृतिक सम्पदा र इतिहासको बारेमा पनि खोजमूलक रचनाहरू लेखिऊन् र आऊन् भन्ने आग्रह गर्दछौँ, (अधिकारी, २०५५ :सम्पादकीय २) ।

यसरी 'रजस्थल' पत्रिकाले स्याङ्जाली स्थापित, नवोदित र प्रतिष्ठित साहित्यकारहरूका सिर्जनात्मक लेखरचनाहरूलाई प्रकाशित गरी समयको माग अनुसार दीर्घकालीन महत्त्वका साहित्यिक सामाग्रीहरूलाई विशेष महत्त्व दिनुपर्ने बुझेर विभिन्न विधालाई समावेश गरी भाषा र साहित्यको सेवा गर्नु रहेको पाइन्छ ।

२.५ समसामयिक परिस्थिति र रजस्थलको जन्म

स्याङ्जाली साहित्यिक पत्रिका रजस्थलको जन्म हुनुमा बनारस अध्ययन कालमा स्याङ्जाली विद्यार्थीहरूको संगठन पश्चिम ४ नं. छत्रमण्डली बनारसले 'कल्याणी' मासिक पत्रिकाको प्रकाशन २०१९ सालबाट सुरु गरी आठ अङ्कसम्म प्रकाशन गर्न सफल रहेको भयो (पौडेल, रजस्थल : १६) । अध्ययन सम्पन्न गरेर फर्केपछि नेपाली साहित्यको सेवा गर्ने रहरलाई जीवन्त बनाउन नेपाल भाषा सङ्गठन जिल्ला कार्य समिति स्याङ्जाबाट 'युगभाषा' पत्रिकाको प्रकाशन हुन पुग्दछ । यो पत्रिका आठ अङ्कमात्र प्रकाशन भएको पाइन्छ । यसपछि 'मातृभूमिको गोरेटो' (२०२६), नामक पत्रिका प्रकाशन भएको पाइन्छ (पौडेल पूर्ववत् :१६) ।

२०४६ सालको प्रजातन्त्रको पुनः स्थापनापश्चात् विशुद्ध रूपमा नेपाली भाषा र साहित्यको सेवा गर्ने उद्देश्य र राष्ट्रको सर्वतोमुखी विकासमा साहित्य, संस्कृति, कला र धर्मको पनि विकास हुन आवश्यक भएकाले २०५२ साल भाद्र २९ गते स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान नामको संस्था जिल्ला प्रशासन कार्यालय, स्याङ्जामा दर्ता हुन पुग्यो । नेपाली साहित्यको सेवा गर्ने उद्देश्यले प्रतिष्ठानको मुखपत्रको रूपमा २०५५ सालको शरदमा 'रजस्थल' नामक पत्रिकाको प्रकाशन भएको पाइन्छ । २०५५ सालमा त्रैमासिक पत्रिकाको रूपमा देखापरेको रजस्थल प्रकाशनको क्रममा अङ्क १ देखि पूर्णाङ्क ४ सम्म केही तलमाथि भए पनि २०७७ पुष महिनासम्म ८४ पूर्णाङ्क ८४ सम्म प्रकाशित भएको पाइन्छ । रजस्थल पूर्णतः साहित्यिक पत्रिका भएकाले साहित्य सेवामा समर्पित भएको पाइन्छ ।

स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको स्थापना नेपाली भाषा र राष्ट्रिय भाषामा लेखिएका अनुसन्धानात्मक, खोजपूर्ण भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य, इतिहासम्बन्धी पुस्तक प्रकाशन गरी पाठक समक्ष पुऱ्याउनु रहेको छ । स्याङ्जाली कवि, लेखक, कलाकारको व्यक्तित्व

मूल्याङ्कन गरी सिर्जनशीलतालाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्य परिपूर्तिका लागि रजस्थलको प्रकाशन भएको हो ।

स्थापित र नवोदित कवि, लेखकहरूलाई समेटेर साहित्यप्रेमी पाठकहरूलाई खुराक प्रदान गर्दै स्याङ्जाको लोकसंस्कृति परम्पराको उत्थान गरी स्याङ्जालाई साधनास्थल बनाई स्याङ्जालीको हैसियतले साधना गरेका लेखक, कवि कलाकारहरूलाई उनीहरूको व्यक्तित्व र कृतित्वको मूल्याङ्कन गरी प्रत्येक वर्ष कालीगण्डकी साहित्यकला पुरस्कारद्वारा पुरस्कृत गरी सिर्जनाशीलतालाई प्रोत्साहन गर्नु रहेको छ (रजस्थल विवरणिका :२०) ।

नेपालमा २०४६ सालको परिवर्तन पश्चात् दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक पत्रिकाहरूको बाढी नै चल्दछ । यसै क्रममा पत्रिका प्रकाशनको लहर स्याङ्जाली साहित्य साधकहरूमा पनि चल्दछ । जसको फलस्वरूप स्याङ्जाली साहित्यानुरागी व्यक्तिहरूको प्रयासमा (२०५५) सालमा रजस्थल पत्रिकाको जन्म भएको हो । (२०५५) शरदमा श्री विश्वप्रेम अधिकारी र जयप्रसाद पौडेलको सम्पादकत्वमा स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको 'विवरणिका' नामक रजस्थलको जन्म भयो ।

२.६ रजस्थल पत्रिकाका सामग्रीहरू

रजस्थल साहित्यिक पत्रिका भएकाले यसभित्र एउटा विधालाई मात्र प्रमुखता नदिइकन साहित्यका विविध सामग्री प्रकाशित भएको पाइन्छ । यसभित्र कविता, गीत, मुक्तक, गजल, कथा, लघुकथा, निबन्ध, नाटक, लेख, समालोचना, व्यक्तिपरिचय, संस्मरण, विवरण, विवेचना, व्यङ्ग्य दृष्टिका साथै मोफसलको मभेरी, साहित्यिक समाचार, साहित्यिक पत्रिकाहरूको विवरण, पाठक प्रतिक्रिया, स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानका आजीवन सदस्यहरूको नामावलीले रजस्थलको महत्त्वलाई उजिल्याउने काम गरेको छ । विद्यालय स्तरमा अध्ययनरत विद्यार्थी भाइबहिनीहरूका रचना चिल्ला पातको रूपमा कविता, निबन्ध, लेख आदि पनि प्रकाशनमा ल्याएको छ ।

विश्वप्रसिद्ध साहित्यकार, राष्ट्रिय व्यक्तित्वका साथै नीतिशतक उपनिषदका महत्त्वपूर्ण भनाइहरूलाई लेख रचनाको पुछारमा समावेश गरेर थप आकर्षण बढाएको छ । स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानलाई सहयोग गर्ने व्यक्ति, संस्था, कार्यालयका सूचना, अनुरोध,

नववर्ष, विजयादशमी, दिपावलीका शुभकामना आदि पनि पत्रिकाका आवरण पृष्ठमा पाउन सकिन्छ। स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानका सूचनाहरू पनि आवरण पृष्ठका सामग्रीहरू हुन्।

२.७ निष्कर्ष

‘रजस्थल’ पत्रिका स्याङ्जाली साहित्यान्तरागी व्यक्तिहरूको प्रयासबाट स्थापित पत्रिका हो। ‘युगभाषा’ पत्रिकाको प्रकाशन बन्द भएपछि नेपाली साहित्यको योगदानमा एउटा इँटा थप्ने काम रजस्थलको प्रकाशनबाट भएको पाइन्छ। (२०५५) को शरदमा स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको विवरणिका नामक ‘रजस्थल’ पत्रिकाको प्रकाशन भयो। स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको उद्देश्यअनुरूप रजस्थलमा नेपाली भाषा र राष्ट्रिय भाषामा लेखिएका अनुसन्धनात्मक, खोजपूर्ण भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य, इतिहासम्बन्धी लेख रचनाहरू प्रकाशन भई त्यस्ता लेख रचनाहरूले हालसम्म निरन्तरता पाइरहेका छन्। ‘रजस्थल’ पत्रिकाले स्याङ्जाली स्थापित, नवोदित र प्रतिष्ठित साहित्यकारहरूका सिर्जनात्मक लेखरचनाहरूलाई प्रकाशित गरी दीर्घकालीन महत्त्वका साहित्यिक सामग्रीहरूलाई विशेष महत्त्व दिएर विभिन्न विधालाई समावेश गरी भाषा र साहित्यको सेवा गरेको पाइन्छ। हालसम्म ८४ अङ्क प्रकाशन भएको ‘रजस्थल’ पत्रिकामा प्रकाशित कथा, कविता, गीत, गजल, निबन्ध, लेख, समालोचनाले नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण स्थान ओगट्न सफल रहेको पाइन्छ।

परिच्छेद तीन

कविताको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली कविता परम्परा

३.१ कविताको सैद्धान्तिक परिचय

भाव, भाषा र लयको संयुक्त संयोजनका रूपमा कविता विधालाई लिइएको छ । ललितकलाको एक भेद साहित्य हो भने साहित्यको महत्त्वपूर्ण विधा कविता हो । “कविता” तत्सम शब्द हो । यसको व्युत्पत्ति “कवि” मूल शब्दमा “ता” प्रत्यय लागेर हुन्छ । “कवृ” वर्णने वा कुङ् अवबोधने धातुबाट “कवि” शब्दको व्युत्पत्ति हुन्छ भने यसमा “ता” प्रत्यय लागेर कविता बन्दछ (आचार्य, २०६० :७) । कविद्वारा वर्णन गरिएको विषयवस्तु नै कविता हो भनिन्छ । कविताले काव्य शब्दलाई बुझाए पनि “कविता” ले फुटकर कवितात्मक रचना र काव्यले खण्डकाव्य र महाकाव्यलाई बुझाउँछ । विस्तृत आकार र आख्यान युक्त रचनाले काव्य शब्दलाई बुझाउँछ । “कवेः कर्म काव्यम्” अर्थात् कविको कर्म वा रचनालाई नै काव्य भनिन्छ । संस्कृत साहित्यमा कवितालाई काव्यकै समानान्तर अर्थका रूपमा लिएको पाइन्छ । कविता पनि एउटा कला हो । संस्कृत साहित्यमा कवितालाई कविको अन्तर आत्माको सहज हृदयस्पर्शी अभिव्यक्ति हो भनिएको छ । वेद, उपनिषद, गीता, पुराण आदि ग्रन्थहज्जमा कवि र काव्य शब्दको चर्चा भेटिन्छ (आचार्य, २०६० :७) ।

कविता वा काव्यको उत्पत्ति वैदिक कालदेखि नै भए पनि यसबारे सैद्धान्तिक चिन्तन गर्ने परम्परा भने पूर्वमा भामह, आनन्दवर्धन, दण्डी हुँदै आएको पाइन्छ । पश्चिमी साहित्यमा “कविता” लाई poetry of poem को पर्यायवाची शब्दका रूपमा लिइएको पाइन्छ (आचार्य, २०६०:७) । समाज कल्याणको भाव वा विचार राख्ने साहित्यको कलात्मक अभिव्यक्तिलाई कविता भनिएको छ । साहित्यको सर्वप्राचीन विधा नै काव्य वा कविता हो । आधुनिक सन्दर्भमा गद्य वा पद्य दुवै लयात्मक भाषाशैलीले कवितालाई बुझाउँछ । पश्चिममा होमरको इलियट र ओडिसी महाकाव्यीय परम्पराबाट कविता लेखनको प्रारम्भ भएको हो । पूर्वीय र पश्चात्य साहित्यिक वाङ्मयहरूमा “कवि” “कविता” काव्य शब्दको जे जति विविध अर्थ भए पनि भाव, भाषा र लयको संयोजनयुक्त पद्यात्मक र गद्यात्मक

रचना नै कविता हो भन्न सकिन्छ ।

विश्वसाहित्यकै सन्दर्भमा प्राचीन काव्यपरम्परामा साहित्यका सम्पूर्ण भेदलाई समष्टिगत रूपमा लिइन्थ्यो भने आधुनिक परम्परामा १९ औं शताब्दीबाट साहित्यले कथा, कविता, निबन्ध र उपन्यास आदि विधागत सचेतता प्राप्त गर्‍यो फलस्वरूप कविताले पनि छुट्टै विधाका रूपमा परिचय प्राप्त गरी कविता वा काव्य अगाडि बढेको पाइन्छ ।

२.२ कविताको परिभाषा

पूर्वीय तथा पश्चिमी साहित्यमा कवितालाई काव्यकै समानार्थी शब्दका रूपमा लिइएको पाइन्छ । भाव, भाषा, लय, आयाम आदि जस्ता तत्त्वलाई आधार बनाएर यसको विधागत समष्टि रूपलाई समावेश गरी पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्यशास्त्रीहरूले कविताको परिभाषा दिएका छन् ।

३.२.१ कवितासम्बन्धी पूर्वीय विद्वानहरूको परिभाषा

(क) अग्नि पुराणकार- “संक्षेपाद् वाक्यमिष्टार्थं व्यवच्छिन्ना पदावली काव्यम् ।”

अभीष्ट भावलाई संक्षेपमा व्यक्त गर्ने पदावली नै कविता वा काव्य हो । यहाँ काव्यमा दोष नभई गुण र अलङ्कारहरू रहन्छन् । निरर्थक पदलाई हटाई आवश्यक र उचित पदहरूको संयोजन काव्य हुन्छ ।

(ख) भामह – “शब्दार्थौ सहितौ काव्यम्” (शब्द र अर्थको संयुक्त रूप नै काव्य हो) (उपाध्याय, २०४८) ।

छैठौं शताब्दीका विद्वान् भामहले शब्द र अर्थले युक्त भएको पदावलीलाई काव्य मानेका छन् । उनका अनुसार शब्दमा अर्थ स्वतः सन्निहत हुन्छ । यहाँ अर्थले शब्दको सुन्दरतातिर सङ्केत गरेको देखिन्छ ।

(ग) दण्डी – “शरीरं तावदिष्टार्थं व्यावच्छिन्ना पदावली काव्यम्” (अभीष्ट अर्थले युक्त पदावली नै काव्यको शरीर हो) ।

(घ) राजशेखर – “शब्द र अर्थको सहभाव भएको विद्या नै साहित्य वा काव्य हो ।”

ड) कुन्तक – “शब्दार्थौ सहितौ वक्र कवि व्यापार शालिनी बन्धे व्यवस्थितौ काव्यम् आह्लाद कारिणी ।” (शब्द र अर्थको सहभाव भएको वक्रतापूर्ण रचना नै काव्य हो । जसमा काव्यवेत्तालाई आह्लाद प्रदान गर्ने सामर्थ्य हुन्छ ।)

एघारौँ शताब्दीका आचार्य कुन्तकले शब्द र अर्थको सहभावलाई काव्य मानेका छन् र काव्यमा सहृदयहरूलाई रमणीयता प्रदान गर्ने वक्रता अनिवार्य हुनुपर्ने बताएका छन् ।

च) आनन्दवर्द्धन – “काव्यस्यात्मा ध्वनि : शब्दार्थ शरीर तावत् काव्यम्” (काव्यको आत्मा ध्वनि हो, शब्दार्थ त्यसका शरीर हुन् ।)

छ) भोजराज – “दोषरहित, गुणसहित अलङ्कारसहित वाक्य रसात्मक काव्यम्” (दोष रहित गुण सहित अलङ्कारयुक्त तथा रसयुक्त कृति काव्य हो) ।

ज) जयदेव – “निर्दोषा लक्षणावती सरीतिगुर्ण भूषणा, सालङ्कार, रसानेक वृत्तिर्वाक् काव्यनाम भाक्” (दोष नभएको रीति, गुण, अलङ्कार, रस र कोशिक्यादी वृत्तिले युक्त कविको रचना वा वाणी काव्य हो ।)

यसरी विभिन्न पूर्वीय साहित्यशास्त्रीहरूले कविता वा काव्यसम्बन्धी परिभाषा प्रस्तुत गरेका छन् । अग्निपुराणकार भामह, दण्डी, राजशेखर, कुन्तक, आदिले अलङ्कृत शब्द र अर्थको बाहिरी स्वरूपलाई बढी काव्यको आत्मा भनेका छन् भने विश्वनाथले रसलाई र जयदेव, आनन्दवर्द्धन, भोजराज आदिले शब्द, अर्थ र रसलाई काव्यको आत्मा मानेका छन् । यी सबै साहित्यशास्त्रीहरूको परिभाषाले कविताको सैद्धान्तिक मान्यतालाई पूर्णता दिएको पाइन्छ ।

३.२.२ कवितासम्बन्धी पश्चिमी विद्वानहरूको परिभाषा

पूर्वीय साहित्यशास्त्रीहरूको जस्तै पश्चिमी साहित्यशास्त्रीहरूले पनि कविताकै भाव, भाषा, लय, आयाम आदिलाई लिएर कविताको परिभाषा गरेका छन् । ऋग्वेदीय वैदिककाललाई कविता वा काव्य लेखनको आदि रूप पूर्वीय जगत्मा देखापर्छ भने पश्चिमी जगत्मा ग्रीक दार्शनिक होमरका इलियट र ओडेसीलाई काव्य परम्पराको पहिलो रूप मानिन्छ । पाश्चात्य काव्य चिन्तकका परिभाषा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) अरिस्टोटल – “कला प्रकृतिको पनि अनुकरण हो ” (त्रिपाठी, २०४८:४७) ।

कला वा साहित्यले प्रकृतिको दुरूस्त अनुकरण मात्र नगरी त्यसमा भएका असमर्थता, अपूर्णता, असफलता आदिलाई अझ समर्थ, भरिपूर्ण एवम् सुव्यवस्थित गर्ने कार्य पनि गर्दछ। तसर्थ कलाले वास्तविक प्रकृतिभन्दा पनि अझ पूर्ण र परिष्कृत प्रकृतिको निर्माण गर्दछ वा चित्रण गर्दछ भन्ने भाव अरिस्टोटलको परिभाषामा रहको पाइन्छ।

- ख) वर्डस्वर्थ – “कविता सशक्त अनुभूतिको निरवच्छिन्न उच्छ्वलता हो, यो शान्त क्षणमा पुनः स्मृत सम्वेगबाट जन्मन्छ” (उपाध्याय, २०४८:१६)।

अङ्ग्रेजी साहित्यकार वर्डस्वर्थको परिभाषाले भावलाई प्रधानता दिँदै कवितालाई शान्तिको क्षणमा स्मरण गरिने प्रबल मनोवेगको निरन्तर स्वच्छन्दप्रवाह मानेको पाइन्छ।

- ग) डा. स्यामु एल जोन्सन – “कविता सत्य र प्रसन्नताको समिश्रण गरिएको कला हो जहाँ बुद्धिको सहायता लिएर कल्पनाको प्रयोग गरिन्छ र कलात्मक भाषामा अभिव्यक्त गरिन्छ” (उपाध्याय, २०४८:१६)।

डा. स्यामु एल जोन्सनको परिभाषाले कवितालाई सत्य र प्रसन्नताको समिश्रण मानेको छ। कविता काल्पनिक भए पनि सत्य र यथार्थताको नजिक हुनुपर्छ, कवितामा कलात्मकता र बौद्धिकता हुनुपर्छ भन्ने भाव पाइन्छ।

- घ) कलरिज – “कविता विज्ञानको विपरीत विधा हो किनभने यसको मुख्य लक्ष्य आनन्द हो सत्य होइन” (उपाध्याय, २०४८:१८)।

स्वच्छन्दतावादी धाराका प्रवर्तक कलरिजले कवितामा कल्पनाको प्रयोग हुन्छ तर बुद्धिको होइन भन्दै कविताको मुख्य लक्ष्य आनन्दलाई मानेका छन्।

- ङ) टि एस इलियट – “काव्य आत्मा वा व्यक्तित्वको अभिव्यक्ति होइन, अपितु आत्मा वा व्यक्तित्वबाट पलायन हो” (उपाध्याय, २०४८:१८)।

स्वच्छन्दतावादी कवि टि.एस. इलियटको परिभाषाले कवितालाई व्यक्तित्वबाट पलायन मानेको छ।

- च) पीभी शेर्ला – “कविता सर्वमुखी एवम् सर्वोत्तम मनको सर्वोत्तम र सर्वाधिक सुखपूर्ण क्षणको रचना हो” (मिश्र, सन् १९९०:१०)।

पीभी शेलीले कवितालाई मनको उच्चतम भावना मानेका छन्। कविता सर्वोत्तम र सुखपूर्ण क्षणमा मात्र रचना गरिन्छ र यसले उच्चतम आनन्द प्रदान गर्छ, साथै कविता सबैभन्दा उच्च मनबाट प्रकट हुन्छ र यो सबै विद्याभन्दा माथि हुन्छ, भन्ने भाव उनको परिभाषमा पाइन्छ।

यसरी पाश्चात्य साहित्यशास्त्रीहरूको परिभाषाले कवितालाई विभिन्न कोणबाट परिचित गराइएको पाइन्छ। उक्त परिभाषामा एकरूपता नआए पनि कविता वा काव्यको सम्पूर्ण आयामलाई समेट्न नसके पनि जे जति परिभाषाहरू प्रतिपादित भएका छन् ती महत्त्वपूर्ण मान्नु नै पर्छ।

३.२.३. कविता सम्बन्धी नेपाली विद्वानहरूको परिभाषा

पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्यशास्त्रीहरूले दिएको कविता वा काव्य सम्बन्धी परिभाषा जस्तै नेपाली साहित्यकारहरूले पनि केही महत्त्वपूर्ण परिभाषा दिएका छन् जुन परिभाषालाई निम्नानुसार लेख्न सकिन्छ :

- क) रामकृष्ण शर्मा – “कविलाई म सौन्दर्यको पुजारी, नैतिकताको द्वार, आदर्शताको दर्पण मान्दछु” (दशगोर्खा, २०४९:३)। (कविमा शब्दसँगै सृष्टिलाई सिँगार्ने क्षमता हुन्छ, उनीहरूले कवितामार्फत् समाजलाई नैतिकता र आदर्शतर्फ डोहोच्याइरहेका हुन्छन्।
- ख) लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा – “कवि बोलोस् जसरी चराहरू बोल्छन् न कि उस्तादहरू कसरत गर्छन्, हृदयले हृदयलाई बोलाओस् न कि आडम्बरलाई यस्तै भावनाको हार्दिकता र कोमलता नै कविता हो” (जोशी, २०४७:२५)। (कविता नियमहरूको बन्धनमा नबाँधिई स्वच्छन्दरूपमा अभिव्यक्त हुनपर्दछ र यसले मानव मनलाई छुन सक्नुपर्दछ।)
- ग) बालकृष्ण सम – “भावनाको बौद्धिक कोमलता नै कविता हो” (सम, २०४९: मेरो भन्नु)। (कवितामा भावनासँगै बौद्धिकता हुनुपर्दछ। उक्त बौद्धिकता जटिल नभई सबैले बुझ्ने सरल हुनुपर्दछ। कविताले पाठकको मन छुन सक्नुपर्दछ।)

यसरी नेपाली साहित्यशास्त्रीहरूले कविताको परिभाषा दिने सन्दर्भमा कविताको भाव र बुद्धि दुवैपक्षलाई विशेष जोड दिएका छन्। जेहोस् कविता भनेको भावनाको कोमल

अभिव्यक्त हो । कविताले भाव, भाषा र लयको माध्यमबाट जीवन जगत्का भोगाइलाई कलात्मक रूपले प्रस्तुत गरेको हुन्छ । अतः कविता रसानुभूतिको महत्त्वपूर्ण माध्यम हो ।

३.३ कविताका तत्त्व/उपकरणको परिचय

कथा, उपन्यास, निबन्ध जस्तै कविता पनि साहित्यको सर्वप्राचीन विधा हो । यसको प्रारम्भिक स्रोत लोकगीत हो । १९ औं शताब्दीमा आएर कविताले तात्त्विक रूपमा विधागत सचेतता प्राप्त गरेको हो । तत्त्व भन्नाले कविता लेखनको उपकरण भन्ने बुझिन्छ । कविताका तत्त्व वा उपकरणको विषयमा पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्यशास्त्रीहरूले आ-आफ्नो वैयक्तिक धारणा राखेका छन् । पूर्वीय आचार्यहरूले रस, रीति, ध्वनि, अलङ्कार आदि तत्त्वलाई कविताको आत्मा मानेका छन् (शर्मा र श्रेष्ठ, २०३२:१९३) ।

कल्पना, भाव, अनुभूति, विवेक वा बुद्धिलाई कविताको आन्तरिक तत्त्व र रीति, गुण, अलङ्कार, औचित्य, चमत्कार आदिलाई बाह्य तत्त्व मानिएको पाइन्छ (शर्मा र श्रेष्ठ, २०३२:१९३) ।

कविता वा काव्य तत्त्व सम्बन्धी अध्ययन गर्दा कविताको स्वरूप आन्तरिक, बाह्य तत्त्वकै संयोजनका आधारमा निर्माण भएको हुन्छ । मुक्तक र फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य र महाकाव्यसम्मको स्वरूपलाई ध्यानमा राख्दा विषयवस्तु, भावविधान, भाषाशैली, लयविधान, बिम्ब वा अलङ्कार विधान, शीर्षक, कथन पद्धति, व्यञ्जना आदि नै कविताका तत्त्वका रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ (त्रिपाठी र न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१७) ।

यीनै तत्त्वका आधारमा पाठक वा समालोचकहरूले कविताका स्वरूपको विश्लेषण गरेका छन् । कविताको परिवर्तित स्वरूपले गर्दा तत्त्वका विषयमा पनि एकरूपता पाइँदैन । कविताको गुण भनेको रागात्मक, भावात्मक, रसात्मक अनुभूति नै हो । यसका अतिरिक्त संरचनागत शैली, बिम्ब, प्रतीक, भाषाशैलीलाई पनि कविताको बाह्य तत्त्व मानिएको छ ।

३.३.१ शीर्षक

कविताको एउटा तत्त्व शीर्षक चयन पनि हो । यो कविताकृतिको नामकरण मात्र नभई कृतिका सारभूत भाव वा विचारको सूचक, सङ्केत वा उद्घाटन समेत हो । शीर्षक र विषयवस्तु बिच अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ । यसले बाह्यान्तर संरचना र भाषाशैलीले वहन

गरेको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय कथ्यलाई परिचित गराउँदछ । शीर्षक सामान्यकृत नभई विशिष्टीकृत हुनुपर्दछ जसले समग्र कथ्यलाई समेट्न सकोस् (त्रिपाठी र न्यौपाने र सुवेदी, २०४८:१७) । विशेषतः शीर्षकले कविताको विषय प्रस्तुतीकरण, भाव वा विचारको केन्द्रीय प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । अतः शीर्षक कविताको प्रारम्भिक आधारभूत तत्त्व हो ।

३.३.२ संरचना

कविताको अर्को तत्त्व संरचना हो । यो आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमको हुन्छ । कविता कृतिको बाह्य संरचना भन्नाले त्यसका लयात्मक खण्ड/गण र विश्राम, पाउ/चरण वा पङ्क्तिविधान, परिच्छेद, सर्गयोजना, उपविधा, लयविधान, भाषिक संरचना आदिलाई जनाउँछ । यसबाट कविता /काव्यले आफ्नो स्वरूप प्राप्त गर्दछ । कविताको आन्तरिक संरचना त्यस कृतिमा अँगालिएको कथन पद्धतिबाट थालिए कवि कथन, आख्यानीकरण, नाटकीकरण, भाव विधान, अन्तर्लयसम्मको सूक्ष्म अभिव्यक्ति नै हो । यसले कवितात्मक स्वरूपलाई गतिमय बनाएको हुन्छ । संरचना कवि कथनको वैयक्तिक विशेषता हो । यो कविपिच्छे फरकफरक हुन्छ (त्रिपाठी र न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१७) ।

यसरी कविता स्वयम्मा संरचनायुक्त रचना भएकाले कविताका लागि संरचना महत्त्वपूर्ण तत्त्व मानिन्छ ।

३.३.३ लयविधान

कविताको मुख्य विधागत परिचायक तत्त्व नै लयविधान हो । लयविधानले नै कविता र अन्य साहित्यिक विधा छुट्याउँछ । लयविधान वर्णगत, मात्रागत र अक्षरगत साम्यवैषम्य दुवै भएको गतियतिको आरोह अवरोहजन्य विश्रामगत वितरण प्रक्रिया हो । उच्चारण कालको गतियतिले लय विधानमा विशेष भूमिका खेल्छ । लयविधानमा व्यक्त भिन्नता ल्याउन छन्दोबद्ध भाषिक अभिव्यक्तिमा विविधता ल्याउनु पर्छ । पाउ/चरण/पङ्क्तिहरूको वार्षिक, मात्रिक वितरणको नियमित आवृत्तिको स्थिति छन्दले ल्याउँछ । छन्दमा आन्तरिक अनुप्रासीयता र त्यसमा पनि पङ्क्ति/पङ्क्तिका बिचको अन्त्यानुप्रासीयताबाट कवितात्मक अभिव्यक्तिमा बढी लयात्मकता आउँछ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी २०४६:१८) ।

निष्कर्षमा भाषिक अभिव्यक्तिको पङ्क्ति र पङ्क्तिपुञ्जगत उच्चारण र श्रवणमा रमणीयता लाग्ने साङ्गितिक स्वर नै लयविधान हो । यो पनि आन्तरिक र बाह्यान्तर दुवै हुन्छ । गद्य कवितामा अन्तर्लय र पद्यकवितामा बाह्यलयको प्राचुर्यता पाइन्छ ।

३.३.४ विषयवस्तु

विषयवस्तु कविताको केन्द्रीय कथन हो । कविताको विषय, ज्ञान, विज्ञान, धर्म, संस्कृति, इतिहास, दर्शन, पूराकथा, प्रकृति, संस्कार र संस्कृति, समाज आदिबाट लिने गरिन्छ । मानवीय जीवनजगत्का भोगाइ र सोचाइ आदिबाट विषयवस्तु छनोट गरिन्छ । कवि वर्ण विषय छनोट गर्न स्वतन्त्र हुन्छ । विषयवस्तुलाई कवितामा भावात्मक, रागात्मक र कलात्मक रूपले प्रस्तुत गरिन्छ । मानवीय जीवनको क्षणविशेष, कुनै मनोदशा, जीवनको कुनै एक भाग एवम् जीवनको समग्रता आदिलाई मुक्तकदेखि महाकाव्यसम्मका रचनामा स्थान दिइन्छ । विषयवस्तुविना कवितात्मक अभिव्यक्ति सम्भव हुँदैन ।

३.३.५ भाषाशैली

भाषाशैली विचार विनिमयको विशिष्ट उपकरण हो । मानवीय अनुभूति वा अनुभवलाई भाषाशैलीका माध्यमबाट कवितामा अभिव्यक्त गरिन्छ । भाषाशैलीको अर्थ भाव वा विचार प्रस्तुत गर्ने कौशल पद्धति, ढङ्ग वा सीप हो । भाषाशैली कवितामा रागात्मक, कलात्मक, भावनात्मक, व्यञ्जनात्मक तथा लयात्मक हुनुपर्छ । यसका लागि वर्ण, शब्द, पदावली, वाक्य, अनुच्छेद आदिको विधान हुनुपर्छ । कविता पनि ललित कलाकै एउटा भेद हो । कवितात्मक भाषामा कलात्मक ल्याउन अभिधात्मक/ वाच्यार्थकभन्दा लक्ष्यार्थक तथा व्यञ्जनात्मकता अभिव्यक्ति आउनु बढी मूल्यवान् मानिन्छ । यसबाट कविताले बिम्बात्मक एवम् प्रतीकात्मक स्वरूप पनि प्राप्त गर्दछ । कवितात्मक भाषामा व्याकरणात्मक नियमलाई पनि विचलन गरिन्छ । भाषाशैली पनि कवि र कविता पिच्छे स्वानुकूल हुन्छ । कविता प्रथम, द्वितीय, तृतीय पुरुष गरी तीनवटै पुरुष शैलीमा लेखिएको हुन्छ । अतः भाषाशैलीविना कविताको कल्पना गर्न सकिँदैन ।

३.३.६ कथनपद्धति

कवितात्मक अभिव्यक्तिको अर्को तत्त्व वा साधन कथनपद्धति हो । कविले कवितात्मक अभिव्यक्ति गर्ने पद्धति वा विधिलाई कथनपद्धति भनिन्छ । कथनपद्धति कविको

भावानुकूल विविधतामय हुन्छ । सम्पूर्ण वाङ्मय कविकथन कथनपद्धतिकै प्रतिफल हो । कविकथन पद्धतिको महत्त्वपूर्ण माध्यम आत्मालाप वा मनोलाप हो तापनि यो वस्तुपरक कथनपद्धति पनि हुनसक्छ । कवितामा स्रष्टा वा प्रमाताको उपस्थिति अनुसार कवि प्रौढोक्ति, कथनपद्धति र कविनिबद्ध प्रौढोक्ति कथनपद्धति गरी कथनपद्धतिलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । कविले आफ्ना अनुभूतिलाई स्वयम् उपस्थित भएर पाठकलाई सम्बोधन गरी आफ्नो भावाभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्ने माध्यम कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धति हो भने कविले आफ्ना भनाइ सोभै प्रस्तुत नगरी कुनै पात्रका माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्ने कथनपद्धति कविनिबद्धकृत प्रौढोक्ति हो । पहिलोलाई आत्मपरक र दोस्रोलाई वस्तुपरक कथनपद्धति पनि भनिन्छ । कविले आफ्ना कवितामा आत्मालाप कथ्य कुरालाई आख्यानीकृत गर्दछ भने त्यो अर्को कथनपद्धति हो । आख्यानीकरणकै क्रममा दृश्यको चित्रण तथा संवाद-मनोवादका सम्भव उपयोगबाट नाटकीकृत कथनको पद्धति समेत अंगाली आत्मालाप कवि कथयिता अन्तर्निहित रहरहँदा कवितात्मक कथनको वैकल्पिक तेस्रोपद्धति प्रकट हुन्छ । कवितात्मक कथनमाथि तीनवटै पद्धतिहरूको मिश्रण सम्भव छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१९) ।

मुक्तकदेखि कविता हुँदै खण्डकाव्य र महाकाव्यसम्म आइपुग्दा कविताको आयाम विस्तार हुँदै जाने र आख्यानीकृतको अवस्था पनि प्रबल हुँदै जाने हुँदा कथावस्तु, पात्र र विषयगत सन्दर्भमा आख्यानात्मक, कवि प्रौढोक्ति र कविनिबद्ध प्रौढोक्ति कथन पद्धतिको मिश्रणले कविताको लघुत्तम, लघु, मध्यम र वृहत् स्वरूप निर्माण हुन्छ । यसमा आत्मालापका साथै नाटकीयता पनि प्रबल हुँदै जान्छ ।

३.३.७. भावविधान

कविता एउटा भावनात्मक अभिव्यक्तिको पुञ्ज हो । जीवन जगत्का विषयलाई आत्मालाप कविकथनात्मक, आख्यानीकृत वा नाटकीकृत जुनसुकै रूपमा प्रस्तुत गरिए पनि कविताको मुख्य केन्द्रीय कथन चाहिँ भाव विधान हो । कवितामा विषयवस्तुलाई भावमय, रसमय, रागमय र कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । मुक्तकदेखि महाकाव्यसम्म आइपुग्दा केन्द्रीय भावविचारको बुनोटमा आधारित भावविधान र त्यसको अन्तर्यात्रा पथ वृत्तात्मक, चक्रात्मक, नागवेलीदार तथा अन्य किसिमको पनि हुन सक्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र

सुवेदी, २०४६:२०)। भावात्मक रूपले परिपक्व भएको कवितात्मक रचना बढी मूल्यवान् हुन्छ।

३.३.८. बिम्बविधान तथा अलङ्कार विधान

कवितालाई लाक्षणिक व्यञ्जनायुक्त रसिलो, भरिलो र कसिलो एवम् सौन्दर्यपूर्ण बनाउन महत्त्वपूर्ण माध्यम नै बिम्बविधान तथा अलङ्कार प्रविधि हो। जीवन जगत्का विभिन्न सामग्री र सन्दर्भबाट कवितामा बिम्बात्मक अभिव्यक्ति प्राप्त हुन्छ। अर्थालङ्कारहरू पनि बिम्बविधानकै उपकरण हुन्। कृतिमा मुख्य कथ्य अर्थको सहचर प्रतिच्छायाका रूपमा आउने अर्को सहवर्ती अर्थ नै बिम्ब हो। बिम्बहरू कविताका पनि भावपरिपोषक तथा भावव्यज्यक तत्त्वसमेत हुन्। (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:२०)। बिम्ब मूर्त रूपमा प्रकटीकरण भए पछि प्रतीकले जन्म लिन्छ। बिम्ब आद्य विजभूमि हो भने प्रतीक बाहिरी आवरण हो। बिम्बले भाषिक अभिव्यक्तिमा बहु अर्थ प्रदान गर्छ, भने प्रतीकले कुनै एउटा निर्दिष्ट अर्थबोध तर्फ सङ्केत गर्छ। वक्रोक्ति र अतिशयोक्तिबाट सिर्जित बिम्बालङ्कारहरू विशेष चमत्कार ठहर्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:२१)। यसरी बिम्बालङ्कारलाई कविताको सौन्दर्यवर्द्धक उपकरण वा तत्त्वका रूपमा लिइन्छ। यसले कवितामा सहजता, हार्दिकता सुन्दरता बढाउने काम गर्छ।

३.३.९ व्यञ्जना

शब्द र अर्थ दुवैका कारणले कुनै उक्ति कथन वा कृतिमा प्रस्तुत कथितभन्दा अप्रस्तुत वा अकथित सशक्त अर्थ जब पारदर्शिताका साथ झल्कन्छ त्यो स्थिति नै व्यञ्जना हो (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:२१)। साहित्यिक अभिव्यक्तिका लागि व्यञ्जना विशिष्ट पक्ष हो। शब्दशक्तिका वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ र व्यञ्जनार्थ तीन रूपमध्ये व्यञ्जनालाई विशिष्ट शैली मानिन्छ। गहन, गम्भीर, रहस्यमय अर्थमा व्यञ्जनाको प्रयोग गरिन्छ। कविता कलात्मक विधा भएकाले काव्यचिन्तकहरू व्यञ्जनाशैलीको प्रयोग गर्न बढी रमाउँछन्। व्यञ्जनाशक्तिले घुमाउरो र लाक्षणिक अर्थ प्रदान गरेको हुन्छ। यसैमा काव्यपारखीहरू आनन्दको अनुभूति गर्दछन्। व्यञ्जनाले कविता बढी आकर्षक, कलात्मक र प्रभावकारी बन्दछ।

३.४ विधागत रूपमा कविताका आयाम

कविता लामो इतिहास बोकेको र विस्तृत आयाम भएको कथ्य विधा हो । यसका आफ्नै स्वरूप र आयाम छन् । विषयवस्तुको विस्तार वर्ण्यकलाको अवधिका आधारमा कविताको आयामको मापन गरिन्छ । कुनै वस्तुको आयतन पत्ता लगाउन उक्त वस्तुको लम्बाइ, चौडाइ, गहिराइ र उचाइको मापन गरे जस्तै कविता कृतिको विषयवस्तुगत आयाम पत्ता लगाउन पनि यसका तहरूको सहयोग लिनु पर्ने हुन्छ । कविताको पङ्क्ति, अनुच्छेद, सर्ग वा अध्याय, आख्यानात्कताको व्यापकताको मापन लम्बाइ हो भने प्रतिपादित वर्ण, पङ्क्ति, श्रवण कथनकालको अवधिको वर्णन, जीवनजगत्को सेरोफेरो कविताको चौडाइ हो । यस्तै भाव, बिम्बविधान, संरचना कलात्मकता र स्रष्टाको प्रभावको समष्टि रूप कविताको गहिराइ वा उचाइ हो (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:२२) । यिनै कतिपय सन्दर्भलाई आधार बनाएर कविताको विधागत आयामलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.४.१ कविताको लघुत्तम रूप (मुक्तक कविता)

कविताको सबैभन्दा सानो एकाइ नै लघुत्तम रूप हो । यस अन्तर्गत २, ३, ४, ५ हरफ वा पङ्क्तिका कविता पर्दछन् । यो छोटो, छरितो तर आफैमा पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा कवि हृदयबाट सिर्जित हुन्छ । यो एक क्षणको अनुभूति हो । संस्कृत साहित्यमा सूक्ति, द्विपदी, चतुष्पदी कविताले लघुत्तम रूपको स्थान लिएको हुन्छ । नेपालीमा गजल, मुक्तक यसै अन्तर्गत पर्दछन् । मानव हृदयलाई चमत्कारीपूर्ण रूपमा च्वास्स छोई राम्रै प्रभाव पार्न सक्नु यसको विशेषता हो । यसमा आख्यानीकरण हुँदैन ।

३.४.२ कविताको लघुरूप (फुटकर कविता)

कविताको लघुत्तम रूपभन्दा माथिल्लो र मध्यम रूपभन्दा सानो कवितात्मक एकाइ नै कविताको लघु रूप हो । यस अन्तर्गत फुटकर कविता पर्दछ । यो छन्दोबद्ध र छन्दमुक्त (पद्य र गद्य) दुवै हुन्छ । यसमा मुक्तकमा भन्दा अनुभूतिको तीव्रता बढी हुनुका साथै कहीं कतै आख्यानीकरणको भिनो रूप पनि देखापर्छ । यसमा २ या ४ पाउ / चरणमा ४, ५

देखि बढी अनुच्छेदका फुटकर रचना हुन्छन् । अङ्ग्रेजी साहित्यमा 'सिनेट' र 'ओड' यसै रूपका उदाहरण हुन् । जीवनजगत्का विशिष्ट क्षणका घटनाक्रमलाई कलात्मक, प्रभावकारी, भावमय एवम् लयात्मक रूपले प्रस्तुत गरिन्छ । यस आयामको रूप पत्रपत्रिका, कविता सङ्ग्रह आदिमा देख्न सकिन्छ । कविताको लघुरूपको उदय प्राचीन कालदेखि नै हुँदै आएकोले उन्नइसौं शताब्दीपछि यसले तीव्रता लिएको पाइन्छ ।

३.४.३ कविताको मध्यम रूप (खण्डकाव्य)

फुटकर कविताभन्दा लामो र बृहत् रूपभन्दा सानो आख्यानयुक्त वा आख्यानमुक्त कविताको रूप मध्यम हो । यस अन्तर्गत खण्डकाव्य, लामो कविता, लहरी कोषकाव्य आदि पर्दछन् । काव्यको एउटा खण्ड नै खण्डकाव्य हो । कविताको लघुरूप फुटकर कविताभन्दा विस्तृत र बृहत् रूप महाकाव्यभन्दा सङ्क्षिप्त तथा जीवनको एक पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने विशिष्ट संरचनाबद्ध काव्य नै कविताको मझौला रूप हो (दुङ्गाना र दाहाल, २०५७:३) । महाकाव्यको एक भागको अनुसरण गर्ने पद्यसमूहलाई खण्डकाव्य भनिन्छ (खण्डकाव्य भवेत् काव्य सपैक देशानुसारिच) (विश्वनाथ, साहित्य दर्पण, पृ: ४६५) ।

अतः जीवनजगत्को कुनै एक पाटो वा पक्ष विशेषको सशक्त अभिव्यक्ति दिने विषयवस्तु, आख्यान र संरचनाको मझौला आकार भएको कवितात्मक रूप नै मध्यम रूप हो । मुनामदन, ऋतुविचार, उर्वशी, गङ्गाप्रवास आदि यस रूपका उदाहरण हुन् । जीवनजगत्को एक भाग, एकदेश, खण्ड वा एकांशलाई मात्र वा एक पुरुषार्थ वा एक रसलाई अँगाल्ने, सर्गबन्धको वैकल्पिकता लिने सानो काव्य नै खण्डकाव्य हो (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:५३) । यसरी खण्डकाव्य वा कविताको मध्यम रूपले जीवनको कुनै पक्षको मात्र दिग्दर्शन गराउँछ ।

३.४.४ कविताको बृहत् रूप (ललित महाकाव्य)

कविताको मझौला रूप वा खण्डकाव्यभन्दा विस्तृत र बृहत्तर र आर्ष महाकाव्यभन्दा सानो कवितात्मक रचना विशेष नै बृहत् रूप हो । कविताले जब सिङ्गो जिन्दगानी वा युगलाई समाजमा बोकेर हिँड्छ तब अनुभूतिको आख्यानीकरणमा बहन थाल्छ र त्यसपछि कविताको बृहत् रूप महाकाव्य प्रकट हुन्छ (जोशी, २०४७:१२) ।

पूर्वमा सामान्य महाकाव्य र पश्चिममा ललित महाकाव्य यस अन्तर्गत पर्दछन् । संस्कृत साहित्यमा कालिदासको 'रघुवंश', श्री हर्षको 'नैषधीय चरित्रम्', माघको 'शिशुपालवधम्' र पाश्चात्य साहित्यमा भर्जिलको 'एनिड' अनि नेपाली साहित्यमा देवकोटाको 'शाकुन्तल', 'सुलोचना', सोमनाथको 'आदर्श राघव' जस्ता कृतिहरू यस रूपका उदाहरण हुन् (त्रिपाठी र न्यौपाने र सुवेदी, २०४७:६४) । महाकाव्यमा संरचनागत आयामको विस्तार विषयवस्तुगत आख्यानीकरणको सघनता, सर्गबन्ध, पुरुषार्थ चतुष्टयको प्राप्ति, सर्वरसको प्रयोग आदिलाई महाकाव्यमा समावेश गरिएको हुन्छ ।

३.४.५ कविताको वृहत्तर रूप (आर्ष महाकाव्य)

कविताको सबैभन्दा माथिल्लो रूप नै वृहत्तर रूप वा आर्ष महाकाव्य हो । यस अन्तर्गत पूर्वमा वाल्मिकीको 'रामायण', व्यासको 'महाभारत' र पश्चिमका ग्रीक दार्शनिक होमरका 'इलियट' र 'ओडिसी' जस्ता विकासशील महाकाव्य (एपिक अफ ग्रोथ) यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस कवितात्मक आयामले सिङ्गो युगजीवन, विश्व सभ्यता र संस्कृतिलाई समेटेको हुन्छ । यसलाई विश्व संस्कृतिको धरोहरका रूपमा चिनिन्छ । असीमित जान, सिङ्गो युगजीवनको व्याख्या, युगौंयुगको विस्तृत अवस्था, संरचनागत विस्तृत आयाम, विशाल आख्यानीकरणको दिग्दर्शन, परिच्छेद, सर्गबन्ध, अध्याय, काण्ड, पर्व आदिको संयोजन यस महाकाव्यका विशेषता हुन् ।

निष्कर्षमा कविताको लघुत्तम रूपदेखि लघुरूप मध्यम रूप र वृहत् रूपसम्म आइपुग्दा युगजीवनका सम्पूर्ण सेरोफेरोलाई समेटेको पाइन्छ । यो कविताको आयामगत विशेषता हो । भाव वा विचारको सघनता, आयामगत छोटो संरचना हुँदै वृहत् रूपसम्म आइपुग्दा कविताका तत्त्वहरूको प्रयोगमा क्रमशः विस्तृतीकरण हुँदै आएको हुन्छ । कविताको प्रत्येक रूपमा आ-आफना विशेषता हुन्छन् ।

३.५ नेपाली कविताको विकासक्रमको सामान्य रूपरेखा

३.५.१ नेपाली कविताको पृष्ठभूमि काल

साहित्यको सर्वप्राचीन विधा कविता हो । कविता भाषाकै सिर्जनात्मक एवम् कलात्मक अभिव्यक्ति भएको हुँदा भाषा र कविताविच अभेद सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

कविताको विकास प्रक्रिया भाषिक विकाससँग जोडिएको हुँदा सर्वप्रथम नेपाली भाषाको उद्भव र विकास, लोकस्तरीय मौखिक एवम् लिखित र सिर्जनात्मक परम्परा आदिलाई कालखण्डमा राखेर अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ। भाषाको विकासकालदेखि नै नेपाली कविताको पनि विकास हुँदै आएको पाइन्छ। लोकस्तरीय गीत, गाथाहरूले यसको पुष्टि गर्दछ। नेपाली भाषा भारोपेली परिवारको आर्यइरानेली शाखाबाट संस्कृत (आर्यभाषा) प्राकृत र अप्रभंश हुँदै विक्रमको एघारौँ शताब्दीतिर अभिलेखीय रूपमा नेपाली भाषाको रूपमा उद्भव भएको पाइन्छ। नेपाली भाषाको लेखन परम्पराको सबभन्दा पुरानो सामग्रीका रूपमा दामुपालको अति सङ्क्षिप्त दुल्लु अभिलेख (वि.सं. १०३८) देखापर्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र दाहाल, २०४६:९७)।

नेपाली भाषामा साहित्येतर नेपाली लेख्य वाङ्मयको पुरानो ग्रन्थ 'भावस्ती टीका' (१४५७ तिर) ले प्राप्त गरेको छ। यसपछि आचारविचार, व्यवहार, वंशावली, धर्म, संस्कृति, औषधी विज्ञान, राजनीति, यात्रा, ज्योतिष सम्बन्धी वाङ्मयको लेखन परम्परा पनि देखिन्छ। पृथ्वीनारायण शाहको उदयपूर्व वा उन्नाइसौँ शताब्दीको प्रारम्भतिरबाट नेपाली भाषाले कवितात्मक रूप प्राप्त गरेको देखिन्छ। हालसम्म प्राप्त प्रमाणका आधारमा सुवानन्द दासद्वारा लिखित 'पृथ्वीनारायण शाह' (१८२६) कवितालाई नेपाली कविता परम्पराको पहिलो रचना मानिन्छ (श्रेष्ठ र शर्मा, २०४६:२९)।

३.५.२ नेपाली कविताको काल विभाजन:

पृथ्वीनारायण शाहको नयाँ नेपाल निर्माणको वीरतापूर्ण विजय अभियानसँगै वीरगाथाको रूपमा कविता देखापर्छ। विक्रमको एघारौँ शताब्दीदेखि हालसम्म आइपुग्दा मौखिक र लिखित लोकगीत, लाकगाथा, लोकश्रुति हुँदै नेपाली कविता लेखनमा ठूलै प्रभाव पारेको पाइन्छ। नेपाली कविताको काल विभाजनका सन्दर्भमा एकरूपता नपाइए पनि परम्परित काल विभाजनलाई आधार बनाइएको छ।

प्राथमिक काल (वि.सं. १८२६-१९४०)

माध्यमिक काल (वि.सं. १९४१-१९७४)

आधुनिक काल (वि.सं. १९७५- हालसम्म)

३.५.२.१ प्राथमिक काल (वि.सं. १८२६-१९४०): वीर धारा र भक्ति धारा

नेपाली कविताको विकास प्रक्रियाका सन्दर्भमा प्राथमिक काल (वि.सं. १८२६-१९४०) महत्त्वपूर्ण समयावधि हो। यो एउटा लेखोट काल पनि हो। पृथ्वीनारायण शाहको आधुनिक नेपालको निर्माणक्रम इतिहास प्रसिद्ध नेपाल-अंग्रेज युद्ध, सुगौली सन्धि (१८७२) त्यसबाट उत्पन्न भक्तिधाराप्रतिको मोह कोतपर्व एवम् जङ्गबहादुर राणाको उदय (१९०३) जहानीया राणा शासनकाल आदि जस्ता घटनाक्रमले प्राथमिककालको रूपरेखा तयार भएको छ। यसकालको महत्त्वपूर्ण कवितात्मक प्राप्ति सुवानन्द दासद्वारा लिखित 'पृथ्वीनारायण शाह' (१८२६) कविता हो। यो काल लोक परम्पराबाट शिष्ट नेपाली भाषा तर्फको यात्रात्मक समय हो। यस काललाई पृथ्वीनारायण शाहको विजय अभियानको वीरगाथाले विशेष भूमिका खेलेको छ। यस काललाई पनि निम्नानुसार दुई धारामा विभाजन गरेको पाइन्छ।

पूर्वाद्धि चरण: वीरधारा (१८२६-१८७२)

उत्तराद्धि चरण: भक्तिधारा (१८७३-१९४०)

पूर्वाद्धि चरण: वीरधारा (१८२६-१८७२)

पृथ्वीनारायण शाहको आधुनिक नेपालको निर्माणको अभियानसँगसँगै वीरगाथाबाट यो धारा प्रारम्भ हुन्छ। यस धाराका प्रवर्तक सुवानन्द दास हुन्। आधुनिक नेपालको निर्माणमा योगदान दिने पृथ्वीनारायण शाहको वीरतापूर्ण गायनले यो धारा सजिसजाउ बनेको छ। यसको विषयवस्तु पनि वीर गायन नै हो। राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रतिको शासकीय आस्था, स्तुति गायन, अटल विश्वास, राजभक्ति, व्यङ्ग्य चेतना, वीरतापूर्ण भावना, आध्यात्मिक एवम् नैतिक चेतना सामाजिक भावधारा जस्ता विषयवस्तु यस धारामा मुखरित भएका छन्। विम्ब, प्रतीक, व्यङ्ग्य र अलङ्कार प्रयोगमा पनि चासो राखेका छन्। यस धारामा ब्रज-अवधी भाषाको प्रयोग हुनुका साथै गद्यकविताको निकट गीति चेतना तथा संस्कृतका वर्णमात्रिक छन्दको समेत प्रयोग भएको पाइन्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१०४)।

यस धाराका अन्य कवि र कवितामा शक्तिबल्लभ अर्यालको 'तनहुँ भकुण्डो', उदयानन्द अर्यालको 'सोमश्वर वर्णन', राधावल्लभको साँढेको कविता, सुन्दरानन्द वाडाको

त्रिरत्न सौन्दर्य गाथा, यदुनाथ पोखरेलको बेताल पच्चसी (खण्डकाव्यस्तरको कृति) र पृथ्वीन्द्रोदय, (अल्प महाकाव्यस्तरको रचना) पाइन्छ। कवितात्मक गुणभन्दा विषयवस्तुकै वर्णनमा यो धारा केन्द्रित भएको पाइन्छ।

यसरी वीरधाराको महत्त्वपूर्ण विशेषता वीरभावमूलक विषयमा कविता लेख्नु हो। यस धाराका कविताहरूमा परिष्कृत भाषाशैली पाइँदैन। नेपाली मिश्रित ब्रज भाषाकै प्रयोग भएको पाइन्छ। हृदय पक्षभन्दा बुद्धि पक्षको बाहुल्य हुनु यस धाराको अर्को विशेषता हो।

उत्तरार्द्ध चरण: भक्तिधारा (१८७३-१९४०)

वि.सं. १८७२ को सुगौली सन्धिपछि नेपाली कवितामा भक्तिधाराको आगमन हुन्छ। सुगौली सन्धि नै यस धाराको उदयको मुख्य कारक तत्त्व हो। नेपाली वीरहरूले अंग्रेजसँग युद्ध गर्न नसकेर पूर्व विजित नेपाली भूमिलाई समेत अङ्ग्रेजलाई फिर्ता गरी सुगौली सन्धिको बाटो अपनाउनु पर्दा एक किसिमले भक्तिरसपूर्ण र नैराश्यताको वातावरण सिर्जना भयो। यसैले वीरधारामूलक कविता सिर्जना गर्न छाडेर नेपाली कविहरू आध्यात्मिक चिन्तन अँगाल्न पुगे। ईश्वरीय शक्तिको उपासना गर्नु, धार्मिक, नैतिक र साँस्कृतिक भावमूलक अभिव्यक्ति दिनु यस धाराको महत्त्वपूर्ण विशेषता हो।

भक्तिधारालाई सगुण र निर्गुण गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ। सगुणभक्ति धारा अन्तर्गत कृष्णभक्ति र रामभक्ति धारा पर्दछ भने निर्गुण भक्ति धारामा निराकार ईश्वरको उपासना पर्दछ। सगुण भक्तिधारामा राम र कृष्णका लीलाहरूलाई विषयवस्तु बनाएर सिर्जित कविताहरू पर्दछन्। ब्रज र अवधी भाषाको प्रयोग गरी लेखिएका कविता पनि यस अन्तर्गत पर्दछन्। कृष्णभक्ति धारा अन्तर्गत इन्दिरस, विद्यारण्य केशरी, वसन्त शर्मा, पतन्जली गजुञ्जाल, छविलाल नेपाल जस्ता कविहरू पर्दछन्। यी कविहरूले रतिरागात्मक कृष्णको उपासनालाई अगाडि बढाएका छन्। मौलिक रचनाभन्दा कृष्ण चरित्रसँग सम्बन्धित गोपी गीत आदिलाई भाषानुवाद गरेको देखिन्छ। रामभक्ति धारा (१८७२-१९२३) आदर्श पुरुष भगवान् रामको गायन चरित्रलाई केन्द्रविन्दु बनाएर अगाडि बढेको पाइन्छ। यस धाराका केन्द्रीय कवि भानुभक्त आचार्य हुन्। उनले 'आध्यात्म रामायण' को छन्दोबद्ध भाषानुवाद गरेर नेपाली कविताको विकासमा नयाँपन थपे। महाकाव्यात्मक संरचनामा आधारित यो रचना महाकाव्यीय गुणले युक्त नभए पनि यस

काव्यले आध्यात्मिक चिन्तनका साथै साहित्यिक, सामाजिक, नैतिक, धार्मिक मूल्य र मान्यता बोकेर आएको पाइन्छ (श्रेष्ठ र शर्मा, २०४६:३८) । यस्तै रघुनाथ पोखरेल, पतञ्जली गजुञ्जाल, रामदास आदि कविहरू पनि रामभक्ति धाराकै प्रतिभा हुन् ।

हलन्त वर्णको बढी प्रयोग हुने यस अवधिमा भाषिक सरलता, भक्तिरसको परिपक्वता, गेयात्मकता, मौलिकता, काव्यात्मकता र अन्त्यानुप्रासीयता, सामाजिक, नैतिक, आध्यात्मिकता, उपदेशात्मकता, आदर्शमय जीवनको प्रस्तुती, दार्शनिक चेतना, आदर्शशील भावना, संस्कृतका वर्णमात्रिक छन्दको प्रयोग आदिजस्ता गुणहरू यस धाराका विशेषता हुन् । भानुभक्तभन्दा पहिले रघुनाथ पोखरेलले रामायणको अयोध्याकाण्ड, बालकाण्ड र सुन्दरकाण्डको अनुवाद गरेको उल्लेख भए पनि हाल उनको सुन्दरकाण्ड मात्र उपलब्ध छ । यस्तै यसै धारामा पतञ्जली गजुञ्जालको 'बालगोपाल वाणी' र 'हरिभक्तमाला' जस्ता कृति पाइन्छन् भने रामदासको भक्तिरामायणको चर्चा भएको पनि पाइन्छ । भानुभक्तलाई मात्र उनको काव्यात्मक विशेषताले गर्दा आदिकवित्व प्राप्त भएको छ । रामायण नै यस युगको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो ।

निर्गुण भक्तिधारा निराकार सचितानन्द ब्रह्म स्वरूपतर्फ केन्द्रित हुँदै हिन्दु कर्मकाण्डीय व्यवस्था र सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक रूढीवादी संस्कार एवं अन्धविश्वासको व्यङ्ग्यात्मक विरोधपूर्ण अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । यो जोसमनी सन्तधाराबाट परिचित छ । सधुक्कडी परम्पराबाट प्रेरित रहेको यो धाराका चर्चित कवि ज्ञानदिलदास हुन् । यिनले 'उदयलहरी' र 'भजनसंग्रह' का माध्यमबाट सामाजिक, धार्मिक तथा कर्मकाण्डीय विकृति र विसङ्गसतिप्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् । गुरुमहिमा, ज्ञानमहिमा, भक्तिमहिमा, योगमहिमा, समाधि, तत्त्वज्ञान आदिको महत्त्वलाई दिग्दर्शन गराउने प्रयत्न यस धाराका कविहरूले गरेका छन् (श्रेष्ठ र शर्मा, २०४६:४०) ।

यसरी यस धाराका कविहरूले कवितामा ईश्वरको साकार र निराकार रूपको वर्णन गरेर भक्तिभाव प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । भक्तिधाराका कविहरूले भक्तिभावना, वीरभावना, पुराण, इतिहास, धर्मशास्त्र, दर्शन आदिको आधार लिएर अनुवाद र मौलिकताको दोसाँधमा कविता रचना गरेका छन् । लोकपरम्परा र शास्त्रीय छन्दलाई आधार मानेर पनि कवित्व सिर्जना गरेका छन् । भाषामा परिष्कार रूप भने पाइँदैन ।

३.५.२.२. कविताको माध्यमिक काल शृङ्गारिक धारा (१९४१-१९७४)

नेपाली कविताको विकासक्रममा माध्यमिक काल (वि.सं.१९४१-१९७४) को प्रारम्भ मोतीराम भट्टको आगमनसँगसँगै भएको हो । यस कालको प्रमुख धारा शृङ्गारिक हो । लेखोट युग पार गरी छापाखाना युगको आगमनले पनि यस काललाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यस कालमा गोरखापत्र (वि.सं. १९५८), सुन्दरी (वि.सं. १९६३) माधवी (वि.सं. १९६५) जस्ता पत्रिकाहरू प्रकाशन हुने पुगे । यस कालको अन्तिम विन्दु सुक्तिसिन्धु (वि.सं. १९९४) पत्रिका हो ।

यस युगमा अनुवाद रूपान्तरण कम भई मौलिक अभिव्यक्तिमा चासो राख्नु कवितात्मक सौन्दर्य र कलापक्षप्रति आकर्षण हुनु, सङ्गठित शिल्प पक्षका साथै हिन्दी, उर्दू, फारसीका कविता सौन्दर्यप्रति रूचि बढ्नु, शृङ्गारिक भावधाराप्रति अनुराग बढ्नु संस्कृतका वर्णमात्रिक र मात्रिक छन्दको प्रयोग हुनु, फारसी गीत र गजलप्रति आकर्षित हुनु यस कालको विशेषता हो । माध्यमिक काललाई पूर्वाद्ध र उत्तराद्ध गरी दुई भागमा बाँडिएको पनि पाइन्छ ।

पूर्वाद्ध चरण (वि.सं. १९४१-१९६१)

नेपाली कविता यात्राका माध्यमिक कालका केन्द्रीय प्रतिभा युगनायक मोतीराम भट्ट हुन् । यिनले साहित्यको विकासका लागि मोतीमण्डली र समस्यापूर्ति परम्परा एवम् कवि गोष्ठी स्थापना गरी सामूहिक अध्ययनको वातावरण सिर्जना गरे । समस्यापूर्ति गजल, फुटकर कविता, खण्डकाव्य समेतका माध्यमबाट शृङ्गारिक धारालाई मोतीरामले स्थापित र समृद्ध तुल्याए । उनको शृङ्गारचेत शिष्टताकै परिधिभित्र सौन्दर्यचेत सहित प्रकट भएको पाइन्छ । मोतीराम भट्टले 'पिकदूत' (१९४५), 'उषाचरित्र' (१९५५), 'मनोवेग प्रवाह' (१९४७) जस्ता कृतिहरू लेखेर पूर्वमाध्यमिक काललाई थप उर्जा प्रदान गरे । यस चरणका अन्य कविहरूमा राजीवलोचन जोशी, लक्ष्मीदत्त पन्त, शिखरनाथ सुवेदी पनि देखा पर्दछन् । मोतीराम भट्टमा सहज प्रतिभा, कल्पनाशक्ति र निखर र सौन्दर्यचेत रहेको र अल्पायुमै उनको निधन भएकोले उनका कवितामा भाव, भाषाशैली र शिल्प पक्षले परिपक्वता पाउन भने सकेको छैन ।

उत्तरार्द्ध चरण (वि.सं. १९६२-१९७४)

माध्यमिककालीन पूर्वार्द्धको शृङ्गारिक धारालाई निरन्तरता दिँदै संस्कृतका कविता शिल्पका शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारका विभिन्न पक्षको चमत्कृतिमा जोड दिने चेष्टासँगै माध्यमिककालीन शृङ्गारिक धाराको उत्तरार्द्धको आगमन हुन्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१११)। यस समयमा समस्यापूर्तिको साथै गजल परम्परा पनि विकसित हुँदै आयो। यस युगमा 'सुन्दरी' (वि.सं. १९६३), 'माधवी' (१९६५) जस्ता पत्रिकाका साथै हलन्त बहिष्कार आन्दोलन देखापरे। शृङ्गारिक धारालाई बढवा दिने आनन्दलहरी, प्रेमलहरी जस्ता कृतिहरू पनि यसै समयका उपज हुन्। शम्भुप्रसाद दुङ्गेल यस युगका प्रतिभा हुन्। आंशुकविका उपाधिले विभूषित यिनका 'पञ्चप्रपञ्च', 'चन्द्रप्रतापवर्णन', 'दूतशतक', 'चन्द्रवदनी' जस्ता कृतिहरू देखापर्दछन्।

संस्कृत शिक्षा प्राप्त गरेको युवा कविहरूको सक्रियतामा 'कविता कल्पद्रुम' (१९६२) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएको पाइन्छ। यी पत्रपत्रिकाहरूले माध्यमिककालीन शृङ्गारिक धाराका साथै आध्यात्मिक, नैतिक, सामाजिक चेतनालाई पनि प्रस्तुत गरेका छन्। यस चरणमा शृङ्गारिक शृङ्गारेत्तर र दुवै धारा समान रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ। यस धाराका अन्य कविहरूमा लक्ष्मीदत्त पन्त, चक्रपाणी चालिसे, राजीवलोचन जोशी, शिखरनाथ सुवेदी, केदारनाथ खतिवडा, गोपीनाथ लोहनी, कृष्णप्रसाद रेग्मी, रामप्रसाद सत्याल आदि रहेका छन्।

यसरी माध्यमिक कालमा मूल रूपमा शृङ्गारिक भावधारा, गौण रूपमा भक्तिधारा, सामाजिक नीति चेतना तथा व्यङ्ग्यमूलक भावधाराका कविताकृति लेखिएको पाइन्छ।

३.५.२.३ नेपाली कविताको आधुनिक काल र यसका प्रमुख धाराहरूको विकास प्रक्रिया

नेपाली कविताको आधुनिक काल माध्यमिककालीन शृङ्गारिक कविता संग्रह 'सूक्तिसिन्धु' (१९९४) पत्रिकाको प्रकाशनपछि प्रारम्भ भएको मानिन्छ। लेख्य नेपाली व्याकरणको स्थापनाक्रमसँगै पूर्वीय काव्यधाराको सौन्दर्य चेतना, शिष्ट, स्तरीय, परिष्कृत, भाषाशैलीका साथै नेपाली कवितामा आधुनिककालीन पाश्चात्य कविताको नवप्रवृत्तिलाई क्रमशः वरण गर्दै जानु यस कालका प्रमुख विशेषता हुन्। सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, आर्थिक चेतना नवपाश्चात्य कला, विज्ञान, दर्शन र साहित्यलाई अनुसरण गर्दै

नेपाली कवि अगाडि बढेको पाइन्छ । मुख्य रूपमा नेपाली कवित्व पूर्वीकृत र पश्चिमीकृत हुनु यसकालको नयाँ उपलब्धि हो । पूर्वीय तथा पाश्चात्य कवित्व प्रभावमा विकसित यस आधुनिक कविता यात्रालाई पूर्वाद्ध (१९७५-२०१६) र उत्तराद्ध (२०१७-हालसम्म) गरी दुई चरणमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । पूर्वाद्ध चरणमा परिष्कारवादी धारा (१९७५-१९९०), स्वच्छन्दतावादी धारा (१९९१-२००३) र स्वच्छन्दतावादी - प्रगतिवादी धारा (२००४-२०१६) देखा पर्दछन् । यस्तै २०१७ देखि हालसम्मको आधुनिक नेपाली कविताको उत्तराद्ध चरण हो । यसले लगभग पाँच दशक लामो यात्रा पार गरिसकेको छ । यस्तै २०१७-२०२९ सम्म प्रयोगवादी धारा र २०३० सालदेखि हालसम्म समसामयिक धारा देखापर्दछ ।

पूर्वाद्ध चरण (वि.सं.१९७५-२०१६)

प्राथमिककालीन वीरधारा र भक्तिधारा एवं माध्यमिककालीन श्रृङ्गारिक धाराभन्दा भिन्न सूक्तिसिन्धु (१९७४) बाट नेपाली कवितामा परिष्कारवादी धारासहित आधुनिक कालको प्रारम्भ हुन्छ । यस चरणका युगनायक हुन्, कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल । अन्य कविहरूमा सोमनाथ सिग्देल, बालकृष्ण सम, महानन्द सापकोटा, धरणीधर कोइराला, चक्रपाणि चालिसे आदि देखा पर्दछन् । यी कविहरूले संस्कृत काव्य सौन्दर्यचेतसहित लेख्य व्याकरणको अनुशासनलाई स्विकार्दै सामाजिक, नैतिक, सांस्कृतिक तथा आध्यात्मिक राजनीतिक पुनर्जागरणबाट अभिप्रेरित भई परिष्कारवादी धारालाई अगाडि बढाएको पाइन्छ । यस धारामा पाश्चात्य सभ्यता र ज्ञानविज्ञान एवम् प्रविधि साहित्यकला चेतले स्थान प्राप्त गरेको देखिन्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:११४) । पश्चिमी बौद्धिक एवं काव्यात्मक मूल्यहरू ग्रहण गरेको यो धारा १९९० सम्म केन्द्रिय धाराको रूपमा देखापर्छ । यसरी पूर्वीय र पश्चिमी काव्य मान्यतालाई ग्रहण गर्दै सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक, आध्यात्मिक, बौद्धिक, धार्मिक नवजागरण चेतना सहित यस परिष्कारवादी धाराले मूर्त रूप लिएको देखिन्छ ।

पूर्वाद्ध चरणमै परिष्कारवादी धारापछि नेपाली कविता यात्रामा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठको आगमनसँगै वि.सं. १९९१ देखि स्वच्छन्दतावादी धारा देखा पर्दछ । आधुनिक पाश्चात्य प्रणालीमा शिक्षाका क्रममा बङ्गाल र हिन्दी कवितामा सुसाइरहेका स्वच्छन्दवादी एवम् छायावादी- रहस्यवादी नवीन प्रवृत्तिहरूबाट नेपाली स्वच्छन्दतावादी

कविता धाराले आंशिक रूपमा प्रेरणा प्राप्त गयो भने मुख्यतः अंग्रेजी कविताको १९ औं शताब्दीको विश्वप्रसिद्ध रोमान्टिक कविता धारा नै नेपाली स्वच्छन्दतावादी कविताको प्रेरणाको स्रोत रह्यो (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:११५) ।

लेख्य व्याकरणको अनुशासनलाई भन्दा स्वच्छन्द र स्वतस्फूर्त एवम् सहज आत्मपरक अभिव्यक्ति, प्रकृतिप्रेम, बौद्धिकता, राष्ट्रियता, मानवता, अतीतप्रतिको मोह, मौलिकता आदिजस्ता पक्षहरू नै यस धाराका प्रमुख विशेषता हुन् । स्वच्छन्दतावादी धाराको आगमनमा 'शारदा' (१९९१) पत्रिकाको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । प्रकृति, मानव र ईश्वर बिच त्रिकोणात्मक सम्बन्ध स्थापित गर्ने देवकोटाले भौतिकवादी चिन्तनलाई भन्दा आदर्शवादी र लोकसाँस्कृतिक चिन्तनलाई बढी प्राथमिकता दिएका छन् । उनले आशुकवित्व, काल्पनाको तीव्रता, द्रुतलेखन, अतिशय भावुकता जस्ता विषयलाई स्थान दिएका छन् । तीन महिनामै 'शाकुन्तल' (२००२), दस दिनमै 'सुलोचना' जस्ता महाकाव्य रचना गर्न सक्ने देवकोटा सरस्वतीका वरदपुत्र हुन् । उनकै सफल नेतृत्वमा स्वच्छन्दतावादी धारा चरमोत्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । स्वच्छन्दतावादी धाराले पश्चिमी कवित्वको प्रभावको बाहुल्यभित्रै राष्ट्रिय परम्परालाई अगाडि बढाएको छ ।

यस धाराले शास्त्रीय छन्द, लोकछन्द तथा मुक्त छन्दको नवप्रवृत्तिलाई भित्र्याई २० औं शताब्दीको पश्चिमी गद्य कविता प्रयोगतर्फ पनि डोर्‍याएको पाइन्छ । फुटकर कवितादेखि खण्डकाव्य हुँदै महाकाव्यसम्मको विशाल यात्रा यसै धाराले प्राप्त गरेको देखिन्छ । देवकोटाकै सहयात्रीका रूपमा सिद्धिचरण श्रेष्ठ देखा पर्छन् । यिनी सरल र सुकोमल भाषाशैलीका कवि हुन् । यो परिष्कारवादी धाराको विरोधमा देखापरेको धारा हो ।

आधुनिक नेपाली कविता यात्रामा स्वच्छन्दतावादी धारा सँगसँगै युगवाणी (२००४) पत्रिका प्रकाशनका साथै प्रगतिवादी धारा देखापर्छ । वि.सं. १९९७ सालको सहिदकाण्डपछि प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता स्थापनाका लागि राणाशासन विरोधी आन्दोलनले नेपाली साहित्यमा स्वच्छन्दतावादी -प्रगतिवादी धारालाई विशेष खुराक प्रदान गरेको छ । २००४ सालदेखि नेपाली राजनीतिक चेतनामा बढ्दो अशान्ति, ज्वारभाटा बिच लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठका कविताहरू जुर्मुराउन थाल्छन् । २००७ साल पछिका दशकमा मार्क्सवादी दर्शनका प्रभावमा प्रगतिवादी साहित्यिक अभियान देखापर्छ । यसै धारा अन्तर्गत सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक सचेतनालाई विशेष स्थान दिइयो । सामाजिक, राजनीतिक

व्यङ्ग्यविद्रोह र क्रान्तिचेतना तीव्र रूपमा स्वच्छन्दतावादी धारासँगै देखापऱ्यो । यस धाराका अन्य कविहरूमा युद्धप्रसाद मिश्र, गोपालप्रसाद रिमाल, माधवप्रसाद घिमिरे, केदारमान व्यथित, भवानी भिक्षु, गोपालसिंह नेपाली आदि देखा पर्दछन् । यी कविहरूले पुरातनपन्थी र यथास्थितिवादी धार विपरीत क्रान्ति र क्रान्तिको चाहना गर्ने अग्रगामी शक्तिलाई प्रतिबिम्बित गरेका छन् (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी २०४६:१२३) ।

यस समयमा स्वच्छन्दतावादी - प्रगतिवादी धाराका साथै परिष्कारवादी धारामा कविता सिर्जना गर्ने स्रष्टा पनि देखा पर्दछन् । अगमसिंह गिरी, गुमानसिंह चामलिङ, वीरेन्द्र सुब्बा आदिजस्ता कतिपय कविहरूले प्रगतिवादी चिन्तनसहित नेपाली जातीय अस्मिताको प्रखर अभिव्यक्ति पनि दिएका छन् । देवकोटाको यस समयलाई नेपाली कविता लेखनको स्वर्णयुग पनि भनिन्छ ।

निष्कर्षमा आधुनिक नेपाली कविताको यो स्वच्छन्दतावादी धारा अंग्रेजी साहित्यको रोमान्टिक धारा र बङ्गाली कवि रविन्द्रनाथ ठाकुरको छायावाद-रहस्यवादबाट प्रेरित हुँदै वि.सं. १९९१ देखि २०१६ सम्म प्रखर रूपमा देखापर्छ ।

उत्तरार्द्ध चरण (वि.सं. २०१७ देखि हालसम्म)

प्रयोगवादी धारा (वि.सं. २०१७-२०२९)

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको अवसान (२०१६) सँगै वि.सं. २०१७ सालदेखि आधुनिक नेपाली कविता यात्रामा प्रयोगवादी धारा देखापर्छ । प्रगति (२०१०), इन्द्रेणी (२०१३) पत्रिकाबाट प्रयोगधर्मी कवित्वले चिहाइरहेको अवस्थामा कवि मोहन कोइरालाको प्रयोगधर्मी कवित्वले 'रूपरेखा' (२०१७) पत्रिकामा प्रकाशित 'घाइते युग' कविताले प्रयोगवादी धारालाई आमन्त्रित गरेको पाइन्छ । उन्नइसौं शताब्दीको अन्तिम चरणमा विश्व साहित्यमा देखापरेको विसङ्गतिवाद, अस्तित्ववाद, प्रतीकवाद, बिम्बवाद, अतियथार्थवाद भाषाशैली र चिन्तनमा आएको नवीन प्रयोग आदिले प्रयोगवादी धारालाई खुराक प्रदान गरेको पाइन्छ ।

अवचेतन लेखन र अमूर्त लेखनका विशृङ्खलताको समष्टि प्रभावमा कविता अर्थिनु पर्ने स्थिति रहेको यो धारा परिष्कारवादी र स्वच्छन्दतावादी नेपाली पाठकहरूका लागि निकै दुर्बोध्य र क्लिष्टताकै परिधिभिन्न विवादस्पद पनि हुन पुग्यो (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी

२०४६:१२७) । अमूर्त चित्रकलाबाट प्रेरणा लिई अवचेतन मनका तत्क्षणताको अनुभूति पुञ्जलाई विशृङ्खलित र विसङ्गत रूपमा पोख्ने चेष्टा गरेको देखिन्छ । परम्परागत भाषाशैली र अर्थविज्ञान एवम् संरचनागत व्यवस्था र व्यञ्जना क्रमलाई भाँची कवितात्मक अभिव्यक्ति दिँदा नार्थिने र नबुझिने जस्तो हुन पुग्यो । प्रत्येक पङ्क्ति र अनुच्छेदबाट अर्थ नबुझिने हुँदा समष्टिगत भाव सङ्केतलाई ग्रहण गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भयो ।

प्रयोगवादी कविता लेखनले ईश्वररहित विकासवादी जीवशास्त्रीय मानवजीवनलाई यौनवासनाको दृष्टिले हेर्ने र जीवनलाई विभत्स, विरूप, विसङ्गत, व्यर्थ, निस्सार, अर्थहीन र शून्यसहित लम्बाइ, चौडाइ, गहिराइ गरी सम्पूर्ण आयामबाट व्याख्या गर्दछ । यस धाराका युगनायक मोहन कोइराला हुन् भने अन्य कविहरूमा द्वारिका श्रेष्ठ, कृष्णभक्त श्रेष्ठ, मदन रेग्मी, जगदीश समशेर, तुलसी दिवस, पुष्कर लोहनी, पारिजात, उपेन्द्र श्रेष्ठ, कुमार नेपाल, पोषण पाण्डे आदि रहेका छन् ।

प्रयोगवादी धाराकै सेराफेरोभिन्न दार्जलिङबाट तेस्रो आयाम अन्तर्गतको आयामिक कविता पनि देखापर्दछ । वैरागी काइँला र ईश्वर वल्लभले अपरम्परागत नयाँ आयाम थपेका छन् । अवचेतन अनुभूतिका तत्क्षणतामा मनुष्य जीवनका सम्पूर्णतालाई समात्ने चेष्टा गर्नु, भाषातर्फ रुचि लिनु, वैयक्तिक आवेगलाई भन्दा आन्तरिक वस्तुलाई समात्नु, पुराकथा र आद्यबिम्बतर्फ चासो लिनु, विसङ्गति र शून्यताका बिच जीवनका अस्मिता र आस्थाको खाजी गर्नु आदि आयामिक आन्दोलनका प्रवृत्ति हुन् । यस धाराका माध्यमबाट महाकाव्यात्मक विस्तारतर्फ चासो राखेको पनि पाइन्छ ।

यसरी प्रयोगवादीधारा र तेस्रो आयामिक आन्दोलनका बिच आधुनिक नेपाली कविता यात्रा अगाडि बढेको पाइन्छ ।

समसामयिक धारा (वि.सं. २०३० देखि हालसम्म)

आधुनिक नेपाली कविताको उत्तरार्द्ध चरणमा २०३० देखि समसामयिक धारा देखा पर्छ । प्रयोगवादी धाराका असम्प्रषणीयता, दुर्बोध्यता आदिका कारणले गर्दा यो धारा देखा परेको हो । राल्फा, अकविता, भोको पिँढी, योङ्ग राइटर्स फ्रन्ट, बुटपालिस, अमलेख आदि अभियानका नयाँ चहलपहल नेपाली कविताको परिप्रेक्ष्यमा देखा पर्न थाल्यो । गोर्खा आन्दोलन, हवाइपत्र, मिनी मुक्तक तथा लघु कविताका प्रयासबाट प्रयोगवादी क्लिष्टतालाई

छिचोल्दै सम्प्रेष्यता र समसामयिक युगबोधप्रति यस धाराको कवित्व देखापर्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०४६:१३१)। यो कविता धारा प्रयोगवाद र समसामयिक धाराको दोसाँधमा देखापर्छ। यस धाराका कविहरूमा शैलेन्द्र साकार, जनार्दन जोशी, रमेश श्रेष्ठ, भुवन हुङ्गाना, मञ्जु काँचुली, कविराम, दिनेश अधिकारी, अविनाश श्रेष्ठ आदि रहेका छन्।

समसामयिक युगजीवनले भोग्नु र बेहोर्नु परेका सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विकृति, विसङ्गति र समस्याहरूलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु यस कविताका धाराको विशेषता हो। मानवमूल्यमा आएको विचलनप्रति युवासुलभ आक्रोशको प्रखरता, अन्तर्विद्रोह, आक्रामकता आदिलाई तीव्र रूपमा यस धारामा प्रस्तुत भएको छ। ग्रामीण परिवेशको भन्दा सहरीकरणको गन्जागोल वातावरणलाई बिम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। पत्रपत्रिका, कवि सम्मेलन, सञ्चारका साधन आदिका माध्यमबाट समसामयिक धाराका कविताहरूमा प्रस्तुत गरिँदै आएका छन्। समसामयिक भोगाइका तिता, मिठा अनुभूतिहरूलाई व्यङ्ग्य विद्रोहका साथ प्रस्तुत गर्नु यस धारागत वैशिष्ट्य हो।

२०४६ सालको जनआन्दोलन र बहुदलीय प्रजातान्त्रिक पुनर्स्थापनापछिको स्वतन्त्र वातावरण र क्रान्तिकारी तथा परिवर्तित स्वरले अझ बढी तीव्रता पाएको देखिन्छ। राष्ट्रियता र जातीय अस्तित्वको सवालको आत्मपहिचानले समसामयिक नेपाली कविता अगाडि बढेको देखिन्छ। समाजवादी, प्रगतिवादी, स्वच्छन्दतावादी तथा मार्क्सवादी चिन्तनले पनि यो धारा अग्रगामी सोचका साथ विकसित हुँदै आएको पाइन्छ। यो यथार्थवादी चिन्तनको युगीन अभिव्यक्ति हो। आधुनिक नेपाली कविताको विकास परम्परामा युगीन चेतनाको मागसँगै परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी, प्रयोगवादी र समसामयिक धारा देखापरेको हो।

यसरी नेपाली कविता साहित्यमा विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण, भाषाशैली, संरचना, कथनपद्धति आदिका दृष्टिले नेपाली कविताको विकास प्रक्रियामा वीर, भक्ति, श्रृङ्गारिक, परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी, प्रयोगवादी, समसामयिक गरी विभिन्न धारा र उपधारा देखापरेका छन्। यी धारा र उपधारा प्रस्फुटित हुनुमा युगको परिवर्तन सन्दर्भ नै रहेको देखिन्छ। युगको रूपान्तरित अवस्थालाई नेपाली कविता साहित्यले पनि पछ्याइरहेको देखिन्छ।

परिच्छेद चार

रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको अध्ययन

४.१ पृष्ठभूमि

‘रजस्थल’ स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित साहित्यिक पत्रिका हो । यो पत्रिका वि.सं. २०५५ सालदेखि प्रकाशित भएको हो । यो पत्रिका २०७७ साल पौष महिनासम्म ८४ अङ्क प्रकाशित भएको पाइन्छ । ‘रजस्थल’ पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको अध्ययन शोध कार्य अन्तर्गत पूर्णाङ्क १२ सम्म १८४ वटा कविता भए पनि ४० वटा कविताको मात्र अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ । कविताको अध्ययन गर्दा गद्य र पद्य दुवै कवितालाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । गद्य कविताअन्तर्गत असार, खबरदार, तिमिलालाई सन्देश, मृत्यु, चिता र म, शहर, एउटी कंचन बाला, तिमि छिट्टै विधवा हुँदैछौ, नववर्ष, स्वास्नी, चौतारो, आजको युग घाइते भैरहेछ, आजका मानिस, कालो सगरमाथा, फूल कि हिंसा, नयाँ वर्ष, वीर सहिदप्रति र पद्य कविताअन्तर्गत वण्डापत्र हुँदैन देश कहिल्यै, राष्ट्रमहिमा, देश खोज्दै जाँदा, गीत: युवा देशभक्तको, सहिदलाई सम्झँदा, खुसी, स्याङ्जा, किन गाउँ भुल्छौ ?, हाम्रो प्रजातन्त्र खै ? मकै, शिक्षक, वसन्त, शिक्षा, माटो र मान्छे, आँधी प्रवाह, कान्तिपुरी भेट्न पाए हुन्थ्यो, श्री ५ बडामहाराजधिराजको सम्झनामा, आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो, समस्या, दुःखको पुकार, धानको बाला पसायो, बिहानी, नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे र सृष्टिलाई नरोकको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२. अङ्क १ देखि पूर्णाङ्क १२ सम्म रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित भएका अध्ययन गरेका प्रतिनिधि कविताहरू र तिनीहरूको विश्लेषण

‘रजस्थल’ पत्रिकामा अङ्क १ देखि पूर्णाङ्क १२ सम्म लामाछोटा गरी १८० वटा कविताहरू रहेका छन् । ती कविताहरूमध्ये महत्त्वपूर्ण लागेका ४० कविताहरू यस परिच्छेदमा अध्ययन गरिएको छ । ती कविताहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छ ।

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अंक पृष्ठ	वर्ष	अंक	कैफियत
१	वण्डापत्र हुँदैन देश	चिन्तु गिरी	३७	१	१	
२	राष्ट्रमहिमा	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	२५	२	२	
३	असार	देवेन्द्र लम्साल	२९	२	२	
४	खबरदार	दुर्गाबहादुर रोकाहा	४१	२	२	
५	देश खोज्दै जाँदा	चिन्तु गिरी	११	२	३	
६	तिमीलाई सन्देश	सरु पोखरेल	१३	२	३	
७	शहर	खेमराज चापागाई	२४	२	३	
८	सहिदलाई सम्झदा	टंकप्रसाद पौडेल	२६	२	३	
९	मृत्यु, चिता र म	विष्णु अर्याल	३७	२	३	
१०	वीर सहिद प्रति	केदारनाथ ढकाल	६	२	४	
११	एउटी कंचन बाला	सरु पोखरेल	१७	२	४	
१२	खुसी	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	१७	२	४	
१३	स्याङ्जा	चिन्तु गिरी	१८	२	४	
१४	गीत : युवा देशभक्तको	खेमनारायण चापागाई	२०	२	४	
१५	किन गाउँ भुल्छौं?	भेषराज गुरु	३९	२	४	
१६	हाम्रो प्रजातन्त्र खै ?	चिन्तु गिरी	१	२	५	
१७	तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौं	दुर्गाबहादुर रोकाहा	४	२	५	
१८	नववर्ष	रामभक्त ढकाल	१६	२	५	
१९	स्वास्ती	देवेन्द्र लम्साल	२१	२	५	
२०	मकै	गंगाधर शर्मा पौडेल	३४	२	५	
२१	शिक्षक	चिन्तु गिरी	७	२	६	
२२	वसन्त	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	२८	२	६	
२३	शिक्षा	दुर्गाबहादुर रोकाहा	५०		६	
२४	माटो र मान्छे	चिन्तु गिरी	५	२	७	
२५	चौतारो	सरु पोखरेल	७	२	७	
२६	आँधी प्रवाह	हुमाकान्त पाण्डेय	२७	३	७	
२७	कान्तिपुरी भेट्न पाए	गंगाधर शर्मा पौडेल	३५	३	७	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अंक पृष्ठ	वर्ष	अंक	कैफियत
२८	आजको युग घाइते भैरहेछ	तुलसी प्रवास	३५	३	७	
२९	श्री ५ बडामहाराजाधिराजको सम्भनामा	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	३८	३	७	
३०	आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो	त्रिभुवन अर्याल	६	३	८	
३१	आजका मानिस	सीता अर्याल	३०	३	८	
३२	समस्या	चिन्तु गिरी	११	३	९	
३३	कालो सगरमाथा	दुर्गाबहादुर रोकाहा	३६	३	९	
३४	दुःखको पुकार	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	४४	३	९	
३५	फूल कि हिंसा	मञ्जुल	१	३	१०	
३६	धानको बाला पसायो	धर्मराज थापा	१	४	११	
३७	नयाँ वर्ष	विश्वप्रेम अधिकारी	१९	४	११	
३८	बिहानी	रामभक्त शर्मा (ढकाल)	६३	४	११	
३९	नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे	माधवप्रसाद घिमिरे	१	४	१२	
४०	सृष्टिलाई नरोक	विश्वप्रेम अधिकारी	४१	४	१२	

४.२.१ वण्डापत्र हुँदैन देश

‘वण्डापत्र हुँदैन देश’ कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको अङ्क १ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित छ । राष्ट्र र राष्ट्रियतालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको यस कवितामा राष्ट्रिय एकताको आह्वान गरिएको छ । कवितामा कविले द्वन्द्वले समस्या समाधान गर्दैन बरु बुद्धि विवेकले नौलो सिर्जनामा लाग्ने प्रेरणा प्रदान गर्छ भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् ।

सारांश

कविताको उठानमै कविले देशमाथि घातक षड्यन्त्र रचन पछि नपर्नेहरूमाथि सूक्ष्मरूपमा खबरदारी गरेको देखिन्छ । विना ईर्ष्या-द्वेष सबै मिली दुःख र सुख बाँड्ने परम्पराको थालनी गर्न सके मात्र प्रजातन्त्रको समयानुकूल देश बचाउन सकिन्छ भन्दै

कवितामा कविले देशका हरेक तह र तप्का साथै क्षेत्रमा निष्कलङ्कित आत्माहरूको चाह गरेका छन् । देश सबैको साभा घर हो यसको निर्माणमा सबैको समान दायित्व हुन्छ, भन्दै समानुपातिक प्रतिनिधित्वको चाहना व्यक्त गरिएको भएपनि अपेक्षाकृत नतिजा नभेटिएकोमा आशंका व्यक्त गर्दछन् । साथै देशभित्र जन्मेका प्रतिभाहरूको पहिचान गर्न नसकेकोमा दुखेसो व्यक्त गर्छन् । त्यस्ता प्रतिभाहरू नै नेपालको परिचायक हुने भएकाले उनीहरूप्रति उचित सम्मान दिन कन्जुस्याइँ गर्न हुँदैन भन्ने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

आत्मा जून बनोस् फूल फलको बास्ना चलोस् हर्हर

हामीले अझ पार्नुपर्छ बलियो हुर्केर बस्ने घर ।

जन्मन्छन् जति राष्ट्रभित्र प्रतिभा चिन्ने र हेर्ने गर

नेताले पनि कन्जुस्याइँ नगरी सम्मान तिनको गर ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका अङ्क १, पृष्ठ १)

कविताले सत्ता वा सत्तापक्षीयसँग पुग्ने हरेक नेपालीहरूमा बढ्ने धुर्त्याइँपनले देशलाई कमजोर बनाउन सक्छ भन्ने सन्देश बोकेको छ । कवितामा सत्ताधारीलाई उत्तरदायी बन्दै मानवताको नाता कायम गर्न बेजोड आग्रह गरिएको देखिन्छ ।

मूल भाव

यो कविता र.राष्ट्रियताको भावनाले ओतप्रोत भएर लेखिएको पाइन्छ । कवितामा कविले देश सबैको साभा भएकोले सबै नागरिकले आ-आफ्नो बुद्धि र विवेक प्रयोग गरी देशको उन्नति र प्रगतिमा लाग्न आग्रह गरेका छन् । राष्ट्रिय एकता, स्वतन्त्रता र सुरक्षाका लागि सबै नेपाली एकढिक्का भएर लाग्नुपर्ने र एकले अर्काको सम्मान गर्नुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको पाइन्छ । कविताको शीर्षक नै वण्डापत्र हुँदैन देश रहेकाले र सिङ्गो कवितामा नै राष्ट्रप्रेम पाइएकाले यस कविताको मूल भाव राष्ट्रको सम्मान, राष्ट्रभक्ति र राष्ट्रप्रेम रहेको पाइन्छ । द्वन्द्वले समस्या समाधान गर्दैन बरू बुद्धि र विवेकले नौलो सिर्जनामा लाग्ने प्रेरणा प्रदान गर्छ भन्दै नेपालीहरूलाई सिर्जनामा लाग्नुपर्ने सन्देश कविताले दिएको पाइन्छ ।

कविता शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासको सफल संयोजन भएको पाइन्छ । शब्दालङ्कार तथा अर्थाङ्कारले कवितालाई शुसोभित बनाएको

पाइन्छ । अलङ्कारको प्रयोगले कविताको आन्तरिक तथा बाह्य संरचना कसिलो बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक 'वण्डापत्र हुँदैन देश' अभिधात्मक रहेको छ । यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । नेपाल टाँठावाठा र शासकवर्गको मात्र नभई समस्त नेपालीहरूको साझा भएकोले वण्डापत्र नहुने र राष्ट्रिय एकता कायम गर्न सबै नेपाली एक भई लाग्नुपर्ने भाव कविताले व्यक्त गरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेका छन् भन्न सकिन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कवितामा कविले प्रथम र तृतीय पुरुषशैली भाषा र इच्छार्थक र आज्ञार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ ।

४.२.२ राष्ट्रमहिमा

'राष्ट्रमहिमा' कविता कवि अम्बिकाप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको हो । यो कविता 'रजस्थल' पत्रिकाको अङ्क २ को पृष्ठ २५ मा प्रकाशित छ । पद्यका आठ श्लोक समावेश गरिएको यस कवितामा कविले नेपालको प्राकृतिक, सांस्कृतिक र पौराणिक सौन्दर्यताको महिमा गाएका छन् ।

सारांश

हाम्रो देश नेपाल प्राकृतिक सम्पदाका दृष्टिले विश्वमा नै भव्य र सुन्दर छ । चाँदीभैंस टल्कने हिमालहरू, गगनचुम्ने शिखरहरू र विश्वको शिर सगरमाथा नेपालमै रहेका छन् । यी सम्पदाले नेपाललाई भव्य बनाएको, विश्वमा नै सुन्दरता छरेको र नेपालको सौन्दर्यता विश्वमा बढ्दै गएको कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गर्दछन्:

स्वदेश हाम्रो कति भव्य सुन्दर

हिमाल बोकेर अतीव उज्ज्वल

रहेछ यो विश्वमहाँ अहो ! ठुलो

दिएर सौन्दर्य चरित्रको भलो

(अम्बिकाप्रसाद पौडेल, रजस्थल अंक २, पृष्ठ २५)

नेपाल प्राकृतिक रूपमा अत्यन्त धनी छ । यहाँको वातावरणले सबैको मनलाई खुसी बनाउँछ । नेपालका भीरपाखा, कुनाकाप्चा, लेकवेंशी फुले सुगन्धित फूलहरूले जताततै सुवास छर्छन् । भरनाहरूले शितलता प्रदान गरी सब प्राणीको मन शान्त र मोहित पारिदिन्छन् । फूल अनि भरनाहरूको सौन्दर्यताले चारैतिर नवीनता प्रदान गरी जीवनलाई नै नयाँपन दिन्छन् । ढलक्क ढल्कने हिमाली सौन्दर्यताले सम्पूर्ण मनलाई हर्षित बनाइदिन्छ । सूर्यको प्रकाशको पहिलो किरणले हिमाली सुन्दरतामा भनै सौन्दर्यता भर्छ र नेपालको छटा चिरकालसम्म रहिरहन्छन् भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ । यसैगरी अनन्त कालदेखि नै नेपाल ऋषि, महर्षीको तपोभूमि भएको, यहाँको भूमि पवित्र रहेको र विश्वमा नै अति सुरम्य राष्ट्र भएको पौराणिक र धार्मिक कुरालाई कविताले कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । नेपाल वीरयोद्धाहरूको वीरभूमि भएकोले नेपालको स्वाभिमानमाथि कसैले दखल पुऱ्याउन नसकेको प्रति गौरव गर्दै कविले देशका खातिर जन्मने त्यस्ता वीरहरूका कारण नेपालमा स्वाभिमानको प्रकाशको दीप बलेकोले उनीहरूप्रति सम्मान व्यक्त गरेका छन् ।

नेपाल कला र संस्कृतिमा पनि विश्वमा विशाल सौन्दर्यता भएको देश भएको र यहाँको शान्तित्व र मैत्रीत्व विश्वमा नै अनुकरणीय भएको यथार्थतालाई कविताले पस्केको पाइन्छ । नेपालको सामाजिक, साँस्कृतिक सहिष्णुता अभै बढी अनुकरणीय बन्न सकोस् र नेपालमा सदासर्वदा शान्ति छाडेरहोस् भनी कविले इच्छा प्रकट गरेका छन् । हिमाल, पहाड र तराइले भूषित नेपाल नदीनाला र वनले सुशोभित भएको र गुराँस, डाफेँ, मुनाल र कोकिलले नेपाली सौन्दर्यता बढाएकोमा कविको मन खुसी र सुखी भएको पाइन्छ ।

मूल भाव

यस कवितामा कविको राष्ट्रप्रेमी भाव प्रस्फुटन भएको पाइन्छ । नेपालको कला, भाषा, संस्कृति, प्रकृतिप्रतिको मोह कवितामा छताछुल्ल भएको छ । नेपाली पूर्खा र नेपाली इतिहास विश्वमा नै गौरवमय रहेको यथार्थलाई पस्केँदै त्यो गौरवमय इतिहासको साख जोगाइराख्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्यता, सामाजिक सहिष्णुता, कला, संस्कृति, र इतिहासको संरक्षण र संवर्द्धनमा हामीहरू सदासदैव लाग्नुपर्ने सन्देश कविताले दिएको छ । नेपालको प्रकृति, कला, संस्कृति, इतिहासको महिमागान

गरिएको यस कविताले नेपाली प्रकृति, कला, संस्कृति र गौरवमय इतिहासको साख जोगाइराखका लागि सम्पूर्ण नेपालीहरू एक भएर लाग्नुपर्ने भाव व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

प्रकृतिप्रेम तथा राष्ट्रप्रेमलाई मूल भावका रूपमा अङ्गीकार गरेको यस कविता पद्यलयमा लेखिएको छ । कविता अन्त्यानुप्रासले युक्त छ । कवितामा शब्दलङ्कार तथा अर्थाङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा श्रृङ्गार तथा शान्त रसको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कविताले नेपाल राष्ट्रको समग्र प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक पक्षको महिमागान गरेकोले कविताको शीर्षकले सार्थकता पाएको देखिन्छ ।

भाषाशैली

विभिन्न विम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस कवितामा कविले प्रथम पुरुषशैली भाषा र सामान्यार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । कवितामा रागात्मक तथा कलात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

४.२.३ असार

‘असार’ कविता कवि देवेन्द्र लम्सालद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको अङ्क २ के पृष्ठ २९ मा प्रकाशित छ । गद्य लयमा लेखिएको यस कवितामा कविले असार महिनाको महत्त्व उल्लेख गर्दै हामीहरूले असारको सदुपयोग गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् ।

सारांश

असार महिना खेतीपाती लगाउने महिना हो । मानो रोपेर मुरी फलाउने महिनाको रूपमा कविले असारलाई चिनाएका छन् । असार सिर्जनाको विउ छर्ने बेला भएकाले हामीहरूले हिलो, भोक, तिर्खा नभनी असारमा खेतीपाती लगाउनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । कविले असार सिर्जनाको विउ छर्ने बेला भएकाले रमिता हेरेर, आलिको डिलमा हात

पटाएर नवस् साँहिला जे पछ पछ खन् भनेका छन् । असारमा कृषकले रोपेको बिउको जीवन बचाउन, फुलाउन, फलाउन र किसानका मेहनत र कर्ममा सहयोग गर्नका लागि प्रकृतिले पनि भरि हाले, भ्याकुताले संगीत भरी उर्जा छर्ने हुनाले नरोकिइकन खेतमा काम गर्नुपर्ने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गर्दछन् :

भरि हालेको छ निर्विघन्
असारको भरिलाई कुनै तानशाहको
फौजले छेक्न सक्तैन
असारका भ्यागुताहरूको जै जैकारलाई
कुनै निरंकुशताको बुटले थिच्न सक्तैन
जे पछ पछ साँहिला भरिमै बस्
(देवेन्द्र लम्साल रजस्थल अंक २, पृष्ठ २९)

हरेक असारहरूले सिर्जनाको बिउ छरेर मंसिर ल्याई कृषकका भकारी भर्ने र सम्पूर्ण मानिसहरूको पेट भरिदिने हुनाले मंसिरको आगमनलाई सम्भरेर असारमा फाली, कोदालीहरू अर्चापत्तै हलभाइहरूसँग न्यानो मित्रता गाँस्दै अनाजका बिउ रोप्नका लागि कविले आग्रह गरेका छन् ।

मूल भाव

यस कवितामा प्रकृति र किसान बिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध देखाइएको छ । कृषिप्रधान देश नेपालमा असारको छुट्टै महत्त्व रहेको र उक्त महत्त्वलाई बुझेर कृषकहरूले कर्म गर्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ । असारमा कृषकहरूलाई मौसमले समेत भरि हालेर साथ दिने कुरा उल्लेख गर्दै असल कर्ममा लाग्नेलाई प्रकृतिले पनि साथ दिने र कुनै अवरोध र निरङ्कुशताले पनि रोक्न नसक्ने हुनाले सदा असल कर्ममा लाग्नुपर्ने सन्देश कवितामा पाइन्छ । हरेक भोका पेटहरू किसानले मात्र भरिदिन सक्ने हुनाले असारको महत्त्वलाई बुझेर कर्ममा लाग्नुपर्ने भाव कविताको रहेको पाइन्छ । कृषकको कर्ममा प्रकृतिले समेत साथ दिने र उक्त साथको सदुपयोग किसानले गर्नुपर्ने कुरालाई कवितामा उल्लेख गरिएको छ । मानिसले समयको महत्त्व बुझेर कर्ममा लाग्नुपर्छ र असल कर्ममा लाग्नेहरूलाई जस्तोसुकै अवरोधले पनि रोक्न सक्दैन भन्ने कविताका मूल भाव रहेको छ । गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए पनि कविताको भाव पक्ष भने सशक्त भएको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक 'असार' अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । असार महिनालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको र असार महिना र कृषकक विचको प्रगाढ सम्बन्धको वर्णन गरिएको हुनाले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस द्वितीय पुरुषशैली भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । भ्यागुता, भ्याउँकिरी जस्ता बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोगले कवितामा सौन्दर्यता भरेको पाइन्छ ।

४.२.४ खबरदार

'खबरदार' कविता कवि दुर्गाबहादुर रोकाहाद्वारा लेखिएको कविता हो । यो कविता 'रजस्थल' साहित्यिक पत्रिका अङ्क २ को पृष्ठ ४१ मा प्रकाशित छ । बिग्रदो नेपाली राजनीतिक अवस्थालाई चित्रण गरिएको यस कवितामा कविले शासन व्यवस्था परिवर्तन हुँदा पनि शासक वर्गमा परिवर्तन नआएकाले शासक वर्गलाई परिवर्तन गर्नका लागि खबरदारी गरेका छन् ।

सारांश

'खबरदार' कविता नेपाली राजनीतिक परिवेश र विषयवस्तुमा लेखिएको कविता हो । कवितामा जनआन्दोलनबाट व्यवस्थामा परिवर्तन आए पनि शासकवर्गको कार्यशैलीमा परिवर्तन नआएको यथार्थलाई चित्रण गरेका छन् । सरकार व्यक्तिगत स्वार्थ र पार्टीगत स्वार्थमा लिप्त हुँदा नागरिकहरूले प्रजातन्त्रको आभास पाउन नसकेकोप्रति कवि चिन्तित छन् । प्रजातन्त्र आइसकेपछि शासकहरूले कुनै पनि जनमुखी काम गर्न नसकेको र जनताको मन जित्न नसकेको कुरालाई यस कवितामा प्रष्ट उठाइएको छ । कवितामा हामी नेपालीहरूले असल विचार र कर्म नभएका नेता चुनेर हामी आफैँ अन्धकारमा रूमल्लिनुपर्ने अवस्था आएको, नेताका विकासका भुटा नारालाई विश्वास गर्दा गास, बास र कपासमा नै रूमल्लिनुपर्ने अवस्था आएकाले शासकवर्गलाई नयाँ आश, सत्कर्म र सद्धर्म लिएर

जनतामाझ आउनका लागि खबरदारी गरेको पाइन्छ । द्वन्द्व शान्ति र विकासको बाधक भन्ने बुझ्दा बुझ्दै पनि नेताहरू भन् हिंस्रक बन्दै जानुले सरकार र आन्दोलनकारीबाट कैयौं बालबालिका मृत्युको मुखमा पुगेका, कैयौं आमाको काख रिक्तो भएको र कैयौं महिलाहरू विधवा भएका साथै कैयौं सन्तान गर्भ टुहुरो बन्नुपरेको तितो यथार्थलाई कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

मूलभाव

यस कविताले जनताको बलिदानीपूर्ण आन्दोलनबाट प्राप्त प्रजातन्त्रको रक्षाका लागि बढ्दो हिंसा र आन्दोलन रोक्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । हिंसा र युद्धले देश कमजोर हुँदै जाने र बलिदानीबाट प्राप्त प्रजातन्त्र समेत गुम्ने हुनाले आन्दोलनतरत पक्ष शान्तिको मूलधारमा आउनुपर्छ र सरकारले सुशासन कायम गरी प्रजातन्त्रलाई संस्थागत गर्नुपर्दछ भन्ने भाव कविताको रहेको छ । देशमा बलिदानीबाट प्राप्त उपलब्धिलाई रक्षा गरी संस्थागत गर्ने कुरामा शासकवर्गलाई सबैले खबरदारी गर्नुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको छ । व्यक्तिगत स्वार्थभन्दा र राष्ट्रिय स्वार्थ ठूलो भएकोले राष्ट्रिय हितका लागि व्यक्तिगत स्वार्थ त्यागी सुशासन कायम गर्नका लागि सम्बन्धित पक्षलाई सबैले खबरदारी गर्नुपर्ने सन्देश बोकेको यस कवितामा कविको शासकवर्गप्रति कविको आक्रोस र विद्रोह रहेको पाइन्छ । गद्य लयमा लेखिएको यस कविताको मूल भाव राष्ट्रप्रेम र मानवतावाद रहेको पाइन्छ । गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने सशक्त रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

यस कविताको शीर्षक 'खबरदार' अभिधात्मक रहेको पाइन्छ । शीर्षकले । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । राष्ट्रियतालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको यस कविताले देशमा विद्यमान युद्ध, हिंसा, भ्रष्टाचार रोकौ शान्तिको मार्गमा आई सुशासन कायम गर्नुपर्ने र यसो नगरेमा सबैले खबरदारी गर्नुपर्ने भाव बोकेको हुनाले कविताको शीर्षक सार्थक नै रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

भाषाशैली

प्रथम, द्वितीय र तृतीय तीनवटै पुरुषशैली भाषामा लेखिएको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । केही क्लिष्ट शब्दहरूको प्रयोगले साधारण

पाठकलाई बुझ्न कठिन भए तापनि समग्रमा कविताको भाषाशैली कलात्मक नै रहेको छ ।

४.२.५ देश खोज्दै जाँदा

‘देश खोज्दै जाँदा’ कविता ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको अंक ३ को पृष्ठ ११ मा प्रकाशित कविता हो । यो कविता कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको हो । उपजाति छन्दका १३ श्लोकमा लेखिएको यस कवितामा कविले देशभित्र मौलाएको रोग-भोक, गरिबी, विपन्नताभित्र बाँच्नुको विवशता, महिलाहरूप्रतिको असमान र कुव्यवहार जस्ता यथार्थताको चित्रण गरेका छन् ।

सारांश

गरिबीले थिचिएको नेपाली समाजमा ठेला उठ्ने गरी मुठी बजारेर अनि अरूको भारी बोक्ने व्यक्तिहरू नै गास, बास र कपासबाट वञ्चित हुने यथार्थलाई कविताले सुरुमै उठान गरेको छ । यसैगरी साहुको ऋण तिर्न घरबारी बेचेर विदेश गएका युवाहरू उतै जेलमा पर्ने, युवाहरूमा नेपालीपन हराउँदै जाने, देशमा योग्य र दक्षले भन्दा पनि पावर र पैसावालाले देशको वागडोर सम्हाल्ने, देश विकासको नारा लगाएर चुनाव जित्ने शासकको विकास भाषणमै सीमित हुने लगायतका नेपाली समाजका विद्यमान यथार्थतालाई कविताले चित्रण गरेको पाइन्छ । नेपाली जनताहरूको सोभोपनको फाइदा उठाउन साम, दाम, दण्ड, भेदको नीति अवलम्बन गर्ने नेताहरूको विरुद्धमा क्रान्तिकारी र विद्रोही श्वर यसरी उरालेका छन् :

नयाँ नयाँ जाल बुनेर खाली
भोका र नाङ्गा जनता उचाली
सधैं यहाँ भाषाण वर्षिदैछन्
नवर्षने बादल गर्जिदैछन् ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका अङ्क ३, पृष्ठ ११)

त्यसरी नै देश खोज्दै जाँदा देश नै नभेटिएको बरू जताततै स्वार्थी, धूर्त, कमिसनखोर, घुसखोर, भष्ट्रचारी, अत्याचारीकाहरूको मात्र दवदवामा नेपाली जनताहरू सधैं शासित हुनुपरेको यथार्थताभित्र अवसरवादी र उत्तरदायित्वबोधहीन नेताहरूको विरुद्धमा सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई हातेमालो गर्न आग्रह गर्दै कवि चिन्तु गिरी लेख्छन् :

अन्यायलाई दिन दागवाती
उठौं सबै बृद्ध, सुपुत्र, नाति
यी दुष्टका जाल र बार भाँचौ
सन्तुष्ट भै मिल्जुल साथ बाँचौ ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका अङ्क ३, पृष्ठ ११)

मूलभाव

नेपालको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र साँस्कृतिक अवस्थाको चित्रण गरिएको यस कवितामा शासक वर्गले जनताको मर्म र भावना अनुसार काम गर्नुपर्ने र त्यसो नगरेमा त्यस्ता शासकको विरुद्धमा सबै नेपाली एकजुट भएर लाग्नुपर्ने कुरालाई मूलभावका रूपमा आत्मसात गरिएको छ । कवितामा पाठकवर्गको परिष्कारवादी धारालाई अङ्गालेर लेखिएको यस कविताको केन्द्रीय भाव राष्ट्रप्रेम रहेको पाइन्छ । यस कवितामा इन्द्रबज्रा र उपेन्द्रबज्रा छन्दका पाउहरू मिलाएर बन्ने उपजाति छन्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितामा शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कार दुवैको सफल संयोजन भएको पाइन्छ । कवितामा आन्तरिक अनुप्रासीयता साथै अन्त्यानुप्रासीयता पाइन्छ ।

शीर्षक

‘देश खोज्दै जाँदा’ शीर्षक व्यञ्जनात्मक साथै विशिष्टीकृत रहेको छ । यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । देश खोज्दै जाँदा देश नै नभेटिएको भन्ने कविताको व्यङ्ग्य विद्रोह रहेको र राष्ट्रप्रेम केन्द्रीय भाव बनी आएकोले कविताको शीर्षक व्यञ्जनाार्थक रूपमा सार्थक छ भन्न सकिन्छ ।

भाषाशैली

कविताको भाषाशैली सरल सहज र बोधगम्य रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस कवितामा कविले प्रथम पुरुषशैली भाषा र इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत रहेको छ । अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोगले कविताको संरचना कसिलो बन्न पुगेको छ ।

४.२.६ तिमीलाई सन्देश

‘तिमीलाई सन्देश’ कविता कवि सरु पोखरेलद्वारा लेखिएको हो। यो कविता ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको अङ्क ३ पृष्ठ १३ मा प्रकाशित छ। गद्य लयमा लेखिएको यस कविताले बृद्ध बुबा र आमालाई एकलै छोडेर विदेशिएका सन्तानलाई मार्मिक र मर्मस्पर्शी सन्देश दिएको पाइन्छ।

सारांश

कविताको शीर्षक नै ‘तिमीलाई सन्देश’ भएकोले कविता मूलतः सन्देशात्मक भएको कुरा शीर्षकबाटै प्रष्ट छ। जननी र जन्मभूमिको मायाबाट ओतप्रोत भएर लेखिएको यस कवितामा कविले विदेशी सुखसयलमा जीवन बिताउन गएका युवाहरूलाई एक छाक मकै एक छाक भोकै भएर पनि आफ्नै माटो र मातृभूमिमा दश नङ्गा खियाउन र पसिना बगाउन अनुरोध गरेकी छन्। विदेशमा पसिना बगाउनुभन्दा आफ्नै माटोमा पसिना बगाएर आफ्नै जमिन हरियाली हुन्छ। आफ्नै माटोमा मोती फल्छ। मातृभूमिलाई उर्वर बनाएर बुबाआमाका सपना स्वतः पूरा हुन्छन्। अर्काको बन्धनमा रहेर सुखमा रहनुभन्दा आफ्नै भुपडीमा स्वतन्त्र भई गुन्द्रुक र ढिँडो खानुमा उत्तम हुन्छ। अरूको जड्यौरीमा ठाँटिनुभन्दा आफ्नै भुत्रोमा रमाएकै जाती हुन्छ। देशको माटोलाई आँखाभरि झलझली घुमाउँदै परदेशमा छाती पोलेर बस्नु राम्रो होइन भन्ने कुरालाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

अर्काको जड्यौरीमा ठाँटिनु भन्दा

आफ्नै भुत्रोमा रमाएको

झलझल आँखाभरि देश घुमाउँदै

प्रदेशमा पलपल सन्तप्त छाती हुनेछ

त्यतिखेर अपराधबोध लिएर मुग्लानमै नकृजिनु।

मूलभाव

राष्ट्रप्रेमले भरिएको यस कविताले हामी नेपाली युवायुवतीले विदेशमा श्रम र सीप नबेची नेपालमै आफ्नो श्रम र सीप प्रयोग गरी आत्मनिर्भर भई नेपाल भूमिलाई हराभरा बनाउनुपर्छ। नेपाललाई नै आत्मनिर्भर बनाउने युगको थालनी गर्नुपर्दछ र यसको थालनी युवाहरूबाट मात्र सम्भव छ भन्दै राष्ट्रियताको भाव बोकेको छ। जननी र जनमभूमि स्वर्गभन्दा पनि प्यारा हुन्छन् तसर्थ जननी र जन्मभूमिको सेवामा सदैव समर्पित हुनुपर्छ

भन्ने मातृप्रेमको भाव कवितामा पाउन सकिन्छ । यो कविता गद्यलयमा लेखिएको छ । कविता अन्त्यानुप्रासहीन रहेको छ । कवितामा अन्तर्लय पाउन सकिन्छ । कविता अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने सशक्त रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक तिमिलालाई सन्देश अभिधात्मक रहेको छ । यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कवितामा तिमिलालाई भनेर देशका युवायुवतीलाई सम्बोधन गरिएको र युवावर्गलाई सन्देश दिइएकोले यस कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ । छ ।

भाषाशैली

यस कवितामा द्वितीय पुरुषशैली भाषा र आज्ञार्थक क्रियापदको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कविता कवि प्रौढोक्ति ढाँचा र प्रथम पुरुषशैली भाषामा लेखिएको पाइन्छ । गद्य लयमा लेखिएको भए तापनि कविताको भाषाशैली सरल, सहज, बोधगम्य र कलात्मक रहेको पाइन्छ ।

४.२.७ सहर

‘सहर’ कविता कवि खेमराज चापागाईद्वारा लेखिएको कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकाको अङ्क ३ पृष्ठ २४ मा प्रकाशित गद्य कविता हो । यस कवितामा कविले सहरको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र प्राकृतिक वातावरण दुषित हुँदै गएकोमा चिन्ता व्यक्त गरेका छन् ।

सारांश

सहर वास्तवमा सफा, सुन्दर र अवसरहरूको सम्भावनाहरू बोकेको र कोही भोकै मर्नुपर्ने हुनुपर्दछ । तर नेपालका सहरमा भने त्यसो नभई भोका नाङ्गाहरू भोकै मनुपर्ने अवस्था रहेकोमा कवि चिन्ता व्यक्त गर्दछन् । कवितामा सहरलाई मानवता हराएको, भाषा र संस्कृति हराएको, प्राकृतिक रङ्ग हराएको, कृत्रिमता र आडम्बरीले भरिएको र अभावले ग्रसित ठाउँको रूपमा चित्रण गरेको पाइन्छ । सहरका मानिसहरू आफैँ बस्ने घरै अगाडि फोहरको रास हुँदा पनि त्यसलाई नपन्छाई दुर्गन्ध सहेर बस्ने गरेको, नेपाली संस्कृति बिसेर विदेशी संस्कृतिमा रमेर डिस्को र डान्सबार जाने गरेको कुरालाई कविताले मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । सहर आजकल कृत्रिमताले भरिँदै गएको, सहरमा एक पेट

पाल्म पनि देहव्यापर गर्नु परेको, चौध/पन्ध्र वर्षमा नै एड्स रोग लाग्न थालेको, सहरका मानिसहरू लागूपदार्थ सेवन गरेर सफा हृदयलाई दूषित बनाएको कुरालाई कविताले बडो मार्मिक र मर्मस्पर्शी ढङ्गले चित्रण गरेको पाइन्छ ।

यसैगरी सहर इमान, जमान र प्रतिष्ठाको हुनुपर्नेमा बेइमान र लोभीहरूको हुन पुगेकोले सहरलाई कविले सपनाहरूको खण्डहर भनेका छन् । सहर सपनाहरूको खण्डहर हो । सहरमा हरेक सम्भावनाहरू र अवसरहरू रित्तने र ती सम्भावनाहरू इतिहास बन्ने कुरालाई कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

टुटेका सपनाहरूको खण्डहर हो सहर,
हरेक संभावनाहरूको
रित्तने क्रमबद्ध इतिहास हो सहर
वास्तवमा सहर होइन
कोलाहाल, असन्तुष्टी, व्यथा र बेचैन हो सहर ।

(खेमराज चापागाई, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ३, पृष्ठ २४)

मूल भाव

यस कवितामा कविले सहरलाई अभाव, व्यथा, विकृति, प्रदुषण, असन्तुष्टी, रोग, भोकको सङ्ग्रहका रूपमा चित्रण गरेका छन् र यसप्रति चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । सहरले अभाव, भोक, रोग, गरिबी र भ्रष्टचारको अन्त्य गरी सुविधासम्पन्न, सफा, स्वच्छ, ठाउँको रूपमा पहिचान बनाउनुपर्दछ भन्ने भाव कविताको रहेको पाइन्छ । कवितामा जन्मभूमिप्रति अगाध आस्था प्रकट गरिएको पाइन्छ । कविले सहरमा मानवता हराएको भन्दै मानवतावादको पक्षमा उभिएकाले कविताको मुख्य भाव मानवतावाद र राष्ट्रप्रेम रहेको छ ।

शीर्षक

यस कविताको शीर्षक अभिधेयात्मक रहेको छ । यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । सहर शीर्षक दिएको र कविताको विषयवस्तु नै सहरको परिवेश, रहनसहन, सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा केन्द्रित भई सहरभित्रको यथार्थता उजिल्याउन कविता सफल भएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ। गद्य शैलीमा लेखिएको यस कवितामा अन्तलर्य पाउन सकिन्छ। कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। कवितामा तृतीय पुरुषशैली भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ। भाषा, सरल, सहज, बोधगम्य र कलात्मक रहेको पाइन्छ।

४.२.८ सहिदलाई संभ्रदा

‘सहिदलाई संभ्रदा’ कवि टंकप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो। ‘रजस्थल’ त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकाको अङ्क ३ पृष्ठ २६ मा प्रकाशित यस कवितामा कविले प्रजातन्त्रका खातिर प्राण आहुति गर्ने सहिदहरूको योगदानको कदर गर्नुका साथै प्रजातन्त्रको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि हामी नेपालीहरू लाग्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

सारांश

फाँसीको मालामा हाँसी हाँसी मृत्युवरण गरेर सहिदले प्रजातन्त्र ल्याए पनि देशमा भने कुनै पनि क्षेत्रमा परिवर्तन हुन नसकेकोमा कवि दुःख व्यक्त गरेका छन्। शासकहरू राष्ट्र र राष्ट्रियताभन्दा पनि व्यक्तिगत स्वार्थमा लिप्त भएका र नागरिकको प्रत्यक्ष जीवनसँग सम्बन्धित अत्यावश्यक सेवाका क्षेत्रहरू अस्पताल, क्लिनिक, अदालत, साथै व्यापार व्यवसाय, होटल, राजनीति हरेक ठाउँ दूषित हुँदै गएको यथार्थलाई कविताले प्रस्तुत गरेको छ। वर्तमान मानिसमा मानवता हराउँदै जानु, पैसाका लागि आफ्नो पेशाप्रतिको धर्म, निष्ठा र मानवीयता त्याग्न तयार हुनु, मानवीय स्वास्थ्य जस्तो गम्भीर विषयलाई हलुका रूपमा लिई स्वास्थ्यकर्मीले अस्पताल र क्लिनिकलाई औषधि बेच्ने ठाउँजस्तो बनाउनु, वकिलहरूले अन्यायमा परेकालाई न्याय दिनुभन्दा पनि उनीहरूको धनसम्पत्ति रित्ताउन तर्फ लाग्नु, व्यापारीले खाद्य पदार्थ दूषित पारी बेच्नु जस्ता कार्यले नेपालीमा स्वार्थको भकारी भरिएको प्रष्ट हुन्छ। यसैगरी शासनको वागडोर सम्हाल्ने शासकहरू देशको अवस्था सुधार्न भन्दा पनि आफ्नो आर्थिक अवस्था सुदृढ गर्नतर्फ लागेका, फरक विचारमा आस्था भएकै कारण छिमेकमा शत्रुवत् व्यवहार गर्ने र जन्ती, मलामी समेत नजानुले हाम्रो राजनीति विषाक्त बन्दै गएको यथार्थलाई प्रष्ट पारेका छन्।

मूल भाव

देशको विग्रंदो अवस्था देखेर कविजस्ता राष्ट्रप्रेमी व्यक्तिहरूले राष्ट्र र राष्ट्रियताप्रति चिन्ता व्यक्त गरे पनि सो सुनिदिने कोही नभएकोले कविले बहुदलीय व्यवस्था ल्याउन जीवन दिएका सहिदहरूसँग नेपालीहरूमा मानवता र राष्ट्रप्रेमको भावना पलाउने र सहिदका उपलब्धीहरूलाई संरक्षण गर्ने आशीर्वाद माग्दै सहिदलाई यसरी श्रद्धा, सम्मान र स्मरण गरेका छन् ।

स्वर्गवाट सहिदले आशीर्वाद देऊ
भावनाको वृक्ष रोपी फूल फुलाइदेऊ ।
स्मृतिको बुँदबुँद सागर बनिजाओस्
शहीदको पुण्यात्माले श्रद्धाजली पाओस् ।

(टंकप्रसाद पौडेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ३, पृष्ठ २६)

गीति लयमा रचित यस कवितामा प्रजातन्त्रको रक्षा गरी आम जनतामा प्रजातन्त्रको अनुभूति गराउन सके मात्र सहिदको सपना पूरा हुनेछ, नत्र सहिदको आत्माले धिक्कार्नेछ भन्ने भाव व्यक्त गरेको छ । सहिदको रगतले सिञ्चित नेपाल र नेपालको शासन व्यवस्थालाई हराभरा सुन्दर, शान्त, समृद्ध, सुखी र सारा नेपालीलाई खुसी बनाउनतर्फ सरकार लाग्नुपर्ने कुरामा यस कविताले जोड दिएको छ ।

भाषाशैली

भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस कवितामा कविले प्रथम र तृतीय पुरुषशैली भाषा र इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । शब्दालङ्कारको प्रयोगले कविताको संरचना कसिलो बन्न पुगेको छ ।

४.२.९ मृत्यु, चिता र म

‘मृत्यु, चिता र म’ कविता कवि विष्णु अर्यालद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको अङ्क ३, पृष्ठ ३७ मा प्रकाशित छ । यस कवितामा कविले मानिसको जीवनको यथार्थता र मृत्युश्चात् चितामा रहँदाको अवस्थाको काल्पनिक वर्णन गरेका छन् ।

सारांश

कविताका अनुसार मानिस जन्मेपछि एकदिन अवश्य मर्नुपर्दछ। मानिसले जीवनकालमा खुसी, सुख-दुःख सबै भोग्नुपर्दछ। जवानी हुँदा धन, बल, आफन्त सबै हुन्छन्। जस्तोसुकै दुःख अनि सुखमा साथ दिन्छन्। आफूलाई दुःखको महशुस हुँदैन। सुखमा पनि साथ दिन्छन् जसले गर्दा खुसीको उफ्राइमा पनि मानिस पछारिन्न। जब मानिस आर्थिक रूपमा कमजोर हुन्छ, शारीरिक रूपमा शिथिल र रोगले ग्रसित हुन्छ तब उसमा आफूभित्रको आत्मबल, रिस, राग र सामर्थ्य प्रभावहीन हुन्छन्। ऊ आफैँ मुखका भिँगा धपाउन सक्तैन। उसमा कमजोरी र शिथिलताले शरीरको तापक्रम आगोसरी बढ्छ। आगोको अट्टहास जवानीका खुसीका अट्टहास जसरी आएका हुन्छन् र गिज्याइरहन्छन्। मृत्युपश्चात् चितामाथि बसेपछि शरीरका अङ्गहरू जल्दै जान्छन्। अन्त्यमा पूरै शरीर जल्छ र खरानी हुन्छ। उक्त खरानी धुलो भई कहीं हावामा उड्छ र कहीं पछारिन्छ। त्यो समयमा चितामाथिको लास रोएको कसैले देख्दैन, लासको आसुँ कसैले पुच्छ्दैन, मानिसको नामोनिस्मान हुँदैन। मानिस मरेर शरीर जले पनि आत्माले भने पल्लो गाउँबाट आफ्नो गाउँघर हेरिरहन्छ। गाउँले मानिसहरू र परिवारहरू सुखी खुसी नै देख्छ। त्योबेला आफैँलाई सम्झन्छ र आफ्नो शरीर धुलाको कणहरूसँग खोज्छ, तर भेट्दैन र फेरि दुःखले रुन्छ, रोइरहन्छ तर उसलाई त्यो मृत्यु र चिताले घेरिरहन्छ टाढा हुन दिदैन।

मूल भाव

यस कवितामा कविले मानिसको जीवन र मृत्युको शाश्वत् पक्षलाई प्रस्तुत गरेका छन्। जीवन क्षणिक छ, मृत्यु अवश्यभावी छ, तसर्थ हाम्रो यो जीवनलाई जोश, बैश र उमेर छँदा समाजको उन्नति र प्रगतिमा लगाउनपर्छ, भन्ने आशय कवितामा पाउन सकिन्छ। मानिस मरेर भौतिक शरीर भौतिक शरीर जलेर खरानी भए तापनि उसके आत्मा भने उसकै घर र कर्मको वरिपरि घुमिरहन्छ, भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ। धर्तीमा पाइला टेकेपछि मानिस असल कर्ममा लाग्नुपर्दछ। असल कर्मले मानिसलाई जीवनभर मात्र नभई मृत्युपश्चात् पनि सम्झिरहन्छन् र खराब कर्म गर्ने मानिसलाई मानिसले जीवनमा त के मृत्युपश्चात् पनि सम्झ्दैनन्। तसर्थ मानिसले जीवनमा सत्कर्म गनुपर्दछ, भन्ने सन्देश कविताले दिएको छ। यो कविता गद्य शैलीमा लेखिएको छ, कविता अन्त्यानुप्रासहीन रहेको छ। । गद्यमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने शसक्त रहेको पाइन्छ।

शीर्षक

‘मृत्यु, चिता र म’ कविताको शीर्षक अभिधेयात्मक रहेको छ। यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ। कविता मानिसको जीवन, मानवीय कर्म र मृत्युलाई विषयवस्तु बनाएको र सोही कुराको वर्णन गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ।

भाषाशैली

यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ। प्रथम दृष्टिविन्दुको प्रयोग गर्दै कविले आफ्ना विचारहरू स्वतन्त्र रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ।

४.२.१० वीर सहिद प्रति

‘वीर सहिद प्रति’ कविता कवि केदार शर्मा ढकालद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो। यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ ६ मा प्रकाशित छ। यो कविता वीर सहिदहरूप्रति समर्पित छ। कविले देश र जनताका लागि हाँसी हाँसी मृत्युवरण गर्ने वीर सहिदहरूको सम्झना गर्दै निरीह र दीन दुःखीहरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको रक्षाका लागि हाँसी हाँसी घाँटीमा फाँसीको माला लगाएकोमा वीर सहिदप्रति श्रद्धा सम्मान प्रकट गरेका छन्।

सारांश

नेपालमा प्रजातन्त्र आउनुपूर्व रहेको जहानीय राणा शासनको यथार्थतालाई प्रस्तुत गर्दै कविले जहानीया राणा शासनको विरुद्ध र प्रजातन्त्रको उदयका लागि गरेको वलिदानलाई कवितामा प्रस्तुत गरेका छन्। राणाहरूको निरङ्कुशताबाट जनताहरू आजित थिए। राणाहरू दानवी चाला देखाइरहेका थिए। देशमा अन्याय, अत्याचार र क्रूरता थियो। यस्तो अवस्थामा देश र जनतालाई निरङ्कुशता र अन्यायको कपटबाट मुक्ति दिनुपर्दछ र स्वतन्त्र बनाउनुपर्दछ भनेर नेपाल आमाका वीर सपूतहरूले आफ्नो जीवन नेपाल र नेपालीको स्वतन्त्रताका लागि समर्पण गरेर सहिद बने। नेपाल आमाका सपूतहरू महान् कर्मले सहिद भएको कुरालाई कवितामा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। तिनै सहिदहरूलाई

समर्पित गर्दै कविले कविता लेखेका हुन् । राष्ट्र र राष्ट्रियताका रक्षार्थ मृत्युवरण गर्न परे पनि पछि हट्न नहुने भाव कवितामा पाइन्छ ।

मूल भाव

मानिस रूपले र जातले मात्र मानिस नभई कर्मले पनि मानिस हुनुपर्नेमा व्यवहारमा पशुतुल्य हुन्छ । सबैमा स्वतन्त्रता र समानता नदेख्नु, मै खाऊँ मै लाऊँ भन्नु, निरीह र अकिञ्चन वर्गलाई दास सम्भरेर दासी बनाउनु लगायतका कर्मले मानिस दानव बन्दै गएको छ । यस्तो अवस्थामा स्वतन्त्रता, समानता, राष्ट्र र राष्ट्रियताको पक्षमा सच्चा नेपालीहरूले सहिद बन्न सक्नुपर्दछ । असमानता, अन्याय र अत्याचार विरुद्ध आवाज उठाउन डराउनुहुँदैन, चाहे मृत्युको सामना नै गर्न किन नपरोस् भन्ने सन्देश कविताले दिएको छ । राणाकालीन परिवेशलाई उठान गरी सो समयको जहानिया राणातन्त्र विरुद्धमा लडी सहिद भई आम नेपालीलाई प्रजातन्त्र ल्याइदिने र बन्दनबाट मुक्त पारिदिने सहिदहरूलाई सदा सर्वदा श्रद्धा सम्मान व्यक्त गर्नुपर्ने र देशले मागेको खण्डमा हामीहरू पनि सहिद हुन सक्नुपर्दछ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ । समग्रमा यस कविताको मूल भाव राष्ट्रप्रेम रहेको पाइन्छ ।

यो कविता गद्य लयमा देखिएको छ । कवितामा अन्तर्लय पाइन्छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीयता पाइँदैन । गद्यमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने शसक्त रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

‘वीर सहिद प्रति’ कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको पाइन्छ । कवितामा शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ । कविताले सहिदहरूको योगदानको कदर गरी उनीहरूप्रति श्रद्धा र सम्मान व्यक्त गरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

भाषाशैली

राष्ट्रप्रेमको भाव बोकेको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन रहे पनि भाव, भाषाको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कविताको भाषाशैली आलङ्कारिक, कलात्मक रहेको छ । समग्रमा कविता सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ ।

४.२.११ एउटी कंचन बाला

‘एउटी कंचन बाला’ कविता सरु पोखरेलद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ४ को पृष्ठ १७ मा प्रकाशित छ । यस कवितामा किशोरावस्थाकी बालाको शारीरिक सौन्दर्यता र मानसिक सुन्दरताको बारेमा वर्णन गरिएको छ ।

सारांश

कवितामा किशोरी बालिकालाई फक्रन लागेको सुन्दर फूलको उपमा दिइएको छ । किशोरावस्थाको बालापनको सौन्दर्यलाई कसैले रोक्न र छेक्न नसक्ने साथै उसमा भौगोलिक सीमाबन्धन नहुने कुरा कविताले छर्लङ्ग पारेको छ । सुन्दर शरीर र सफा मन भएकी बालाको सौन्दर्यताले संसारलाई नै मोहित बनाउने कुरा कवितामा बडो सरल र सुन्दर रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । नेपालका बालामा सूर्योदयसँगै सुन्दरता भुल्किन्छ र सूर्यको किरणसरी उसको सौन्दर्यता छरिन्छ । यस्ता सफा मन र सुन्दर शरीर भएकी बालाको जीवन घरगोठ, चुलोचौको, धारापँधेरा, मेलापात, घाँसदाउरामा सीमित हुँदा उसले पढ्न पाउँदैन । बालालाई स्वतन्त्रता, समानता र आफ्ना हक अधिकारका बारेमा कुनै कुरा पनि थाहा हुँदैन र उसले आफ्नो लागि भन्दा पनि अरूको लागि अथक संघर्ष गर्नुपर्दछ । यसरी कविताले तत्कालीन नेपाली समाजको यथार्थतालाई उठान गरेको पाइन्छ । कविले नेपाली बालालाई खोंचमा उम्रिएको फूलसँग तुलना गरेका छन् । मालिविनाको फूलजस्तै बाला पनि आफ्नै सौन्दर्यले फूलिदिने, फक्रिदिने र अरूको सौन्दर्य र स्वार्थ पूर्तिका लागि भरिदिनुपर्ने तितो यथार्थालाई बडो मार्मिक र मर्मस्पर्शी ढङ्गमा तलका हरफहरूबाट व्यक्त गरेका छन् :

ऊ एउटा पहाडी कुसुम
मात्र फलिदिनु फक्रिदिनु
र भारिदिनुको यथार्थ बोकेकी
ऊ एउटी कंचन बाला
एउटी कंचन बाला ।

(सरु पोखरेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ १७)

मूल भाव

यो कविता नेपालको सामाजिक परिवेशमा सामाजिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएको हो। कविताले तत्कालीन नेपाली समाजमा रहेको छोरा र छोरी बिचको विभेदलाई देखाउँदै छोरा र छोरी बिचमा समानता कायम गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ। छोरीमा पनि फूलको जस्तै सौन्दर्य दन सक्ने क्षमता हुन्छ र त्यो क्षमता बाहिर ल्याउनका लागि अवसर दिनुपर्दछ भन्ने भाव कविताको रहेको पाइन्छ। कवितामा नेपाली समाजमा एउटै कोखबाट जन्मेका छोरा र छोरीबिच लालन - पालन र शिक्षा- दीक्षामा हुने पारिवारिक तथा सामाजिक विभेदलाई चित्रण गरिएको छ साथै यस्ता विभेद हटाई छोरा र छोरीलाई समान अवसर र अधिकार दिनुपर्ने कुरामा जोड दिइएको छ। छोरा र छोरीबिच नेपाली समाजमा रहेको विद्यमान असमानताप्रति विद्रोहको श्वर मुखरित भएको र छोरा र छोरीबिच समान व्यवहार गर्नुपर्ने करामा जोड दिइएकोले यस कविताको मूल भावको रूपमा छोरा र छोरीबिचको समानता रहेको छ।

कवितामा गद्य लयको प्रयोग भएको पाइन्छ। कवितामा अन्त्यानुप्रास भएको पाइँदैन। कवितामा अन्तर्लय पाइन्छ। कवितामा श्रृङ्गार रस पाइन्छ। कवितामा रागात्मकता साथै कलात्मकता पाइन्छ। गद्य लय र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने शसक्त रहेको पाइन्छ।

शीर्षक

‘एउटी कंचन बाला’ कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ। शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ। कवितामा भाव, भाषा र लयको सफल संयोजन भएको पाइन्छ। एउटी कंचन बालाको तन र मनको सुन्दरताको वर्णन गरिएको र कविताको भाव पनि कंचन बालाको शारीरिक तथा मानसिक सुन्दरतामा नै केन्द्रित रहेकोले शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ।

भाषाशैली

यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ। गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन रहेको यस कविताको भाव पक्ष शसक्त रहेको पाइन्छ। विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले कविता सुसज्जित भएको पाइन्छ। समग्रमा कविताको भाषाशैली सरल, सहज, बोधगम्य र कलात्मक रहेको पाइन्छ।

४.२.१२ खुसी

‘खुसी’ कविता कवि अम्बिकाप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ४ पृष्ठ १७ मा प्रकाशित छ । वसन्ततिलका छन्दमा लेखिएको यस कवितामा आठ श्लोकहरू रहेका छन् । निरंकुश राणातन्त्रको अन्त्यसँगै नेपालमा प्रजातन्त्र आएकोमा खुसी व्यक्त गर्दै कविले यो कविता लेखेका हुन् ।

सारांश

कविले नेपालमा प्रजातन्त्र आएकोमा खुसी व्यक्त गरेको पाइन्छ । नेपालमा प्रजातन्त्र आउनुपूर्व नेपाली जनताहरू एकदम थिचिएर जीवन जिउन बाध्य भएको र प्रजातन्त्र आएपछि भने सबको मनमा सुन्दरता छाएको नेपाली समाजको यथार्थलाई कविताले उठान गरेको पाइन्छ । देशमा प्रजातन्त्र आएपश्चात् जनताले आ-आफ्नो इच्छानुसारको पेसा व्यवसाय गर्न पाएको र उनीहरूको मुहारमा चमक छाएकोमा कवि खुसी व्यक्त गर्दछन् । प्रजातन्त्रको आगमनले धरती तथा आकासमा समेत उज्यालो कान्ति छाएको र आकासमा गड्गडाउने कालो बादल समेत तह लागेको भनी प्रतीकात्मक रूपमा कवितामा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

नभमा जगमा अब दिव्य छटा

तह लागि गयो अनि मेघघटा ।

सबको मनमा पनि प्रेम भयो

खुसीको पन ली अनि भाव खुलो ।

(अम्बिकाप्रसाद पौडेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ १७)

यसैगरी कवितामा कविको मनमा खुसी छाएसँगै मनका सारा बह, कष्टहरू हट्न थालेको, गाउँ, गोठ, घर सबैले सुखको सास फेरेर खुशी भएका, हरेकमा सुखका दिन फर्किएका अनि खुशीका क्षण बर्सिएको कुरालाई कलात्मक तरिकाले प्रस्तुत गरेका छन् ।

मूल भाव

यस कविताले प्रजातन्त्र आएपछि सर्वसाधारण नेपालीको मनमा छाएको खुसीको भावलाई व्यक्त गरेको छ । नेपालीको मनमा आएको खुसीसँगै चर, जल, स्थल आकाश र सारा प्रकृतिमा नै खुसीको उमङ्ग छाएको भावलाई कविताले व्यक्त गरेको छ । छाएको प्रकृतिप्रजातन्त्रको पुनस्थापना र त्यसले आम नेपालीमा ल्याएको हर्ष र खुसीलाई विषयवस्तु

बनाएर लेखिएको यस कविताको मूल भावका रूपमा राष्ट्रप्रेम र मानवतावाद रहेको छन् । प्रजातन्त्रको प्राप्ति संगसंगै प्राप्त खुसीलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै नेपालमा सुख, शान्ति र सौन्दर्य छर्न हामी सबै एकजुट भएर लाग्नुपर्ने सन्देश कविताले दिएको पाइन्छ ।

यो कविता वसन्ततिलका छन्दमा लेखिएको छ । कवितामा शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कार दुवैको प्रयोग भएको पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासको सफल संयोजनले कविता रागात्मक तथा कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

भाषाशैली

विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविता कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको छ । कवितामा प्रयोग भएका विभिन्न बिम्ब र प्रतीकले कवितालाई सुबोध्य बनाएका छन् । कवितामा रागात्मक तथा कलात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा तत्सम शब्दहरूको प्रयोग अधिक मात्रामा गरिएको पाइन्छ । सरल, सहज शब्दहरूको प्रयोगले कविता ओजपूर्ण र श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

४.२.१३ स्याङ्जा

‘स्याङ्जा’ कविता कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ त्रैमासिक पत्रिकाको पूर्णाङ्क ४ को पृष्ठ १८ मा प्रकाशित छ । शार्दूलविक्रीडित छन्दका ९ श्लोकमा लेखिएको यस कवितामा कविले आफ्नो जन्मस्थान स्याङ्जाको प्राकृतिक र साँस्कृतिक सम्पदाको चित्रण गरेका छन् । मातृप्रेम र प्रकृतिप्रेमले ओतप्रोत भएर लेखिएको यस कवितामा कविको प्रकृतिप्रतिको मोह छताछुल्ल भएको छ ।

सारांश

यस कवितामा कवि प्रकृतिप्रतिको मोहले आमाको आलिङ्गनमा लुटपुटिने अबोध बच्चा जस्तै स्याङ्जाका पहाड, पर्वत, वन-पाखा, खोला-छागाँसग खेल पुगेका छन्, रमाउन पुगेका छन् । कविले भौतिक सम्पन्नताभिन्न प्रवेश गरिरहेको स्याङ्जाले आफ्ना छातीमा राजमार्गको चिप्लेटी पाएर गर्व गरेको कुरालाई व्यक्त गरेका छन् भने कालीगण्डकी जलविद्युत् आयोजना सम्पन्न भएर विजुलीले धपक्क हुने स्याङ्जाको सपना साकार हुने कुरामा भने शङ्का व्यक्त गरेका गरेका छन् । स्याङ्जाका वनपाखामा ढकमक्क फुल्ने

फूलहरूको वासनाले बाहिरबाट समेत भमरा तानेकाले राजधानी काठमाडौँलाई समेत सुन्दरी प्रतियोगितामा भाग लिन चुनौती दिएका छन् । स्याङ्जाले सिर्जनामा रमाउने थुप्रै कलाकार र स्रष्टा जन्माएकामा कविले गर्व गरेका छन् तर राजनैतिक स्वार्थी खेलहरू यदाकदा सल्बलाउने हुनाले स्याङ्जाको अस्मितामा प्रश्न चिन्ह त लाग्दैन भनी शङ्का गरेका छन् ।

राजनीतिको फोहोरी खेलले गर्दा मानिसमा मानवता हराउँदै गइरहेको वर्तमान अवस्थामा मानवरूपी दानवहरूले वन्यजन्तुमाथि पनि दानवता देखाइ शिकार गर्ने तर्फ सङ्केत गर्दै चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । कविले जिल्लाको माटोमा हुर्केर, पढेर, बढेर उच्च पदमा पुगेपछि अन्य जिल्लामा पलायन हुने बौद्धिक वर्गलाई विद्वान् त के मूर्ख समेत भन्न नसकिने भनी यसरी व्यक्त गरेका छन् :

बढ्दै गैकन जन्मभूमि जननी बिसन्ध्र चट्टै भने
पढ्दै गै उ पुगेर उच्च पदमा बिसन्ध्र नातो भने ।
मूर्खै हो पनि भन्न कति नहुने, विद्वान कसोरी भनौँ
मेरो चित्त दुःखेर कोसित गई मैले गुनासो गरौँ ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ १८)

मूल भाव

यो कविता स्याङ्जाको सुन्दर प्रकृतिलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको हो । कवितामा कविले आफ्नो जन्मस्थल स्याङ्जाको प्राकृतिक सम्पदा, भौतिक विकासको बारेमा वर्णन गरेका छन् । स्याङ्जाले देश हाँक्ने बौद्धिक तथा सृजनशील व्यक्तित्वहरूले जन्माउन सफल भएकोमा गर्व समेत गरेका छन् । स्याङ्जाको विकास निर्माण कार्य र जिल्लाको शोभा बढाउनका लागि राजनीतिक व्यक्तित्व र उच्च पदमा पुगेका बौद्धिक व्यक्तित्वले अहम भूमिका खेल्नुपर्ने कुरामा कविताले विशेष जोड दिएको पाइन्छ । यस कवितामा स्याङ्जाको प्रकृतिको चित्रण गरिएको र राष्ट्रको बारेमा चिन्ता व्यक्त गरिएकोले राष्ट्रप्रेम र प्रकृतिप्रेम यस कविताको मूल भाव बन्न पुगेको छ । जननी र जन्मभूमि सबैभन्दा प्यारा हुने हुनाले जननी र जन्मभूमिलाई सिंगार्नका लागि सम्पूर्ण व्यक्ति एकजुट भएर लाग्नुपर्ने सन्देश कविताले दिएको छ ।

यो कविता शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको छ । कवितामा आन्तरिक अनुप्रासीयताका साथै अन्त्यानुप्रास मिलेको पाइन्छ । शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारको प्रयोगले कविताको आन्तरिक तथा बाह्य दुवै पक्ष कलात्मक बन्न पुगेका छन् ।

शीर्षक

यस कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ । कवितामा भाव, भाषा र लयको सफल संयोजन भएको पाइन्छ । स्याङ्जाको प्राकृतिक साथै साँस्कृतिक सुन्दरतालाई केन्द्रविन्दू बनाएर कविता लेखिएको र कविताले उचित भाव बोक्न सकेकोले शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस कवितामा कविले प्रथम पुरुषशैली भाषा र इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल सहज र बोधगम्य रहेको छ । अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोगले कविताको संरचना कसिलो बन्न पुगेको छ ।

४.२.१४ गीत : युवा देशभक्तको

‘गीत : युवा देशभक्तको’ कविता कवि खेमनारायण चापागाईँद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको अङ्क ३ को पृष्ठ २० मा प्रकाशित छ । पञ्चचमार छन्दका पाँच श्लोकहरू रहेको यस कवितामा कविले युवाहरूको जोश, जाँगर र उत्साहको वर्णन गरेका छन् ।

सारांश

युवाहरूमा नयाँ जोश, जाँगर र आँट हुन्छ । युवाहरूलाई सही बाटोमा लग्यौँ भने, युवाहरूले चाहे भने समुन्द्रका मोती ल्याउन सक्छन् । देशलाई खुसी पार्न महासागर तर्छन् । देशको रूढीवादी, अशिक्षा, कुरीति, कुसंस्कार, कुपरम्परा हटाइ देशमा ज्ञान, चेतना छर्न सक्छन् । चन्द्रमाको उज्यालो मुहार जस्तै नेपाल आमाको मुहारमा चमक ल्याउन सक्छन् । देशलाई नेतृत्व दिँदै विश्वमै धनी र स्वाभिमानी देश बनाउन सक्छन् भनी कविले युवाहरूको महिमागान गाएका छन् । कवितामा कविले युवाहरू देशको ढुकढुकी भएकाले देशको असमानता, अशिक्षा, कुरीति र कुसंस्कारको जरो उखेलनका लागि युवाहरू लाग्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । यसैगरी हरेक युवाले विकासको नेतृत्व लिनुपर्ने र आफ्नो देशको

उचाइलाई विश्वसामु चिनाउनका लागि देशमा रहेको भ्रष्टचार, नातावाद, पार्टीवाद र कृपावादलाई जरैदेखि उखेली विकास कार्यमा लाग्नमा उर्जा प्रदान गरेका छन् । राष्ट्र र राष्ट्रियताको रक्षार्थ युवाको रगत छड्कंदो कुँडोसरी उम्लनुपर्ने र मेघले गुडुङ्ग आकास थर्काएभैं विश्व थर्काउनका लागि तयार रहन आह्वान गरेका छन् ।

मुखले बोलेर मात्र देशभक्त नभइने र देशभक्त हुन त नशा-नशामा देश दुखनुपर्छ भन्दै कविले देशमा उच्च तप्कामा रहेर भ्रष्टचार गर्ने व्यक्तिलाई यसरी व्यङ्ग्य गरेका छन् :

हुइन्न देशभक्त वाक्पटु चरित्रका धनी
छकाउदै सिधासिधा मनी गनेर खन्ननी ।
स्वदेशीका नसाभरि त देश दुखनु पर्दछ
राष्ट्रभक्त हौ तिमी त स्वार्थ लुक्नु पर्दछ ।

(खेमनारायण चापागाई, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ २०)

मूल भाव

राष्ट्रियताको भावले ओतप्रोत भएको यस कवितामा युवाहरूले आफ्नो जोश, जाँगरलाई देशका कुरीति कुसँस्कार हटाई देशको उन्नयन, उन्नति र विकासतर्फ लगाउनुपर्ने र राष्ट्र र राष्ट्रियताका लागि हरदम तयार रहनुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । युवावर्ग देशका ढुकढुकी हुन् । उनीहरूले आफ्नो जोश, जाँगर र बुद्धि देशमा रहेका असमानता, अशिक्षा, कुरीति र कुसँस्कारको जरो उखेल्नका लागि प्रयोग गर्नुपर्दछ भन्ने भाव कविताले बोकेको पाइन्छ । यसैगरी हरेक युवाले विकासको नेतृत्व लिनुपर्ने र आफ्नो देशको उचाइलाई विश्वसामु चिनाउनका लागि देशमा रहेको भ्रष्टचार, नातावाद, पार्टीवाद अन्त्य गर्नुपर्दछ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ । कवितामा राष्ट्रप्रेमको भाव पाइन्छ ।

यो कविता पञ्चचमार छन्दमा लेखिएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीयता पाइन्छ । शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारको प्रयोगले कविताको सांगठनिक पक्ष कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ । कवितामा भाव, भाषा र लयको सफल संयोजन भएको पाइन्छ । युवावर्गलाई देशप्रतिको कर्तव्यबोध गराएको र देशभक्त युवाको महिमागानमा कविता केन्द्रित रहेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कवितामा विभिन्न विम्ब र प्रतीकको भएको पाइन्छ, कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै सरल, सहज, परिष्कृत र बोधगम्य रहेको छ । कवितामा रागात्मक तथा कलात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

४.२.१५ किन गाउँ भुल्छौ ?

‘किन गाउँ भुल्छौ ?’ कविता कवि भेषराज गुरूद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ४ को पृष्ठ ३९ मा प्रकाशित छ । उपजाति छन्दका १२ श्लोक समावेश गरिएको यस कवितामा वृद्ध बुबाआमालाई गाउँमा एकलै छाडेर शहर पस्ने र उतै बस्ने युवाहरूको प्रवृत्तिको चित्रण गर्दै उनीहरूलाई गाउँ नभुल्नका लागि अनुरोध गर्दै गाउँ भुल्नुको कारणबारे प्रश्न गरिएको छ ।

सारांश

गाउँ आफैँमा स्वर्ग हो । सूर्यको बिहानी किरणले गाउँलाई उज्यालो बनाएको बनाएको हुन्छ, भने रातमा लाग्ने जूनले गाउँको मुहारमा भनै चमक थपेको हुन्छ । गाउँमा सफा हावापानी छ । स्वस्थ पर्यावरण छ । चराचुरुङ्गीको सुमधुर संगीतले गाउँको सौन्दर्यता भन्नु बढाएको छ । कोइलीले गीत गाउँदै वसन्तको स्वागत गरेको छ । गाउँमा नवरत्न जस्तै सृजनशील व्यक्तिहरू रहेका छन्, तर उनीहरूको प्रतिभाको मूल्याङ्कन गर्ने कोही नहुँदा उनीहरूको प्रतिभा गाउँमा नै गुम्सिएको छ, भनी कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । धर्तीको कर्मयोगी किसानको मेहनतको उच्च कदर गर्दै किसानले दुःख कष्ट गरेरै भए पनि अरूको पेट भर्ने अन्न उत्पादनमा तल्लीन भएको कुरालाई यसरी व्यक्त गरेका छन् :

थाड्ना र थुङ्नी डसना शिरानी

गरी सुतेका सब ती किसानी

पानी जमाइ जब खेत खन्ने

मोती सरीका पसिना त भार्ने ।

(भेषराज गुरू, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ४, पृष्ठ ३९)

गाउँका सोभासाभा वृद्ध बुबाआमालाई बुढेसकालमा भन्नु ऋणले थिचेको, पढ्न, लेख्न शहर पठाएका छोराछोरी शहरको चाकडी गर्दै कालो धन कमाउन व्यस्त भएका,

गाउँमा बँचेखुसेका युवाहरू जुवातास खेलमा व्यस्त भएका, कोही धेरै खाएर दूध, भात र मासु डकार्ने र कोही चाँही आँशु भारी हात फिजाइ भिखारी बन्नुपर्ने अवस्था सिर्जना आउनुमा कविले नेपालका शासकहरूलाई दोषी देखेका छन् । आफ्नो देशका आन्तरिक समस्या समाधानका लागि पनि अन्य देशलाई गुहार्ने नेपाली नेताको प्रवृत्तिले राष्ट्रियतामाथि नै खतरा निम्तन सक्ने कुरामा कविले सचेत गराएका छन् ।

मूल भाव

राष्ट्रभक्तिले ओतप्रोत भएर लेखिएको यस कवितामा कवि गाउँको मायामा चुर्लुम्म डुबेका छन् । बृद्ध बुवाआमाको जिम्मामा रहेका गाउँबस्तीमा विकासको बहार लगेर सरकारले युवाहरूलाई स्वरोजगार बनाउन सक्नुपर्ने, गाउँमा भएका विकृति, विसङ्गति अन्त्य गर्नुपर्ने र राष्ट्रिय स्वाधीनताका लागि आफ्ना आन्तरिक समस्या आफैँ समाधान गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् ।

जनताको पसिना र रगत चुसेर भ्रष्टाचार गर्ने साथै आलिसान महलमा बसेर आफ्नो स्वार्थपूर्तिका लागि तिनै सोभासाभा जनताको रगतमा होली खेल्ने नेताहरूको प्रवृत्तिमाथि तिखो व्यङ्ग्य गरेको यस कवितामा उच्च राष्ट्रप्रेम र प्रकृतिप्रेम पाइन्छ । गाउँमा जन्मेर हुर्केका हामी नेपालीहरूले कर्मभूमि जहाँ भए पनि गाउँलाई भुल्नु हुँदैन र शासक वर्गले पनि गाउँबस्तीको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

उपजाति छन्दमा लेखिएको यस कविताको भाषाशैली लयात्मक रहेको छ । कवितामा विभिन्न विम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारले युक्त यस कवितामा करुण रसको प्रधानता पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोगले कविताको कविता लयात्मक साथै कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक किन गाउँ भुल्छौ प्रश्नात्मक रहेको छ । कविता गाउँ भुल्नेहरूप्रति लक्षित रहेकोले शीर्षक अभिधात्मक भन्दा पनि लक्षात्मक रहेको छ । शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ । गाउँको प्रकृति र गाउँको सामाजिक, आर्थिक अवस्थालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको र गाउँ भुल्नेहरूप्रति प्रश्न गरिएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। कवितामा द्वितीय पुरुषशैली भाषा र इच्छार्थक क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ। कविताको भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल सहज र बोधगम्य रहेको छ।

४.२.१६ हाम्रो प्रजातन्त्र खै ?

‘हाम्रो प्रजातन्त्र खै ?’ कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको हो। यो कविता ‘रजस्थल’ त्रैमासिक पत्रिकाको पूर्णाङ्क ५ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित छ। शार्दूलविक्रीडित छन्दका पाँच श्लोक रहेको यो कविता समसामयिक र हरेक नेपालीको आदर्श ‘प्रजातन्त्र’ कै परिवेशमा लेखिएको छ। नेपालमा प्रजातन्त्र आए पनि नेता, सामन्त अनि नेताका पछि लाग्ने कार्यकर्तालाई मात्र आएको तर सर्वसाधारण जनताको दैनिकी र जीवनमा कुनै फरक नआएको यथार्थ अवस्थाको चित्रण कवितामा पाइन्छ।

सारांश

प्रजातन्त्र आउनुपूर्व पनि नेपाली जनता शोषित र पीडित नै थिए। आम जनताहरूको चाहना बमोजिम प्रजातन्त्रको बलिदानीपूर्ण आन्दोलनमा नेपाली जनताहरू आत्मैदेखि होमिएर प्रजातन्त्रको आन्दोलन सफल भएको र जनतामा आशाका नयाँ किरण पलाएको भए तापनि प्रजातन्त्र जनताको अपेक्षा भन्दा पनि पहुँचवालाहरूको मागिखाने भाँडो भएकोमा कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन्। सिद्धान्ततः प्रजातन्त्र जनताद्वारा जनताका लागि गरिने शासन भए तापनि नेपालको प्रजातन्त्रले जनताहरूलाई शोषित र पीडित नै बन्न बाध्य बनाएको यथार्थता भित्र महङ्गी, बेरोजगारी, भ्रष्टाचार मौलाउँदै गएर प्रजातन्त्रप्रति नै जनताहरूको वितृष्णा बढ्न थाल्यो भन्ने तर्कपूर्ण व्यङ्ग्य समेत यस कविताले गरेको पाइन्छ। वास्तवमा प्रजातन्त्र आवश्यक हो तर प्रजातन्त्रलाई परिष्कृत तुल्याउने जिम्मा पाएका सारथीहरूको लापरवाहीले पुरानै गोमनहरूको हातमा शासनको वागडोर पुगेकाले ती गोमनहरूबाट विकृतिहरू पैदा हुन नदिन सबै जनताहरू एकजुट भएर उठ्नुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको छ।

प्रजातन्त्र आएपछि सुशासन कायम हुनुपर्नेमा भ्रष्टचार भन्ने बढेको र भ्रष्टचारीलाई राजनीतिक दलले संरक्षण दिएकोमा कविले जनताको पेटबोली बोल्दै यसरी असहमति पोखेका छन् :

भ्रष्टचार यहाँ सनातन बन्थो खाने उपल्ला भए
रक्षा पाउन राजनीति दलका पर्दा पछाडि रहे ।
खुल्दैन् अझ देशभित्र किन हो उद्योगधन्दा कुनै
नौलो के छ र काँचुली फरक गोमन पुराना उस्तै ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ १)

मूल भाव

जनआन्दोलनको सफलताले नेपालमा प्रजातन्त्र आए पनि शासकको व्यवहारमा परिवर्तन नआउँदा जनताले प्रजातन्त्र आएको महसुस गर्न नपाएको कुरालाई बडो मार्मिक र मर्मस्पर्शी ढङ्गले व्यक्त गरेका छन् । जनताको आन्दोलनले प्रजातन्त्र आए पनि जनताको प्रजातन्त्र बन्न नसकेकोप्रति राष्ट्रको बारेमा चिन्ता व्यक्त गरेकाले यस कवितामा राष्ट्रप्रेमको भाव पाइन्छ र यसमा भावपक्ष शसक्त रहेको पाइन्छ ।

प्रस्तुत कविता शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीयता पाइन्छ । शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारको प्रयोगले कविताको सांगठनिक पक्ष कलात्मक बन्न पुगेको छ । अन्त्यानुप्रासाको प्रयोगले कविता लयात्मक बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक प्रश्नात्मकता भन्दा पनि प्रजातन्त्र मेरो, केहीको मात्र हुन सकेकोमा व्यङ्ग्यात्मक रहेको छ । प्रजातन्त्रलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको र प्रजातन्त्र ठूलाठालाका लागि मात्र भएको र कवितामा प्रजातन्त्रको खोजी गरिएकोले हाम्रो प्रजातन्त्र खै शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कवितामा प्रथम पुरुषशैली भाषा र कवि प्रौढोक्ति ढाँचाको प्रयोग भएको पाइन्छ । कविताको भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल सहज र बोधगम्य रहेको छ ।

४.२.१७ तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौ

‘तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौ’ कविता कवि दुर्गाबहादुर रोकाहाद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ५ को पृष्ठ ४ मा प्रकाशित छ । यस कवितामा कविले तत्कालीन समयमा नेपालमा चलेको द्वन्द, हिंसा र युद्धले नेपाली समाजमा पारेको प्रभावलाई प्रस्तुत गरेका छन् । हिंसाको बाटो छोडी शान्तिको बाटोमा आउनका लागि सम्बन्धित पक्षलाई आग्रह समेत गरेका छन् ।

सारांश

प्रस्तुत कविताले तत्कालीन समयमा नेपालमा चलेको द्वन्द, हिंसा र युद्धलाई विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । कविताले नेपालमा चलेको गृहयुद्ध र त्यसले देशका सिपाहीमा पारेको मनोवैज्ञानिक असरलाई प्रस्तुत गरेको छ । देशमा गृहयुद्ध चलिरहेको अवस्थामा देशको रक्षाका लागि युद्धमा होमिएको एक सिपाहीले आफ्नी श्रीमतीलाई आफूले शाहदत प्राप्त गर्दैछु र तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौ भन्नुले सो समयका नेपाली युवाहरूको बाध्यता र विवशतालाई प्रष्ट पार्दछ । देशमा युद्धको आगो दन्किरहेको र भाँगीदै भयावहको स्थितिमा पुग्नै लागेको अवस्थामा आफू रणभूमिमा प्रवेश गरेको र गोलाबारूदका भिल्काहरूले आफ्नो आलो रगत चाहेको हुँदा तिमी विधवा हुने पक्का छ तर यो युद्ध रोकिनुपर्छ र तिमीजस्ता युवतीहरू विधवा हुनबाट रोकिनुपर्छ भनी कवि अहिंसा, शान्ति र मानवताका पक्षमा उभिएका छन् । देशका शासकहरू सोभा साभा नागरिकको रगतमा होली खेलेर आफ्नो स्वार्थ सिद्ध गर्ने गरेको तितो यथार्थ पस्कँदै यस्ता स्वार्थहरूको अन्त्यका लागि रणभूमिमा होमिएर सहिद बन्न लागेकोले आफूलाई खोज्नेलाई विवशतामा परेको छ भनी भन्दिनु भनेका छन्, कविले । कवि र प्रकृतिविचको तादात्म्य सम्बन्धलाई देखाउँदै खोला, नाला, पाखा, पखेरा, चौतारी, देउरालीसँगको मायालाई यसरी व्यक्त गरेका छन् :

जे भए पनि भोलिका कुराहरूमा

मलाई देउराली, चौतारी अनि पाखा पखेराले खोज्नेछन्

छहरा, खोला अनि खोल्साहरूले बोलाउनेछन्

मेरो बाध्यता बताइदिनु

तिमी जस्तै विधवाको अनुभूति नगरून् ती

तिमी नै रमाइदिनु लुकामारी.....।

(दुर्गाबहादुर रोकाहा, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ ४)

मूल भाव

राष्ट्रियताको भावले भरिपूर्ण यस कवितामा कविले पटक पटकको युद्धले धेरै महिलाहरू विधवा हुनुपरेको र देश भन् अघोगतितर धकेलिएकोमा चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । युद्ध र आन्दोलनले देश नबन्ने हुँदा युद्ध र आन्दोलन बन्द गरी देशको समृद्धिको लागि सबै पक्ष एक भएर लाग्नुपर्ने र आफ्नै भिर पाखालाई सिँगार्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ । कवितामा कविको युद्धविरोधी श्वर पाइन्छ । कवितामा कारुणिकता, आक्रोस, विद्रोह र राष्ट्रप्रेमको सम्मिश्रण पाइए तापनि मूलभाव भने राष्ट्रप्रेम र मानवतावाद रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक भन्दा पनि सङ्केतार्थक रहेको छ । कवितामा तिम्री भनेर सिपाहीले आफ्नी श्रीमतीलाई भनेका भनेका छन् । शीर्षकले समग्र कविताको विषयवस्तु र केन्द्रीय भाव समेट्न सफल भएको छ । देशको रक्षार्थ खटिएको सिपाहीको विवशता र यथार्थतालाई शीर्षकले विषयवस्तु बनाएको र केन्द्रीय भाव शीर्षकले समेट्न सफल रहेकाले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

प्रथम र द्वितीय पुरुषशैली भाषामा लेखिएको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । कवितामा केही क्लिष्ट शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने सशक्त रहेको पाइन्छ ।

४.२.१८ नववर्ष

‘नववर्ष’ कविता कवि रामभक्त ढकालद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ १६ मा प्रकाशित छ । कविले यस कवितामाफर्त् नयाँवर्षले क्यालेन्डरमा मात्र नभई दुःखी गरिबहरूको मनमा अनि घरमा पनि नयाँ वर्ष बनेर आउन सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गरेका छन् ।

सारांश

नयाँवर्षलाई स्वागत गर्न प्रत्येक मनहरू आतुर हुन्छन् । त्यसैगरी यस कवितामा पनि कवि आतुर छन् । धेरै नववर्षहरूलाई स्वागत गरिसकेका कवि आउँदो नववर्ष भने विशेष बनोस् भन्ने चाहन्छन् । आउँदो नववर्ष शाषकवर्गमा चिन्तन र चेतनाका ज्योति छर्दै

ज्ञान र विज्ञानका बिउहरू उमाउँ आऊ, आशा र भरोसाका मुना र कोपिलाहरू पलाउँदै आउनुपर्ने धारणा कविको रहेको छ । यसैगरी प्रकृतिका सारा सौन्दर्यहरू बटुलेर प्रत्येक गरिबका भुपडी, पाखा पखेरीमा सुख, शान्ति र सिर्जनाको न्यानो माया लिएर नववर्ष आउनुपर्नेमा कविताले जोड दिएको पाइन्छ । यसैगरी नयाँवर्षले मानिसभित्रका कुकृत्यहरू हटाएर हर मनमा ज्ञानको प्रकाश छर्न सक्नुपर्ने, जातीय र वर्गीय उचनीचका खाल्डाखुल्डी पुरेर सामाजिक, आर्थिक समानता ल्याउन सक्नुपर्ने, सत्य, शिव र सुन्दरताको विगुल फुकेर मन मन्दिरका मभेरीहरूलाई सजाउँदै अनि प्रेमका अश्रु बहाउँदै आउन सक्नुपर्ने र त्यसरी आउने नववर्षलाई सबैले धुमधामसँग स्वागत गर्नुपर्ने विचार कविले कवितामा व्यक्त गरेका छन् । मानिसभित्रका अभिमानका चुचुराहरूलाई पगाल्दै, कठोर कुकृत्यका कालरात्रीलाई हटाउँदै जित र हारभन्दा माथि उठेर समता र समानताहरूका हात फैल्याउँदै शान्ति र अहिंसालाई मूल मन्त्र मानेर सबैमा सुवास छन् बगैँचाको फूल बनेर अनि स्वच्छ र फराकिलो हृदय बनाएर आउनका लागि नववर्षलाई अनुरोध गरेका छन् ।

मूल भाव

यस कवितामा वसन्त ऋतुसँगै आउने नववर्षले प्रकृतिमा सौन्दर्यता छाएजसरी मानवीय जीवनमा पनि सौन्दर्यता छाउने गरी आउनुपर्ने भाव कविताले बोकेको पाइन्छ । नववर्षले मानवीय जीवनमा पनि समानता, स्वतन्त्रता, स्वच्छता र समताको हर्ष, खुसी, उमङ्गता ल्याउनुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको छ । नववर्षसँगै शासक वर्गले जनताका घर आगनमा विकासको नयाँ स्वरूप ल्याएर उनीहरूको मनमा उमङ्ग ल्याउन सक्नुपर्दछ भन्ने भाव कविताको रहेको पाइन्छ । नववर्षले शासक वर्गमा चिन्तन र चेतनाको ज्योति छर्नुपर्ने र सबै मानवका ओठमा हाँसो ल्याउने गरेर आउनुपर्ने भाव तलको कवितांशबाट प्रष्ट हुन्छ :

नव वर्ष ! तिमी !

चिन्तन र चेतनाका ज्योतिहरू छर्दै आऊ !

ज्ञान र विज्ञानको बिउहरू उमाउँ आऊ !!

मुना र कोपिलाहरू पलाउँदै आऊ !!!

प्रकृतिका सारा सौन्दर्यहरू बटुलेर

प्रत्येक भुप्रो भुपडीमा आऊ, पाखा पखेरीमा आऊ

शान्ति र सृजनाको न्यानो माया लिएर

प्रत्येक जीवनका ओठहरूलाई मुस्काउँदै आऊ
स्वागत छ ।

(रामभक्त ढकाल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ १६)

नववर्ष गद्य लयमा लेखिएको छ । कविताको भाव पक्ष सशक्त रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक नववर्ष अभिधात्मक रहेको पाइन्छ । शीर्षकले कविताको विषयवस्तु र भावलाई समेट्न सफल भएको पाइन्छ । कविताको विषयवस्तु नववर्ष रहेको र नववर्षले सब मनमा हर्ष उमङ्ग लिएर आउनुपर्ने सन्देश छरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

द्वितीय पुरुषशैली भाषामा र कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । कवितामा केही क्लिष्ट शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ । गद्य शैलीमा लेखिएको भए तापनि अन्त्यानुप्रास मिलेको पाइन्छ ।

४.२.१९ स्वास्नी

‘स्वास्नी’ कविता कवि देवेन्द्र लम्सालद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ५ को पृष्ठ २१-२३ मा प्रकाशित छ । गद्य लयमा लेखिएको यो कविता लामो कविता हो । यस कवितामा कविले स्वास्नीलाई हेर्ने परम्परागत धारणालाई विर्सेर लोग्ने स्वास्नी एक रथका दुई पाङ्गाका रूपमा हेर्नुपर्ने भनी नयाँ अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन् ।

सारांश

नेपाली समाजमा श्रीमतीलाई स्वास्नी भन्ने परम्परा पहिले देखिकै हो । स्वास्नीको कुरै नसुन्ने, सुने पनि बुझ्न नखोज्ने, उनीहरूका इच्छा र आवश्यकता नबुझ्ने चलन रहेको छ । लोग्नेले केवल आफ्ना उत्तेजित पौरुषत्वको इच्छा, चाहना र आवश्यकता मात्र पूरा गर्ने साधन सम्झने पुरातन सोच त्यागी श्रीमतीका भावना, इच्छा चाहना र आवश्यकताको पनि कदर गर्नुपर्ने सोच यस कवितामा पाइन्छ । श्रीमती साँच्चै नै धरती, जननी र एउटा सिङ्गो प्रकृति भएकाले पुरुषले उनीहरूको सम्मान गर्न सिक्नुपर्ने कुरामा

कविताले जोड दिएको छ । श्रीमतीलाई आफ्नो उत्तेजना शान्त पार्ने साधन र मूल्यहीन मानिस सम्भरेर सोही व्यवहार गर्ने पुरुषचेतमा परिवर्तन आउनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै कविले आफू भने आधुनिक पुरुष भएकोले आफूसमान व्यवहार गर्ने गरेको कुरा प्रष्ट पारेका छन् । लोग्ने स्वास्नी भनेका एक शरीरका दुई हात हुन् भनेर स्वास्नीका इच्छा, चाहना, मर्म र भावनाहरूलाई बुझ्नुपर्दछ भन्दै यसअघि आफूले श्रीमतीलाई गरेको व्यवहारप्रति कविले यसरी आत्मग्लानि गरेका छन् :

अब म एउटा अग्निवाण होइन
एउटा चीसो गुलेली पनि भड्कानै छैन
तिम्रा ती शालीनता र स्वच्छताको !
एउटा थोपो पानी पनि चलाउने छैन, कृपया
म तिम्रो गतिहीनता र निर्जीविततादेखि वाक्क छु
म क्षमा प्रार्थी छु
प्रिया त्यसो नगर
(देवेन्द्र लम्साल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ २३)

मूल भाव

यस कविताले व्यवहारमा व्याप्त नारी र पुरुष बिचको विभेद-शोषण र दमनका पर्खाल भत्काएर सही अर्थमा नारीलाई अर्धाङ्गिनीको भूमिका दिन दह्रो अठोट प्रकट गरेको छ । नारी भोग्या मात्रै हाइन सहधर्मिनी हो भन्दै नारीप्रति गरिएको भेदभावका निम्ति प्रायश्चित्त गर्नुपर्ने मागले आजको सामूहिक भावनाको प्रतिनिधित्व गरेको छ । नारी र पुरुष बिचमा सामाजिक, आर्थिक लगायतका समानता कायम गरिनुपर्दछ भन्ने समानताको भाव कवितामा पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको विषयवस्तु र भावलाई समेट्न सफल भएको पाइन्छ । कवितामा नेपाली पुरुषप्रधान समाजमा श्रीमतीप्रति गर्ने व्यवहारलाई उल्लेख गर्दै पुरुष र नारी बिचमा समानता कायम गर्नुपर्ने भाव अभिव्यक्त भएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

प्रथम र तृतीय पुरुषशैली भाषामा लेखिएको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ। कवितामा केही क्लिष्ट शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छ। गद्य शैलीमा लेखिएको र अन्त्यानुप्रासहीन भए तापनि कविताको भाव पक्ष भने सशक्त रहेको पाइन्छ।

४.२.२० मकै

‘मकै’ कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ५ को पृष्ठ ३४ मा प्रकाशित छ। यो कविता कवि गंगाधर शर्मा पौडेलद्वारा लेखिएको हो। आठ श्लोक रहेको यस कवितामा कविले नेपालको प्रमुख खाद्यान्न बाली मकैको महत्त्व प्रष्ट पारेका छन्।

सारांश

कवितामा कविले नेपालको माटो मकै खेतीका लागि उपयुक्त भएको र मकैमा कार्बोहाइड्रेट, प्रोटीन, भिटामिन र चिल्लोपदार्थ समेत पाइने हुनाले हामीहरूले खेतबारी बाँझो नराखी मकै खेती गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्। यसैगरी कवितामा मकैबाट आटो, ढिँडो, रोटी जस्ता पुराना, स्वस्थ र गुणस्तरयुक्त परिकार बन्ने, राजा र रैती सबैले मकै मन पराउने, पाकेसी खाए पनि हुने, काँचै खाँदा पनि पोषिलो हुने, अन्न मात्र नभई घाँस, दाउराका रूपमा पनि प्रयोग गर्न मिल्ने लगायतका गुण र विशेषता उल्लेख गरिएका छन्। कृषकहरूले मकैको महत्त्व बुझी आफू अनि अरूलाई समेत पेट भरि पुग्ने गरी उत्पादन गरी पैसा कमाउनुपर्ने र कृषकको इज्जत धान्नुपर्ने कुरालाई कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

कृषक सबै बुझि राख्नुपर्छ

धेरै फलाई लिन सक्नुपर्छ।

आफू अघाई अरूलाई बेच्नु

कृषक भई इज्जत धानी राख्नु।

(गंगाधर शर्मा पौडेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ५, पृष्ठ ३४)

मूल भाव

नेपालको दोस्रो प्रमुख अन्नबाली मकैको विशेषता र महत्त्वको उल्लेख गरिएको यस कवितामा कविले मकैको बहुगुण रहेकाले खेतबारीमा राम्रो मलजल र सिँचाई गरी उत्पादन गरी आम्रदानी लिनमा कृषकहरूलाई उत्प्रेरणा प्रदान गरेका छन् । नेपालीको प्रमुख र मौलिक अन्नबाली मकैको बहुगुणको महत्त्व दर्शाउनु र कृषकवर्गमा पेशाप्रति मनोबल बढाउनु कविताको मूल भाव रहेको छ । पद्य लयमा लेखिएको र कलात्मक तथा लयात्मक भए तापनि कविता छन्दबद्ध भने रहेको पाइँदैन ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको विषयवस्तु र भावलाई समेट्न सफल भएको पाइन्छ । मकैलाई विषयवस्तु बनाएर मकैको महत्त्वलाई उल्लेख गरिएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । कविताको भाषाशैली कलात्मक र लयात्मक हुनुका साथै परिष्कृत, सरल सहज र बोधगम्य रहेको छ ।

४.२.२.१ शिक्षक

‘शिक्षक’ कविता कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको पूर्णाङ्क ६ को पृष्ठ ७ मा प्रकाशित छ । अनुष्टुप छन्दमा लेखिएको यस कवितामा सात श्लोकहरू रहेका छन् । यस कविताले शिक्षकको पेशाप्रतिको कर्तव्य, विवशता, शिक्षकहरूप्रति शासकहरूको दृष्टिकोण जस्ता विषयवस्तु बोक्दै स्वार्थी मनोवृत्तिका नेताहरूले गरेको अत्याचारप्रति तिखो व्यङ्ग्यको भटारो बर्साएको छ ।

सारांश

कवितामा कविले शिक्षकलाई मैनवत्तिको उपमा दिएका छन् । जसरी मैनवत्ती आफू खिएर अरूको लागि प्रकाश दिन्छ, त्यसरी नै शिक्षकले पनि आफू खिएर अरूलाई ज्ञानको भर्ने गर्छन् । शिक्षण पेशा मर्यादित पेशा हुँदाहुँदै पनि मूल्याङ्कन परिपाटी कमजोर र अपेक्षाकृत नभएको भन्ने पृष्ठभूमिमा रचित शिक्षक कवितामा कविले सरकारको

अदुरदृष्टिको कारण स्वाभिमानी शिक्षकहरू दिनप्रतिदिन निरीह बन्दै गइरहेको तितो यथार्थलाई प्रष्ट पारेका छन्। शिक्षकलाई यस कवितामा कविले मैनबत्ती, डुङ्गाचालक, बलेंसी, युगको सृष्टिकर्ताका रूपमा चित्रण गरेका छन्। देशका भविष्यका कर्णधारहरूको उत्पादन गर्ने शिक्षक नै भएपनि देशमा आएको प्रजातन्त्रले शिक्षकहरूको समस्या सम्बोधन गर्न नसकेकोप्रति भने कवि चिन्तित छन्। शिक्षकका दैनिक आवश्यकताहरू समेत परिपूर्ति नहुने खालको तलब व्यवस्थाले शिक्षक पेसालाई नै जिस्काइरहेको अनुभूति गर्दै चाप्लुसी र चाकडीका भरमा कतिले गैरजिम्मेवार कार्य गरी धन कमाउने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

महंगीले सगरमाथा नाघ्न थालिसक्यो अहो !

तनखा जति मैनाको बजारमै अचार भो ।

कसैले धन आर्जन्छन् स्वाभिमान गुमाउँदै,

चाकडी चाप्लुसी गर्छन् मन्त्रीका पछि धाउँदै ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ६, पृष्ठ ७)

मूल भाव

शिक्षकको महिमा गाइएको यस कवितामा शिक्षण पेशा अतिउच्च रहँदा रहँदै पनि राज्यको शासन सत्ता सञ्चालन गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिहरूले उक्त पेशाप्रतिको मर्यादा र मर्म नबुझ्दा शिक्षकहरू दिनप्रतिदिन निरीह बन्नुपरेको तितो यथार्थता कवितामा पाइन्छ। कवितामा हरेक नेपालीका सन्ततीहरू घाम र जून-तारा जस्तै बनी कमिसन, घुसखोरी, तस्करी र भ्रष्टाचारको जरो उखेल्न सक्षम होऊन् भन्ने कामना गरेका छन्। शिक्षकको पेशाप्रति सबैले सम्मान गर्नुपर्ने र राज्यले शिक्षण पेशालाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शिक्षकका समस्याहरूको समाधान गर्नमा पहल गर्नुपर्दछ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ।

राष्ट्रियताको भाव बोकेको यस कविता अनुष्टुप छन्दमा लेखिएको छ। कविता अन्त्यानुप्रासले युक्त छ। कवितामा शब्दलङ्कार तथा अर्थाङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ। कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कविता लयात्मक रहेको पाइन्छ।

शीर्षक

यस कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको विषयवस्तु र भावलाई समेट्न सफल भएको छ । शिक्षक र शिक्षण पेशाप्रति सम्मान प्रकट गरिएको र शिक्षण पेशाका समस्या उठान गरिएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको यस कवितामा कविले तृतीय पुरुषशैली भाषाको प्रयोग गरेका छन् । प्राकृतिक बिम्ब र प्रतीकको सफल प्रयोग भएको यस कवितामा संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल र सहज र स्वभाविक रहेको छ । शब्दालङ्कारको मिठो अन्वयले कविता भन् श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

४.२.२२ वसन्त

‘वसन्त’ कविता कवि अम्बिकाप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ६ को पृष्ठ २८ मा प्रकाशित छ । वसन्ततिलका छन्दमा लेखिएको यस कवितामा ऋतुराज वसन्तको महिमा गाइएको छ ।

सारांश

वसन्त ऋतुको आगमनसँगै पृथ्वी सब झलमल्ल हुन्छ । आकास पनि निर्मल हुन्छ । नदी, नाला, पोखरी, तलाउ अति सुन्दर देखिन्छन् । वसन्त ऋतुमा हावामा पनि सुवास पाइन्छ । यसैगरी वसन्त ऋतुमा पुल्ने फूलहरूले वातावरण नै चमकमय बनाइदिन्छन् । मानिसको मन र नयनलाई सौम्य र शान्त पारिदिन्छन् र भ्रमरहरूलाई लठ्ठाइन्छन् । वसन्त ऋतुसँगै भवन, वन सबैमा स्वच्छता छाउँछ । हिलो, धुलो, वायु, नभ सबमा दिव्यता छाउँछ । मानिसहरूमा पनि नयाँ काम र सिर्जनाको भावना र चाहना छाउँछ । रूखमा लहराहरू र नयाँ पालुवाहरू पलाई सारा वनको सौन्दर्यतालाई बढाउने गर्दछन् । कोइलीको जमातले कुकुहुको स्वरमा नवराग सिर्जना गर्दै सारा मनलाई आह्लादित पार्छन् भन्दै कवितामा वसन्त ऋतुको महिमागान गरिएको पाइन्छ । वसन्त ऋतुमा विजन, जन भवन, वन, सबै ठाउँमा दिव्यता छाउने र खराब कर्म, खोट, दोष जीवनबाट टाढा भागी मुक्ति पाउने साथै विकलले पनि पूर्णता पाउने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

विजनमा जनमा पनि दिव्यता

भवनमा वनमा पनि सौम्यता,

सकल कल्मषको पनि दुरता

विकलको पनि भो सब पूर्णता ।

(अम्बिकाप्रसाद पौडेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ६, पृष्ठ २८)

वसन्त ऋतुको सुन्दरताले कविको मनमा नयाँ नयाँ सिर्जना फुरेका, पृथ्वीका सारा प्राणी खुसीले भाव विभोर भएका, नभमा अति सौम्य छटा छाउने साथै जमिनभिन्नका खनिजमा समेत मूल्य र महत्त्व बढ्न जाने, नयाँ जोडी घरजम गरी प्रणयसुखमा बाँधिने प्रकृति समेत आफ्नै छटामा चुर्लुम्म डुब्ने यथार्थतालाई यस कवितामा वर्णन गरिएको छ ।

मूल भाव

वसन्त ऋतुबाट मोहित हुँदै लेखिएको यस कवितामा कति वसन्त ऋतुको सौन्दर्यतमा चुर्लुम्म डुबेका छन् । प्रकृति र मानव बिचको तादात्म्य सम्बन्धलाई देखाउनु कविताको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । ऋतुराज वसन्तको आगमनसँगै प्रकृति, मानव र सारा प्राणी जगत्मा आउने परिवर्तन, छाउने खुसीयाली र मानव र प्रकृति बिचको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई कविताले प्रस्तुत गरेको छ । प्रकृतिप्रेम कविताको मूल भावका रूपमा आएको छ । प्रकृतिको परिवर्तनसँगै मानव जीवनमा पनि परिवर्तन आउने र प्रकृतिको परिवर्तनलाई मानिसले आत्मसात गर्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

प्रस्तुत कविता वसन्ततिलका छन्दमा लेखिएको छ । कविताको आन्तरिक तथा बाह्य दुवै संरचना कसिलो छ । कवितामा शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कवितामा श्रृङ्गार रसको प्रयोग अधिक मात्रामा भएको पाइन्छ । अन्यानुप्रासको प्रयोगले कविता लयात्मक तथा रागात्मक बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको केन्द्रीय भावलाई बोकेको पाइन्छ । वसन्त ऋतुलाई विषयवस्तु बनाई वसन्त ऋतुमा प्रकृतिमा आउने परिवर्तन र मानव जीवनको वसन्त ऋतुसंगको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई प्रष्ट पारिएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको सफल संयोजन भएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत, सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर

सम्बन्ध रहेको छ । कवितामा कवि प्रौढोक्ति ढाँचाको लेखिएको छ । कवितामा रागात्मक तथा कलात्मक भाषाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

४.२.२३ शिक्षा

‘शिक्षा’ कविता कवि दुर्गाबहादुर रोकाहाद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ६ को पृष्ठ ५० मा प्रकाशित छ । यस कवितामा कविले मानव जीवनको तेस्रो आँखा शिक्षाको महत्त्व दर्शाएका छन् ।

सारांश

यस कवितामा शिक्षाको महत्त्वलाई दर्शाइएको छ । शिक्षाविना मानिस अन्धो हुन्छ । शिक्षाविना इन्द्रको बगैँचा नन्दन समेत सम्मानको जग भत्केर उदाङ्गो हुन्छ । शिक्षा आर्जन गरेको व्यक्ति नभका नक्षत्रभैँ विश्वभर चम्किरहने र विश्वलाई नै उज्ज्वल पार्न सक्छन् । शिक्षा नहारिने, नचोरिने, र अमर रहिरहने भएकाले ज्ञान आर्जन गर्न गाह्रो भए पनि नित्य ध्यान गरेर ज्ञानआर्जन गर्नुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको छ । अशिक्षा, अल्पज्ञान मानिसका महाशत्रु भएकोले शिक्षाको मुहानको रूपमा रहेको पवित्र मन्दिर विद्यालयमा गएर शिक्षा आर्जन गर्न कविताले आग्रह गरेको छ । शिक्षाले मात्र समाजमा रहेका कुरीति, कुसंस्कार, कालोमैलो, रूढिवादी, विसङ्गति हटाउन सकिने कुरा कवितामा उल्लेख गरेको पाइन्छ । कोपिलारूपी बालक फक्राइ असल व्यक्ति बनाउनका लागि शिक्षाको मल र जलले सिञ्चित गर्नुपर्ने र अन्धकारको कालरात्रीलाई हटाई जीवनमा, समाजमा र सिंगो देशमा नै नवबिहानी ल्याउन शिक्षाले मात्र सक्ने कुरालाई कविले तलको श्लोकमा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

कोपिलारूपी बालक त्यो फक्रिन्छ तब मात्र
मलजल शिक्षाको भरेर बनाई सत्पात्र
अन्धकारको कालरात्रिलाई हटाई नव बिहानीको प्रण गरौँ
हटाई मैला हृदयबाट शिक्षाकै वरण गरौँ ।

(दुर्गाबहादुर रोकाहा, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ६, पृष्ठ ५०)

मूल भाव

यस कवितामा कविले शिक्षा जीवनको तेस्रो आँखा भएकाले शिक्षाले मात्र समाजका व्यथिति विसङ्गतिको अन्त्य गर्न सक्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक स्वतन्त्रता, समानता र समता कायम गर्नुका साथै जीवन र जगत्मा आमूल परिवर्तन ल्याउनका लागि शिक्षा अपरिहार्य रहेकाले सबैले शिक्षा आर्जन गरी जीवन र जगत्का अन्धकारलाई हटाउनुपर्छ भन्ने मूल भाव कवितामा पाउन सकिन्छ ।

कविता कलात्मक तथा लयात्मक रहेको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीयता पाइन्छ । पद्य शैलीमा लेखिएको यस कविताको आन्तरिक संरचना कसिलो रहेको पाइन्छ । कविता पद्यात्मक भए तापनि छन्दबद्ध भने पाइदैन । छन्दबद्ध नभए तापनि अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोगले कविता श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको पाइन्छ । शीर्षकले कविताको केन्द्रीय भावलाई बोकेको पाइन्छ । शीर्षकबाटै कविताको मूल भाव बुझ्न पाठकहरू सक्षम हुन्छन् । कविताको विषयवस्तु र मूल भाव शिक्षाको महत्त्वमा नै केन्द्रित रहेकोले शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कविता कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको छ । कविताको भाषा सरल, सहज र बोधगम्य रहेको छ । कवितामा कलात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । आलङ्कारिक शैली र अन्त्यानुप्रासको सफल संयोजनले कविता अझ बढी बोधगम्य र भावपूर्ण भएको छ ।

४.२.२४ माटो र मान्छे

‘माटो र मान्छे’ कविता कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको कविता हो । ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ पृष्ठ ४ मा प्रकाशित छ । शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको यस कवितामा पाँच श्लोकहरू रहेका छन् । विज्ञानको चमत्कारपूर्ण आविष्कारबाट मानिस सुविधा सम्पन्न भए तापनि विज्ञान र प्रविधिले जन्माएको विसङ्गतिले मानिस सङ्कटको सङ्घारमा पुग्न सक्ने वर्तमान यथार्थतालाई यस कविताले प्रष्ट पारेको छ ।

सारांश

मानिसले विज्ञान र प्रविधिको सहयोगमा ठूला ठूला आविष्कार गरेको यथार्थता पस्कंदै ती आविष्कारको सही प्रयोगले मात्र विज्ञानले सार्थकता पाउने कुरा उल्लेख गरेका छन्। समुन्द्रमा दगुरेको र चन्द्रमामा समेत दगुरिसकेको मानिसले विनासपूर्ण हतियार निर्माण गरेकाले मानिसलाई बाघ, भालु जस्ता हिंस्रक जनावरबाट भन्दा मानिसबाट नै असुरक्षा भएको यथार्थतालाई यसरी व्यक्त गरेका छन्:

मान्छे आज समुन्द्रभित्र दगुच्यो त्यो चन्द्रमा कुल्चियो
आफू सभ्य बन्यो विकास सुविधा सम्पन्न बन्दै गयो ।
उल्टै फेरि विनासगर्न हतियार निर्माण गर्दै छ ए
केको सिंह र बाघ, भालु खतरा !मान्छे स्वयं रैछ ए ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ७, पृष्ठ ४)

मानिसले गरेको चमत्कारपूर्ण विकासले मानिस सुविधासम्पन्न त भयो तर स्वयम् विनाशको कालो बादल बनेर मडारिन पछि परेन। विज्ञानको चमत्कारपूर्ण आविष्कारबाटै विकास र विनाश दुई कुराहरूको सम्भव भएकोले विज्ञान विनाश नभई वरदान हुनुपर्छ भन्ने सन्देश यस कविताले बोकेको छ। विज्ञानको प्रगतिलाई निशर्त स्विकारेका कविले विज्ञानले जन्माएको विकृतिले माटो र मान्छे नै गुम्ने होइन भनी आशङ्का व्यक्त गरेका छन्। धरती सबैको साझा घर भएको र यसको निर्माणमा विनापूर्वाग्रह विश्वबन्धुत्वले ओतप्रोत भै सबै लाग्नुपर्ने कुरामा कविले जोड दिएका छन्। कवितामा आफूले टेकेको माटोलाई चुनौती दिने मानिसको धृष्टताले स्वयम् मानिस सड्कटको संघारमा पुग्न सक्ने आशङ्का व्यक्त गर्दै सबैको साझा घरको रूपमा रहेकाले विश्वमा आपसी मेलमिलाप र शान्ति कायम गरी विश्वलाई सिँगार्न सबै एकजुट भएर लाग्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

मूल भाव

विज्ञानको चमत्कारिकताको उपयोग गर्दै विज्ञानले जन्माएको विसङ्गति र विकृतिलाई हटाउनका लागि विश्वजगत् नै एक भई लाग्नुपर्ने भाव कविताले बोकेको पाइन्छ। विश्वबन्धुत्वलाई आत्मसात् गरी सारा पृथ्वीलाई सिँगारी माटो र मान्छेको अस्तित्व रक्षा गर्नुपर्ने कुरालाई कविताले जोड दिएको छ। कवितामा माटोको अस्तित्व रहे मात्र मानवको अस्तित्व रहने भएकोले मानिसले आफ्नो अस्तित्वको रक्षार्थ माटोको

अस्तित्व रक्षा गर्नुपर्ने र त्यसका लागि वैज्ञानिक आविष्कारहरू सत्कार्यका लागि मात्र प्रयोग हुनुपर्ने कुरामा कविताले जोड दिएको छ । विज्ञान अभिशाप नभई वरदान हुनुपर्छ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ । कवितामा प्रकृतिप्रेम, राष्ट्रप्रेम र मानवतावाद मूलभावका रूपमा रहेको छन् ।

शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । कविता अन्त्यानुप्रासले युक्त छ । कवितामा शब्दलङ्कार तथा अर्थाङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा कलात्मकता तथा लयात्मकता पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक माटो र मान्छे रहेको छ । माटोलाई धरतीको रूपमा लिइएको छ । माटोमा मानिसले गरेका क्रियाकलापलाई विषयवस्तु बनाई मान्छेको कर्मले धरतीलाई नै सङ्कटमा पारेको र मानिसको अस्तित्व समेत सङ्कटमा परेको यथार्थलाई कविताले पस्कनुका साथै त्यस्ता कर्म त्याग्न कविताले आग्रह गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

यस कवितामा तृतीय पुरुषशैली भाषाको प्रयोग गरेका छन् । विभिन्न विम्ब र प्रतीकको सफल प्रयोग भएको यस कविताको आन्तरिक तथा बाह्य संरचना कसिलो हुन पुगेको छ । कविताको भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज र स्वभाविक रहेको छ । शब्दालङ्कारको मिठो अन्वयले कविता भन्नु श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ । कलात्मक तथा रागात्मक भाषा कवितामा पाइन्छ ।

४.२.२५ चौतारो

‘चौतारो’ सरु पोखरेलद्वारा गद्य शैलीमा लेखिएको कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ को पृष्ठ ७ मा प्रकाशित छ । यस कवितामा दुःखी, गरिव, भरियाहरूको भारी विसाउने दुःख, सुखको साथी चौतारोको महिमागान गाएको पाइन्छ ।

सारांश

चौतारो निर्जीव वस्तु हो । यो मानिसले बनाएको हुन्छ । मानिसले बनाए पनि चौतारो कहिले कसले बनाएको हो भन्ने इतिहास र अभिलेख छैन । जन्माइएको लामो समयसम्म पनि परिवर्तनको लहरले उसलाई छुन सकेको छैन । उसले जन्माएका वर पिपल भाँगीएर अजड्गका भई परिवेश विशाल भइसक्दा पनि उसको परिधि सीमित नै छ । विज्ञान र प्रविधिको वर्तमान युगमा पनि उसले देश विदेश देखेको छैन, परिवर्तनका संवाहकसँग घुल्न सिकेको छैन तर उसँग देश विदेश देखेहरूको कथा भने रहेको छ । परिवर्तनका लहरमा लहराउनेहरूको व्यथा छ । उसले हिउँद खेपेको छ, वर्षा व्यहोरेको छ । ऊ रमभूममा पनि हाँसेको छैन, एकान्तमा पनि रोएको छैन । उसले कति प्रेमिल जोडीहरूको आलिङ्गन र अश्रुधाराको साक्षी भएको छ, चौतारो संयोग र वियोग प्रेमको दर्शक बनेको छ । चौतारो कैयौँ जन्तीको डोली बिसाउने अनि कैयौँ मलामीको सुस्ताउने ठाउँ भएकोले उसमा आँसु, हाँसो, पसिना र रगत तर्फिएर उसका अङ्गहरू शोषित बन्न पुगेका छन् । तर पनि उसले उचनीच र भेदभाव भन्दा पर बसेर, जन्म र मृत्युको प्रत्यक्षदर्शी भएर बसेको छ । गोरेटो माभमा समयका कथाहरू लिएर थकित मनहरूलाई शीतलता प्रदान गरेको छ भन्दै कविले चौतारोबाट मानिसले पाठ सिक्नुपर्ने कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् ।

मूल भाव

कवितामा कविले चौतारोलाई अभिधेयात्मक रूपमा वर्णन गरी उसको यथार्थ भोगाइलाई प्रस्तुत गरेका छन् । चौतारोले नामाकरण समेत पाएको हुँदैन तर त्यसले निस्वार्थ भावले बटुवा, भरिया, गरिबहरूलाई शीतलता प्रदान गर्दछ । चौतारो जतिसुकै दुःख, कष्ट सहन सक्छ । ऊ कतिपनि विचलन हुँदैन । चौतारोको अविचलन, अपरिवर्तनशील र निस्वार्थ सेवाभावलाई प्रेरणाको रूपमा लिई हामी मानवले पनि निस्वार्थ रूपमा सेवा गर्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक 'चौतारो' अभिधात्मक रहेको पाइन्छ । शीर्षकले कविताको केन्द्रीय भावलाई बोकेको पाइन्छ । शीर्षकबाटै कविताको मूल भाव बुझ्न पाठकहरू सक्षम हुन्छन् ।

कवितामा चौतारोलाई विषयवस्तु बनाएर चौतारोको भोगाइ र सेवाभावलाई उल्लेख गरिएकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव र भाषाको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । गद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा अन्तर्लय पाइन्छ । तृतीय पुरुष शैली भाषा र कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कविताको भाषा सरल र सहज साथै शैली कलात्मक रहेको छ ।

४.२.२६ आँधी प्रवाह

‘आँधी प्रवाह’ कविता कवि हुमाकान्त पाण्डेयद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ को पृष्ठ २७ मा प्रकाशित छ । यस कवितामा कविले प्रकृतिप्रेमको भावलाई आत्मसात गर्दै खोला, नाला र आँधीको प्रवाहलाई मानवीकरण गरी नदी नालाको वहावले मानव जीवन र प्रकृतिलाई बचाइराख्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

सारांश

मूलबाट उद्गम शुरू गरेको आँधी वा नदीको एकान्त कुना कन्दरा हुँदै कहिले मैदानी भाग समथर पारेर ठूला नदीमा मिसिई यात्रा निरन्तर चलिरहेको हुन्छ । खडेरीमा सुक्ने आँधीले वर्षायाममा उन्मादको रौद्र रूप पनि देखाउँछ । उसको जीवन अथक यात्रामा चलिरहेको हुन्छ । हिमालको छाँया बोकेर पहाडको खोंचपारी गीत गुन्जाउँदै नदी अगाडि बढ्दछ । दुःखै दुःखमा पनि कहिलेकाँही केही खुसी र उल्लासको क्षण पनि मिलेको हुन्छ । खेतीवालीलाई हराभरा पाउँ मानव बस्तीका विचबाट सबैको स्नेह पाएर सुन फलाउने क्षमता पनि नदीले राख्दछ । ढुङ्गा र माटोसँग खेल्दै कहीं सफा स्वच्छ पनि बन्दछ । नदी नालानै विद्युतका स्रोतहरू हुन् जसले बस्तीहरू उज्यालो छरेको हुन्छ । त्यसलाई उपयोग गरी सिपयुक्त काम गर्न कविताले आग्रह गर्दछ । नदीनालाको जीवन एउटा चक्रसरी छ । पुनः घामको रापले बादल बनी वर्षेर नदी बन्दछ जुन योग र वियोगको कथा हो । जीवनका अनेकन हण्डर ठक्कर र भ्रान्तिलाई टुक्राएर अरूको तिर्खा मेटेर जीवन फलदायी बनाएको छ ।

मूल भाव

यस कविताले नदीनालालाई मानव जीवनसँग सादृश्य गरेको पाइन्छ । नदीको जन्म र मानव जन्म समान छ, जन्मदा दुवै सुन्दर, शान्त र अबोध हुन्छन् क्रमशः जीवनले गति लिने गर्दछ । सिर्जनामा लागेर जीवनलाई हराभरा बनाई सिप र सिर्जना विकास गरी ठूला नदीसँग मिसिएर जीवन युवा अवस्थामा ठूलो सागरमा प्रवेश गरी परिवेशसँग घुलमिल हुन्छ । वास्तवमा जीवनको जीवनभरी गरेका कर्महरू ढुङ्गे बगरमा परिणत पानीको चक्र भै मानव जीवन पनि जन्म र मृत्युमा परिणत हुन्छ र निरन्तर चलिरहन्छ, भन्ने भाव कविताले व्यक्त गरेको पाइन्छ । प्रकृति र मानव बिच प्रगाढ सम्बन्ध रहेको र मानवको जीवनचक्र पनि आँधीको प्रवाहजस्तै भएकोले प्रकृतिबाट पाठ सिकी मानवले आफ्नो जीवन सत्कर्ममा लगाउनुपर्ने सन्देश कविताले दिएको छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक 'आँधी प्रवाह' अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कविताले प्रकृतिप्रेमको भावलाई आत्मसात गर्दै खोला, नाला र आँधीको प्रवाहलाई मानवीकरण गरी नदी नालाको वहावले मानव जीवन र प्रकृतिलाई बचाइराख्ने भाव व्यक्त गरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । विभिन्न विम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको यस कवितामा भाषाशैली कसिलो हुनुका साथै परिष्कृत रहेको छ । सरल, सहज र बोधगम्य रहेको यस कवितामा लयात्मक तथा कलात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । कविता कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको छ । अन्त्यानुप्रासको सफल प्रयोगले कविता श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

४.२.२७ कान्तिपुरी भेट्न पाए हुन्थ्यो

'कान्तिपुरी भेट्न पाए हुन्थ्यो' कविता कवि गंगाधर शर्माद्वारा भ्याउरे लयमा लेखिएको कविता हो । यो कविता 'रजस्थल' पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ को पृष्ठ ३५ मा प्रकाशित छ । आदिकवि भानुभक्त आचार्यको अमरावती कान्तिपुरी नगरी कवितालाई आधार मानेर

लेखिएको यस कवितामा कवि शर्माले काठमाडौं उपत्यकाको वर्णन गरेका छन् । काठमाडौं उपत्यकामा जनसङ्ख्याको अत्यधिक चापले अत्यधिक प्रदूषण बढेको र त्यसले कान्तिपुरको सुन्दरता नै हराएको यथार्थलाई यस कविताले उजागर गरेको छ ।

सारांश

नेपालीहरूले गङ्गा मानी पवित्र नदीनालाका रूपमा लिने वाग्मती र विष्णुमती अति नै दुर्गन्धित भएका कारण स्नान गर्न नपाएको गुनासो कविको छ । त्यस्ता पवित्र नदीमा ढल मिसाइएको छ । पशुपतिजस्ता आरभ्यदेवको मन्दिर वरिपरिको फोहोर देखेर विदेशीले नकरात्मक टीकाटिप्पणी गर्दा हामी लाजले शिर निहुराउनुपर्ने अवस्थामा पुगेका छौं । कलकारखाना, यातयातका साधनको चाप र बाक्लो जनसङ्ख्याको चापले वातावरण प्रदूषित बन्न पुगेको छ । नाक छोपेर हिँड्नुपर्ने अवस्थामा आएका छौं । यस्तो अवस्थालाई हामी कसरी कान्तिपुरी भन्न सक्छौं भनी कविले कवितामा प्रश्न गरेका छन् । कवि भानुभक्तले परिकल्पना गरेजस्तो अमरावती कान्तिपुरी नगरी किन भेटिएन भन्दै कविले कुनै समयमा फेरि पनि कान्तिपुरी भेट्न पाइन्छ कि आशा भने गरेका छैनन् तर कान्तिपुरी भेट्न पाए हुन्थ्यो भन्ने सदिक्षा व्यक्त गर्दै काठमाडौंलाई हराभरा र स्वच्छ देखिने आशावादी श्वर व्यक्त गरेका छन् ।

मूल भाव

यस कवितामा कविले पहिलाको कान्तिपुरी हालको काठमाडौंको प्राकृतिक वातावरण दिनदिनै बिग्रदै गइरहेकोप्रति चिन्तित हुँदै काठमाडौंलाई कान्तिपुरी जस्तै सुन्दर र सफा बनाउन हामी सबै लाग्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । देशको राजधानी काठमाडौंको अति नै फोहोर र दुर्गन्धित भएको र कान्तिपुरीको साख जोगाउन नसकेको भाव पाउन सकिन्छ । पहिलाको कान्तिपुरी अमरावती जस्तै भएकोले हामीहरूले पनि हालको कान्तिपुरीलाई अमरावती बनाउनका लागि सबै मिलेर मन, वचन र कर्मले लाग्नुपर्ने सन्देश कवितामा पाइन्छ । काठमाडौंको यथार्थ चित्रण गरिएको यस कविताको केन्द्रीय भाव राष्ट्रप्रेम र प्रकृतिप्रेम रहेको पाइन्छ । बढ्दो जनसङ्ख्याको चाप र उद्योग कलकारखानालाई उचित व्यवस्थापन गरी कान्तिपुरीको लुटिएको सौन्दर्य पुरानै अवस्थामा ल्याउनुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

यो कविता गीति लयमा लेखिएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्रासीयता पाइन्छ । शब्दालङ्कारको मिठो अन्वयले कविता भन् श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कवितामा भानुभक्तले परिकल्पना गरेको कान्तिपुरी भेट्न कवि इच्छुक रहेको र कान्तिपुरीको वर्तमान अवस्थाको यथार्थ चित्रण गरेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

इच्छार्थक क्रियापदको प्रयोग गरिएको यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्राकृतिक बिम्ब र प्रतीकको सफल प्रयोग भएको यस कविताको आन्तरिक तथा बाह्य संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल र सहज र स्वभाविक रहेको छ ।

४.२.२८ आजको युग घाइते भैरहेछ

कवि तुलसी प्रवासद्वारा लेखिएको 'आजको युग घाइते भैरहेछ' विश्व परिवेशमा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता 'रजस्थल' पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ को पृष्ठ ३७ मा प्रकाशित छ । वर्तमान समय र विश्व परिवेशमा भैरहेका युद्ध, आतङ्क र गृहयुद्धलाई अभिधेयार्थ रूपमा कविले घाइते युग भनेका छन् । विभिन्न राष्ट्रविच हुने युद्ध, र देशभिन्न हुने आन्तरिक युद्ध वा गृहयुद्ध के का लागि ? भनेर कविले प्रश्न गरेका छन् ।

सारांश

शरीरभरि चहराउने घाउ लिएको वर्तमान युग घाइते अवस्थामा रोइरहेको छ । शान्तिका अग्रदूत गौतमबुद्ध जसले शान्तिको सन्देश छर्दै घाउमा मलम लगाउँथे उनी मरिसके किनकि विभिन्न क्षेप्यास्त्रले संसारलाई घाइते बनाएको छ । शान्तिका प्रतीक सेता परेवा बाजको शिकार बन्नुपरेको अवस्था छ । धर्तीमात्र होइन आकाश पनि हिंसाले भरिएको छ । भर्खरमात्र सुत्केरी भएकी आमा बलात्कृत हुनु परेको, कोकामा सुतेको अबोध बालकलाई बन्दुकले नाल तेर्सिन्छ भने शान्तिको गुञ्जन नभएर बमको आवाजले युगलाई जर्जर युद्धमा धकेलेर युगलाई घाइते बनाएको छ । प्रकृतिमा स्वतन्त्र बाँच्न चाहने पंक्षी रोएका छन् । गोला, बारूदको बादलले सूर्यलाई मलिन बनाएको छ । आकाशबाट पानी

वर्षनुपर्नेमा बम गोला बसेका छन् । नवजात शिशु आमाको स्तनपान गर्न नपाएर बमको आवजले चुप लागेर बसेको छ । अमानवीय गतिविधि सञ्चालन गर्ने मानवले बुद्धको सन्देश छर्न सकेका छैनन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा गरिब मुलुकहरू केका लागि युद्ध गर्दैछन् जो भोकमारीको चपेटामा छन् तिनीहरूले युद्ध गर्नुको अर्थ छैन । त्यसैले यी युद्धहरू निरर्थक छन् भन्ने कविको भनाइ रहेको छ । विश्वका कुना कन्दरासमेत युद्धमा सामेल छन् । संसारमा कतै शान्ति छैन, हाम्रा छिमेकीसमेत युद्धमा होमिएर नराधिने घाउ बोक्न विवश छन् ।

मूल भाव

यस कवितामा युद्धले कसैको पनि भलो नगर्ने हुँदा यस्ता युद्ध गरेर संसारलाई किन घाइते बनाइरहेका छन् ? आखिर युद्ध कसले पो जित्छ र ? भन्ने जस्ता प्रश्न गर्दै युद्धको अन्त्य गरी विश्वलाई शान्तिको मार्गमा लैजानुपर्छ भन्दै कवि मानवताका पक्षमा उभिएका छन् । युद्ध मानव जातिको कलङ्क भएको र यसले युगलाई घाइते बनाएर मानव सभ्यता नष्ट बनाएको हुनाले आफ्नो शक्ति देखाउने राष्ट्रले पनि युद्ध जितेको हुँदैन भनेर कवि युद्धविरोधी आफ्ना भावना र विश्व शान्तिको कामना यस कवितामा गरेका छन् । अहिंसा, शान्ति, मानवतावाद र राष्ट्रप्रेम यस कविताको मूलभावका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

शीर्षक

प्रस्तुत कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । वर्तमान विश्व शक्तिको होडबाजीका लागि हिंसात्मक बाटो अड्गालेको र त्यसले आजको युगलाई नै घाइते बनाइरहेको भन्ने भाव कविताले बोकेको र कविताको विषयवस्तु पनि आजको युगमा क्रियाकलापमा केन्द्रित रहेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ । लागेको र त्यसले

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्य शैलीमा लेखिएको छ । कवितामा केही क्लिष्ट शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । समग्रमा कविताको भाषा सरल, सहज र बोधगम्य रहेको पाइन्छ । कवितामा अन्तर्लयको प्रयोग भएको पाइन्छ । कविताको भाव पक्ष सशक्त रहेको पाइन्छ ।

४.२.२९ श्री ५ बडामहाराजाधिराजको सम्भनामा

‘श्री ५ बडामहाराजाधिराजको सम्भनामा’ कविता कवि अम्बिकाप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ७ को पृष्ठ ३९ मा प्रकाशित छ । शार्दूलविक्रीडित छन्दका ८ श्लोकमा लेखिएको यस कवितामा कविले नेपालका निर्माता श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल निर्माणको योगदानको कदर गरी महिमागान गाएका छन् ।

सारांश

टुक्रे टुक्रे राज्यका रूपमा छरिएर रहेका राज्यलाई एकीकरण गरी सिङ्गो नेपाल निर्माणमा पृथ्वीनारायण शाहको अतुलनीय योगदान रहेको छ । उनको महान् कार्यले गर्दा आज हामीहरू स्वाभिमानी नेपाली बन्न र भन्न पाएको यथार्थतालाई यस कवितामा उठान गरिएको छ । तत्कालीन समयमा अङ्ग्रेजहरूले विश्वलाई नै आफ्नो किल्ला बनाई विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रहरूलाई आफ्नो उपनिवेशमा राख्न सफल रहेको अवस्थामा पृथ्वीनारायण शाहको दुरदर्शीताले र चार्तुयताले गर्दा नेपाल अङ्ग्रेजको उपनिवेश हुनबाट जोगिएको यथार्थतालाई कविताले प्रष्ट पारेको पाइन्छ । कविले पृथ्वीनारायण शाहको दुरदर्शीता र चार्तुयताको प्रशंसा गरेका छन् । श्री ५ बडामहाराजाधिराजलाई युगपुरुष, देशका उज्ज्वल नक्षत्र, एकताका निशानी, वीरपुरुष, राष्ट्रका जन्मदाता, हामी सबका विधाता र देशका अन्तरआत्माको संज्ञा दिएका छन् । नेपालको भौगोलिक एकीकरण साथै सामाजिक, धार्मिक एकीकरण गरेर सबैको मनबीच एकता कायम गर्न सफल भएकोमा पृथ्वीनारायण शाहको कीर्ति युगौं युगसम्म रहिरहोस् भन्ने कामना कविले व्यक्त गरेका छन् । पृथ्वीनारायण शाह आफ्नो कर्मले नेपाल र नेपालीहरूको अन्तरआत्मामा बस्न सकेको साथै कर्मले नै महात्मा बनेकाले उहाँको कर्मको फल नेपाल र नेपालीको स्वाभिमानलाई बचाइराखी घामको भुल्कासरी विश्वको कुनाकुनासम्म पुऱ्याउन हामी लाग्नुपर्ने कुरामा कविले जोड दिएका छन् ।

मूल भाव

प्रस्तुत कवितामा कविले नेपाल र नेपालीका एकताका प्रतीक श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको गौरवगाथाको चर्चा गर्दै उनी नेपालका युगपुरुष, देशका उज्ज्वल नक्षत्र, एकताका निशानी, वीरपुरुष, राष्ट्रका जन्मदाता, हामी सबका

विधाता र देशका अन्तरआत्मा भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । उनलाई नेपालीहरूले सदा, सर्वदा युगौँ युगसम्म मन र वचन र कर्मले सम्मान र श्रद्धा गर्नुपर्ने र उनले हासिल गरेको उपलब्धि हामी सबको गौरव, पहिचान र स्वाभिमान भएकाले त्यसलाई बचाइराख्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ । राष्ट्र र राष्ट्रियताको संरक्षणका लागि हरपल हरदम तयार रहनुपर्छ भन्ने सन्देश कविताले दिएको छ ।

वीरता र राष्ट्रप्रेमको भाव बोकेको यो कविता शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको छ । कविता अन्त्यानुप्रासले युक्त छ । कवितामा शब्दलङ्कार तथा अर्थाङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा कलात्मकता तथा लयात्मकता पाइन्छ ।

शीर्षक

प्रस्तुत कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कविताको विषयवस्तु राष्ट्रनिर्माता पृथ्वीनारायण शाहको योगदानमा केन्द्रित रहेको र कविताको मूल भाव पृथ्वीनारायण शाहप्रतिको श्रद्धा र सम्मान रहेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज र स्वभाविक रहेको छ ।

४.२.३० आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो

‘आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो’ कवि त्रिभुवन अर्यालद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ८ को पृष्ठ ६ मा प्रकाशित छ । यस कविताले नेपाली समाजमा रहेका विभिन्न विकृतिहरूमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेको छ ।

सारांश

‘आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो’ भन्ने कविताको शीर्षक नै व्यङ्ग्यात्मक रहेको छ । कवितामा कविले नेपालीहरूले आफ्नो संस्कृति छाडेर विदेशी संस्कृति आयातित गरेको र त्यही आयातित संस्कृति अवलम्बन गरेकोमा चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । नेपाली समाजमा दिनप्रतिदिन विकृति बढ्दै गइरहेको छ । छोरीहरू आफ्नो कुर्ता, सुरूवाल, साडी चोलीलाई बिर्सेर विदेशी पेन्ट र कट्टुमा रमाउने र छोराहरू कानमा मुन्दी लगाउनमा खुसी हुन्छन् ।

केटीले कपालमा डोरी नबाटी फुकाउर हिँड्ने, केटाले कपाल पालेर काँधमा सजाएर हिँड्ने गर्नाले केटाकोटी चिन्न मुस्किल परेको कुरा कविले व्यङ्ग्यात्मक रूपमा व्यक्त गरेका छन् । यसैगरी नेपालमा प्रजातन्त्र आएसँगै हरेक सरकारी कार्यालयमा घुसखोरी र भ्रष्टाचार बढ्दै जानु, चाप्लुसी चाकडीबाज गाउँसम्मै पुग्नु र भ्रष्टाचार संस्थागत रूपमा नै रहनु, महङ्गीले जरा हाल्नु, देश बनाउने युवाहरूका सिर्जनशील हातहरू थर्कीमा ऐना हेर्दैमा सीमित हुनुले धेरै सङ्घर्षले ल्याएको प्रजातन्त्र संस्थागत हुन नसकेको धारणा कविको रहेको छ ।

देशमा प्रजातन्त्र आए सँगै हामी नेपालीहरूमा नेपालीपन भन्नु हराउँदै गएको र धनमा मात्र मन गई मानवता हराउँदै गएको कुरालाई कवितामा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

“हामी” भन्ने भावना नै हरायो
 मर्यादा जो द्रव्यमा अड्न लाग्यो,
 जसले जे मन् लाग्छ त्यै गर्न पायो
 आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो ।
 (त्रिभुवन अर्याल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ८, पृष्ठ ६)

मूल भाव

राष्ट्रियताको भावनाले ओतप्रोत भएर लेखिएको यस कवितामा नेपालमा प्रजातन्त्र आइसकेपछि धेरै किसिमका सामाजिक, साँस्कृतिक विकृतिहरू भित्रिएका छन् । कर्मचारी र शासक वर्गमा घुसखोरी र भ्रष्टाचार बढ्दै गएको छ । यस्ता विकृतजन्य कर्मले देशमा अशान्ति बढ्दै जाने र प्रजातन्त्रलाई कमजोर बनाउँदै लैजाने कुरालाई सशक्त रूपमा उठान गरिएको पाइन्छ । हामीहरू हाम्रो संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा लाग्नुपर्दछ । विदेशी संस्कृतिको पछि लाग्नु हुँदैन । राष्ट्र र राष्ट्रियता व्यक्तिभन्दा माथि हुने हुनाले कर्मचारी र शासक वर्गले व्यक्तिगत स्वार्थभन्दा माथि उठेर राष्ट्रको हितमा काम गर्नुपर्छ भन्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

प्रस्तुत कविता पद्य लयमा लेखिएको छ । पद्य लयमा लेखिएको भए तापनि छन्दोबद्ध भने हुन सकेको छैन । शब्दालङ्कारको प्रयोगले कविता लयात्मक तथा कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

शीर्षक

प्रस्तुत कविताको शीर्षक व्यङ्ग्यात्मक रहेको छ । कवितामा प्रजातन्त्र आएर खुसी हुनुभन्दा पनि प्रजातन्त्रले ल्याएको स्वतन्त्रताले नेपाली समाजमा विकृति बढ्दै गएको

कुरालाई कविताले विषयवस्तु बनाएकोले व्यञ्जनात्मक रूपमा कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज र स्वभाविक रहेको छ । कवितामा कलात्मक भाषाको प्रयोग भएको छ ।

४.२.३१ आजका मानिस

‘आजका मानिस’ सीता अर्यालद्वारा लेखिएको गद्य कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ८ को पृष्ठ ३० मा प्रकाशित छ । सर्वश्रेष्ठ प्राणीको रूपमा परिचित मानिस आफ्नो बुद्धि र विवेक गुमाउँदै दानव रूपमा देखा पर्न थालेको यथार्थतालाई यस कविताले सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।

सारांश

मानवतावादी श्वर प्रस्फूटन भएको यस कवितामा आजका मानिसहरूमा मानवता हराउँदै गएकोछ । मानिसहरू आफ्नो कर्तव्य बिसेर कुमार्गतिर दौडिरहेका छन् । अन्याय र अत्याचारको कुण्ठित पोखरीमा पौडिरहेको मानिसले मानिसलाई नै दबाइरहेको छ । मानिसले शान्ति सुरक्षाका नाममा भन्नु अन्याय अत्याचार बढाइरहेको, सदा सर्वदा स्वार्थ पूर्तिको लागि लागिरहेको यथार्थतालाई पस्केका छन् । यसरी आजका मानिस स्वार्थको जालोमा अल्झेर मानवता गुमाउँदै गएकोप्रति चिन्ता व्यक्त गर्दै कविले आफूमा ठूलो मान्छे बन्ने उत्साह जागेको भए तापनि मानिसका यस्ता क्रियाकलापबाट आफ्ना उत्साह, उमङ्ग लज्जित भई भागेका कुरा व्यक्त गरेका छन् ।

आफ्नो स्वार्थका लागि मात्र काम गर्ने तर निश्वार्थ सेवामा लागिरहेको छु भन्ने आजका स्वार्थी मानिसहरूको बुद्धिमा धमिरो लागेको र सत्य, न्याय र आदर्श चरित्र हराएको कुरालाई कवितामा यसरी व्यक्त गरेको पाइन्छ :

हरेक काममा खर्च गर्छ स्वार्थ

अनि त्यसलाई नै निस्वार्थ भनिरहेछ ।

त्यसैले त आजका मानिसको बुद्धि

भिन्नभिन्न धमिरो लागेर भत्किए जस्तो छ ।

न्याय, सत्य र आदर्श चरित्र

ठूलो भूकम्पले भयङ्कर रूपमा भत्किए जस्तो छ ।

(सीता अर्याल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ८, पृष्ठ ३०)

मूल भाव

समसामयिक भावधारालाई अँगालिएको यस कवितामा आजका मानिसहरूको यथार्थ प्रवृत्तिलाई औँल्याइएको पाइन्छ । आजका मानिसहरू सेवाभावभन्दा पनि स्वार्थमा लिप्त हुन्छन् । स्वार्थ पूर्तिको लागि जस्तोसुकै अमानवीय कार्य गर्न पनि तयार रहन्छन् । मानिसहरूमा मानवता हराउँदै दानवी पन बह्दै गएको र यसले सर्वश्रेष्ठ प्राणीको रूपमा रहेको मानिसको मानवीय अस्तित्व नै गुम्न लागेकामा कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । साथै मानिसलाई स्वार्थको जालोबाट उन्मुक्त भई मानवीय मूल्य, मान्यता र धर्ममा लाग्न प्रेरणा दिइएको पाइन्छ । मानिस रूपले मात्र नभई कर्मले पनि मानिस बन्न सक्नुपर्दछ । मानिस बन्नका लागि हत्या र हिंसा रोकी शान्तिको मार्गमा हिँड्नुपर्दछ । मानिस सधैं सत्य र न्यायको बाटोमा हिँड्नुपर्नेमा आजका मानिस त्यसको ठिक विपरीत जाल, कपट र हिंसामा लागेको हुनाले त्यस्ता कर्म त्यागी सत्य र न्यायको बाटोमा आई विश्वमा शान्तिको सन्देश फैलाउनतर्फ लाग्नुपर्दछ भन्ने उर्लदो मानवतावादी भाव कविताले बोकेको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक 'आजका मानिस' अभिधात्मक रहेको छ । यसले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कविताको विषयवस्तु नै आजका मानिसका क्रियाकलापमा केन्द्रित रहेको र कविताले आजका मानिसका प्रवृत्तिलाई चित्रण गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको छ, भन्न सकिन्छ ।

लयविधान

यो कविता गद्य शैलीमा लेखिएको छ । कविताम अन्तर्लय पाइन्छ । अर्थालङ्कारको प्रयोगले कविताको भावपक्षलाई सशक्त बनाएको पाइन्छ ।

भाषाशैली

कविप्रहौक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा प्रथम र तृतीय पुरुषशैलीको प्रयोग गरिएको छ । कविताको सांगठनिक ढाँचा कसिलो र परिष्कृत रहेको छ । भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज, स्वभाविक र अभिधात्मकका साथै कलात्मक रहेको पाइन्छ ।

४.२.३२ समस्या

‘समस्या’ कवि चिन्तु गिरीद्वारा लेखिएको कविता हो । ‘रजस्थल’ साहित्यिक पत्रिकाको पूर्णाङ्क ९ को पृष्ठ ११ मा प्रकाशित छ । गीतिलयमा लेखिएको यस कवितामा पाँच श्लोकहरू रहेका छन् । यस कवितामा कविले समस्या नै समस्याको थुप्रोमा पुरिएका तमाम नेपालीहरूको कारुणिक व्यथालाई चित्रण गर्दै मानवतावादको शंङ्खघोष गरेका छन् ।

सारांश

नेपालमा अनिकाल, रोग भोक, अज्ञानता, गरिबी, अशिक्षा जस्ता समस्या रहेका र ती समस्याबाट मुक्ति पाउनका लागि नेपालीहरू विदेश जानुपर्ने, विदेशी भूमिको रक्षाका लागि आफ्नो रगतको खालो बगाउनुपर्ने, युवाहरू काम र मामको खोजीमा समुन्द्रपारी जानुपर्ने र बुढेसकालमा बृद्ध बुबाआमाहरू साहारविहीन भएर घरमा एकलै बस्नुपर्ने, विदेश गएर पनि काम नपाइने, काम पाइए पनि श्रम अनुसारको पारिश्रमिक नपाइने जस्ता राष्ट्रिय समस्याहरूलाई यस कविताले उजागर गरेको छ । यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा बढेको अशान्तिप्रति पनि यस कविताले चिन्ता व्यक्त गरेको छ । भारत र पाकिस्तानको युद्धले कारगीलमा रगतको खोलो बगेकामा अनि भुटानबाट लखेटिएका भुटानीहरू अरू देशमा गएर शरणार्थी बन्नुपरेकोमा कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समस्याहरूको चित्रण गरिएको यस कवितामा कविले नेपालमा दिनदिनै बढेको बेरोजगारी र धनी र गरिब बीचको खाडललाई कवितमा यसरी उजागर गरेका छन् :

बेरोजगारी बढेको छ भ्रान्त सकिएन
समस्याको कालो बादल फार्न सकिएन ।
दुःखेको छ मन, मुटु सुकेको छ आँत
दुनियाँमा धनी, गरीब दुईटा रैछ जात ।

(चिन्तु गिरी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ९, पृष्ठ ११)

मूल भाव

यस कवितामा कविले समस्या नै समस्याको थुप्रोमा पुरिएका नेपालीहरूको कारुणिक र मर्मस्पर्शी चित्रण गर्दै सम्पूर्ण तह र तप्काका मानिसले ती समस्याहरूको समाधानका लागि सोच्नुपर्ने र मानवताको नाताले ती समस्याहरूको समाधानका लागि एकले अर्कोलाई सहयोग गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । अशिक्षा, बेरोजगारी जस्ता राष्ट्रिय समस्या र

युद्ध, अशान्ति जस्ता अन्तराष्ट्रिय समस्याहरूलाई उठान गरेको यस कविताले ती समस्याहरूको सही ढङ्गबाट समाधान गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ। समसामयिक नेपाली परिवेश र अन्तराष्ट्रिय परिवेशलाई विषयवस्तु बनाइएको यस कविताको मूल भावका राष्ट्रप्रेम तथा मानवतावाद रहेको पाइन्छ।

यो कविता लोकलयमा गीतिलयमा लेखिएको छ। करुण रसप्रधान यस कवितामा शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कार दुवैको प्रयोग भएको पाइन्छ। कवितामा आन्तरिक अनुप्रासियता तथा अन्त्यानुप्रासियता दुबै पाइन्छ। अन्त्यानुप्रासको प्रयोगले कविता लयात्मक तथा गेयात्मक बन्न पुगेको छ। शब्दालङ्कारको मीठो अन्वयले कविता भन् श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ।

शीर्षक

यस कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको पाइन्छ। शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय जगत्का विविध समस्याहरूलाई उठान गरिएको र ती समस्याको चित्रण तथा समाधानमा नै कविताको समग्र विषयवस्तु केन्द्रित भएकोले कविताको शीर्षकले सार्थकता पाएको छ भन्न सकिन्छ।

भाषाशैली

यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ। कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल र सहज र स्वभाविक रहेको छ। कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा कमिला, बादल, लगाएतका बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरिएको छ। कविता प्रथम पुरुष शैलीमा लेखिएको छ। समग्रमा कविताको भाषाशैली कलात्मक, भावनात्मक र लयात्मक रहेको पाइन्छ।

४.२.३३ कालो सगरमाथा

कवि दुर्गाबहादुर रोकाहाद्वारा लेखिएको गद्य कविता 'कालो सगरमाथा' प्रतीकात्मक कविता हो। यो कविता 'रजस्थल' पत्रिकाको पूर्णाङ्क ९ को पृष्ठ ३६ मा प्रकाशित छ। यहाँ सगरमाथा हिमाल सेतो र टलक्क टल्कने हुनुपर्नेमा हिमालको हिउँ पगलेर खण्डहर कालो

स्वरूपमा देखापर्नुले तत्कालीन अवस्थाको राजनीति र सत्तामोहमा परेका नेताहरूलाई व्यङ्ग्य गर्न खोजिएको छ ।

सारांश

यस कवितामा सत्तामोहमा मात्र रूमल्लिने र प्रजातन्त्रका नाममा लुटतन्त्र मच्चाउनेहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा नरभक्षीहरू भनिएको छ । सत्ता जोगाउने युद्ध मात्र उनीहरूको प्रमुख ध्येय भएकोले त्यो अनिर्बचनीय युद्ध बनेको छ । वास्तवमा नियालेर हेर्ने हो भने सडक, गल्ली र चोकमा चलिरहेको जिन्दावाद र मुर्दावादको ध्वनि सुन्दा सच्चा राष्ट्रभक्तलाई न्यास्रो लागिरहेको छ । निरीह नेपाली जनतालाई भ्याङ् बनाइ सत्तामा पुगेकाहरूले कहिल्यै दुःखी, गरिब, बेसहारा, निमुखा जनतापट्टि ध्यान दिएनन् । सत्ता पिपासुहरू केवल सत्ताको भागवण्डामा अनुपात नमिलेर केवल भोका स्यालहरूभैँ भगडा गरिरहेका छन् । जुनसुकै दलका भएपनि उनीहरूको समानता जनता ढाँट्नमा छ तर सत्ता भागवण्डामा फेरि मन मिल्न सक्तैन । निर्लज्जाका साथ कुसंस्कार जन्माइरहेका सत्ताभोगीहरू जनताका रगत र पसिना सुकाउन पाएकोमा युद्ध जितेभैँ, ठूलै प्राप्ति पाएभैँ अनमत बनेका छन् । सत्ता भागवण्डा गर्ने वस्तु होइन यो त जनताको पिरमर्का बुझ्न, निश्चार्थ भावनाले गर्ने राष्ट्रभक्ति हुनुपर्नेमा ठिक विपरित बनेकोले सगरमाथाको शिरजस्तै उच्च स्वाभिमानी हामी नेपालीहरूको स्वाभिमान पनि नतमस्तक छ भन्ने कविको भनाइ हो । सगरमाथा आरोहण गर्ने कुशल आरोही बाबुछिरी शेर्पाहरू अस्ताए किनकि सगरमाथाको अस्तित्व नै हरायो, राष्ट्रभक्तिहरू त्यसरी नै हराएको भान भइरहेको छ । नेपालमा चलिरहेको वर्तमान राजनीतिको फोहोर खेलले नेपाल एक स्वतन्त्र अनि सार्वभौम राष्ट्रको इतिहासमा धक्का पुग्न गई इतिहास नै धमिलिएकोमा कविले आक्रोश व्यक्त गरेका छन् ।

मूल भाव

नेपालको समसामयिक परिवेशलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको यस कविताले केवल सत्ताको मोहमा परी जनतालाई सदासर्वदा ढाँट्दै देशलाई कङ्गाल बनाउने नरभक्षीले सगरमाथाको देशमा देखाएको नाङ्गो नाँच देखाएको यथार्थतालाई चित्रण गरेको छ । उक्त नाङ्गो नाचले हामी नेपालीको सान र गौरव बनी बसेको सगरमाथा जस्तै अटल हाम्रो स्वाभिमानमा कालो दाग लाग्न पुगेको छ । कालो सगरमाथाले न हाम्रो गौरव देखाउँछ न

त स्वाभिमान नै । इतिहासमा स्वाभिमानी रहेको नेपालले वर्तमानमा इज्जत गुमाएकोमा सगरमाथा समेत कालो बन्नुपरेको भाव यस कवितामा लाक्षणिक रूपमा देखिएको छ । विद्रोही श्वर मुखरित भएको यस कविताम सगरमाथा र नेपालीहरूप्रति चिन्ता व्यक्त गरिनुले कवितामा राष्ट्रभक्तिको भाव छतातुल्ल भएको पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक व्यञ्जनात्मक रहेको पाइन्छ । कविताको शीर्षक कालो सगरमाथा रहे तापनि वास्तवमा सगरमाथाको रङ्ग कालो नभई सगरमाथाका देशवासी हामी नेपालहरूको स्वाभिमानमा कालो दाग लाग्न पुगेको अर्थ बहन गरेको छ । तसर्थ कविताको शीर्षक व्यञ्जनार्थक रूपमा सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यशैलीमा लेखिएको छ । कवितामा केही क्लिष्ट शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसले गर्दा सामान्य पाठकहरूलाई कविताको भाव पहिल्याउन कठिन हुने देखिन्छ । कवितामा प्रयोग गरिएका बिम्ब र प्रतीकले कवितालाई कलात्मक बनाउने प्रयास गरेको पाइन्छ । गद्य शैलीमा लेखिएको भए तापनि भाव र भाषामा आलङ्कारिकता हुँदा कविता भने बोधगम्य नै हुन पुगेको छ ।

४.२.३४ दुःखको पुकार

‘दुःखको पुकार’ कवि अम्बिकाप्रसाद पौडेलद्वारा लेखिएको कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ९ को पृष्ठ ६ मा प्रकाशित छ । द्रुतविलम्ब छन्दका ११ श्लोकमा लेखिएको यस कवितामा कविले विश्वमा बढ्दै गएको हत्या, हिंसा, युद्ध र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले विश्वका मानिसहरूमा दुःख बढ्दै गएको र मानिसहरू धेरै दुःखी भएको विषयलाई उठान गरी भगवानसमक्ष उक्त दुःख हटाइदिनका लागि पुकार गरेका छन् ।

सारांश

विश्वजगत् वैज्ञानिक युगमा प्रवेश गरे तापनि मानिसहरूमा दुःख भन् बढ्दै गएको छ । मानिसहरू तुच्छ जीवन बाँचेको, जताततै हत्या, हिंसा, अशान्ति, गरिबी, भोकमारी बढ्दै गएको र संसार नै अन्धकारमय भएको छ । मानिसमा दया, माया, करुणा हराउँदै गएको र भौतिक सुखसयलमा मानिसले मानवता नै बिर्सेको यथार्थतालाई कविले यस कवितामा बडो मार्मिक र मर्मस्पर्शी ढङ्गले उतारेका छन् । व्यथैमा मनमा छट्पटी हुनु,

जताततै शून्यता छाउनु, विकराल अवस्था पैदा हुनु वर्तमान मानिसका दुःख हुन् । मनमा छट्पटी आउनुमा दैवको हात त हैन भनी दैवमाथि नै कविले शङ्का गरेका छन् । वर्तमान समयमा भाइभाइ बिच नै भगडा हुने गरेको र भाइभाइ बिचको भगडाले मनमा शान्ति नभएको कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन्:

दैवको पनि रहेछ कि खेल
पारने जटिल दुःख र भेल ।
शान्ति छैन किन हो बखडा छ
भाइ भाइ बिच औ भगडा छ ।

(अम्बिकाप्रसाद पौडेल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ९, पृष्ठ ६)

मूल भाव

वर्तमान विश्व मानवीय विश्व हुनुपर्नेमा भौतिक विश्वतर्फ धकेलिएकोप्रति दुःख व्यक्त गर्दै मानिस भौतिक सुखमा लीन हुँदा मानिसमा मानवता हराउँदै गएको यथार्थतालाई कविताले कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । सीमित व्यक्तिको इच्छा र चाहनाको परिपूर्तिका लागि विश्व नै दुःखमा धकेलिएको वर्तमान समयमा मानिस क्षणिक रमभ्रममा नरूमलिईकन भवसागरमा डुबेका व्यक्तिहरूको तन र मनमा शान्ति, चैन ल्याउनका लागि सत्कर्म गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश कविताले दिएको छ । शासक वर्गमा सत्कर्मप्रति मन लागोस् र दुःखमा पुकार गरेकाहरूलाई उद्धार गर्नतर्फ मन जाओस् भन्दै कविले भगवान्सँग पुकार गरेका छन् । मानिसले मानिसलाई मानवीय व्यवहार गर्नुपर्दछ । भौतिक सुखसयल जीवनका साधन हुन् साध्य होइनन् तसर्थ दुःखीहरूको पुकार सुनेर उनीहरूको उद्धार गर्नुमा नै सबैभन्दा ठूलो धर्म र कर्म हुने भएकाले सबै मानिस त्यस्ता कर्ममा लाग्नुपर्ने भाव कवितामा पाइन्छ ।

द्रुतविलम्ब छन्दमा लेखिएको यस कविता अन्त्यानुप्रासले युक्त छ । कवितामा शब्दलङ्कार तथा अर्थाङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवि प्रौढोक्ति ढाँचामा लेखिएको यस कवितामा कलात्मकता तथा लयात्मकता पाइन्छ ।

शीर्षक

कविताको शीर्षक दुखको पुकार अभिधात्मक रहेको छ । शीर्षकले कविताको समग्र विषयवस्तुको केन्द्रीय पक्षलाई परिचित गराउन सफल रहेको छ । कवितामा संसारका दुःखी

मानवहरूको पुकार सुनी शासकवर्गमा चेतना पैदा गर्नका लागि भगवानसँग कविले पुकार गरेको र कविताको विषयवस्तु मानिसको दुःखसँग सम्बन्धित रहेकोले कविताको शीर्षक सार्थक रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल र सहज र स्वभाविक रहेको छ । अलङ्कार साथै बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोगले कविता कलात्मक बन्न पुगेको छ ।

४.२.३५ फूल कि हिंसा

‘फूल कि हिंसा’ कविता कवि मञ्जुलद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क १० को पृष्ठ १ मा प्रकाशित छ । गद्य लयमा लेखिएको यस कवितामा कविले फूल रोज्ने कि हिंसा रोज्ने ? भनी प्रश्न गरेका छन् ।

सारांश

कविले कवितामा फूल र हिंसालाई एकसाथ लिई तुलना गरेका छन् । संरचनागत रूपमा फूल हिंसाभन्दा कमजोर हुन्छ तर भावनात्मक रूपमा फूल प्रेमको प्रतीक हो । फूललाई बुटले कुल्चेर किचिमिची पार्न सकिन्छ, रगतमा डुबाएर लतपत पार्न सकिन्छ तर पनि म फूल रोज्छु भनेर कविले भन्नुले फूल कति शक्तिशाली छ भन्ने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । फूललाई प्रेमसँग तुलना गरी संसारमा सबैभन्दा बलियो प्रेम रहेको र त्यसले जस्तासुकै युद्धलाई पनि अहिंसात्मक रूपमा पराजित गर्ने हुनाले प्रेमको प्रतीक फूल पनि प्रेम जत्तिकै बलियो हुने भनी कविले हिंसा छोडी प्रेम र शान्तिका लागि फूललाई आफूले पनि रोज्ने र अरूलाई पनि रोज्न आग्रह गरेका छन् । फूलको माला विजेताको गलामा लगाइने भए तापनि हिंसाको माध्यमबाट विजय प्राप्त गर्नेलाई भने फूलको माला लगाउन नहुने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

फूल रोजे पनि

म त्यसको माला बनाउन चाहन्छु

त्यसका लागि लगाइदिन

जसले हिंसा शुरुवात गर्‍यो

अनन्त हिंसाको

जसले विजयको शंखनाद गर्‍यो
र अनन्त पराजयहरूपछि लाग्यो ।

(मञ्जुल, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क १०, पृष्ठ १)

मूल भाव

यस कवितामा कवि अहिंसा र शान्तिको पक्षमा उभिएका छन् । हिंसाले कसैको भलो नगर्ने हुनाले मानिसहरू हिंसाको सुरूवात नै नगर्ने र कथम कदाचित हिंसाको जन्म भयो भने पनि उक्त हिंसालाई अहिंसाको माध्यमबाट अन्त्य गर्नतर्फ लाग्नुपर्दछ । हिंसाको अन्त्यका लागि हिंसाकै बाटो रोज्ने व्यक्ति कहिल्यै पनि विजेता नहुने र त्यो व्यक्ति सुगन्धित अनि सुकोमल फूलको हकदार हुन नसक्ने हुनाले हिंसाको अन्त्य अहिंसाबाट गर्ने व्यक्ति नै विजेता हुन्छ र उक्त व्यक्ति फूलको हकदार हुन्छ । यसर्थ हामीहरूले पनि हिंसाको बाटो छोडी शान्तिको मार्गमा हिँड्नुपर्छ भन्ने कविताको सन्देश रहेको छ । अहिंसा, शान्ति, र मानववताद यस कविताको मूलभावका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

भाषाशैली

प्रथम पुरुषशैलीमा लेखिएको यस कवितामा सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । गद्य शैलीमा लेखिएको भए तापनि अन्त्यानुप्रासको प्रयोगले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । कविताको भाव पक्ष अति सशक्त रहेको छ ।

४.२.३६ धानको बाला पसायो

‘धानको बाला पसायो’ कविता कवि धर्मराज थापाद्वारा लेखिएको पद्य कविता हो । लोकलयमा रचना गरिएको यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ११ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित छ । स्याङ्जाको पाकृतक अवस्थाको चित्रण गरिएको यस कवितामा प्रकृतिप्रेम र राष्ट्रप्रेमको भाव छताछुल्ल भएको पाइन्छ ।

सारांश

स्याङ्जाको आँधीखोला तिरका फाँटहरूमा पसाएका धानका सुनौला बाला, आँधीखोलाको निर्मल जलसँग गाँसेको साइनो र उनीहरूको माया प्रेम कविको मनमा छपेकै भएर बसेको कुरालाई कविले प्रकट गरेको छन । स्याङ्जा र आँधीखोलासँगको माया त प्रतिनिधि मात्र हुन् भन्दै कविले समग्र नेपाल र नेपालीसँग अमिट माया सम्बन्ध भएकाले

कहिल्यै बिसन नसकेको भाव व्यक्त गरेका छन । स्याङ्जा र स्याङ्जाली मायाका प्रेमका खानी भएकाले भैतिक रूपमा जति डाँडाले छेके पनि मन भने स्याङ्जामा नै भएको कुरा कविले व्यक्त गरेका छन् । स्याङ्जाको प्रकृतिसँग जति लामो समयसम्म बसेपनि क्षणिक लाग्ने र आँधीखोलाले माया र सौन्दर्यको न्याना काख लिएर तानिरहेको त्यही मायाले दुर डाडाँबाट सिमसिम पानीसितको पुतलीखेतलाई हेर्ने खोज्दा बादल उठेर छेकिदिएर स्याङ्जा र कवि बिचको मायामा फाटो ल्याउन खोजेको, कुहिरो र बतासको प्रवाह नगरी आउँदा पनि दिलको माया पाउन नसकेको तर दिलको माया पाउनका लागि भने साउनको भरीभैँ बसिने, आँधीभैँ बगिरहने र चरीभैँ उडिराख्ने अठोट कविले व्यक्त गरेका छन ।

मूल भाव

यस कवितामा कविले स्याङ्जाको प्रकृति र स्याङ्जालीहरूसँगको माया र प्रेमभाव चर्चा गर्दै प्रकृतिप्रेमी र राष्ट्रप्रेमीको रूपमा आफूलाई उभ्याएका छन । प्रकृति र मानव बिचको तादात्म्यता देखाउँदै मानवमन प्रकृतिको सुन्दरतामा लटपटिने र त्यसबाट उम्किन नसक्ने भाव कविताले बोकेको छ ।

भाषाशैली

सरल, सहज र बोधगम्य भाषा एवम् कलात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा अन्त्यानुप्रासको सफल समायोजनले कविताको सौन्दर्यतामा भन् चमक थपेको छ ।

४.२.३७ नयाँवर्ष

‘नयाँवर्ष’ कविता कवि विश्वप्रेम अधिकारीद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ११ को पृष्ठ १९ मा प्रकाशित छ । गद्य शैलीमा लेखिएको यस कवितामा कविले प्रत्येक वर्ष नयाँवर्ष आए पनि त्यसले खुसी ल्याउनुपर्नेमा उल्टै दुःख, आँसु लिएर आएको र नौलो बिहानी ल्याउन नसकेकोप्रति चिन्ता व्यक्त गर्दै अबको नयाँ वर्ष खुसीको बहार लिएर आउनुपर्ने भन्दै नयाँ वर्षलाई परिवर्तन भएर आउनका लागि अनुरोध गरेका छन् ।

सारांश

कवितामा कविले नयाँ वर्षसँगसँगै सरकारले पनि नागरिकमा सुख र खुसीको नयाँ आयाम लिएर आउनुपर्ने कुरालाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । नयाँ वर्ष

प्रत्येक वर्ष आउने भए तापनि हजुरबा, बा र आफूलाई आउने नयाँवर्षमा कुनै परिवर्तन देख्न नपाउँदा नयाँवर्षप्रति कविको वितृष्णा पैदा भएको पाइन्छ । तर पनि कविले गरिब, दुःखीहरूको भुपडीमा, अनि बा आमाहरूको बुढ्यौलीमा परिवर्तन लिएर आउने नयाँवर्षलाई स्वागत गर्न आतुर रहेको कुरा कविताभावबाट प्रष्ट हुन्छ । नयाँ वर्षको नामकरण पहिल्यै भए तापनि हालसम्म नाम परिवर्तन नभई नयाँ वर्ष नै रहेजस्तो गरी काममा पनि नौलो परिवर्तन दिन नसकेको भनी नववर्षलाई नै कविले यसरी व्यङ्ग्य गर्दछन् :

नयाँ वर्ष !

तिम्रो नाम करण आज भएको होइन

पोहोर यही थियो

परार यही थियो

उनपरार यही थियो

नाममा परिवर्तन नभए भैं

तिम्रो काममा पनि परिवर्तन भएन ।

(विश्वप्रेम अधिककारी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क ११, पृष्ठ १९)

नेपालमा चलेको तत्कालीन सशस्त्र द्वन्दलाई संकेत गर्दै कविले परिवर्तनका नाममा दीनहीनहरूको जीवनमा घाउहरू थपिदिएको, कैयौँ युवतीहरूको सिउँदो पुछिदिएको, कैयौँ आमाहरूको काख रिक्तो बनाएको साथै कैयौँ बालबच्चाहरू टुहुरा बनाएकोले अब ती दीनहीनहरू, विधवा महिलाहरू, काख रिक्तिएका आमाहरू र टुहुरा बालकहरूको ओठमा लाली छर्ने गरी नयाँवर्षलाई आउन आह्वान गरेका छन् । आतङ्क, चित्कारलाई टाढै राखेर सद्भाव र मुस्कान लिएर नेपालीहरूको घरघरमा आउ भन्दै कविले नववर्षलाई आफू पनि परिवर्तन भएर र देश र समाजका लागि पनि परिवर्तन बोकेर आउन अनुरोध गर्दै कवि स्वागत गर्न तयार भएका छन् ।

मूल भाव

यसरी यस कवितामा कविले नयाँवर्ष सँगसँगै देशमा स्थायीत्व, शान्ति, सुव्यवस्था, कायम गर्न र प्रत्येक आहात मनमा राहत लगाउन सक्ने गरी विकास योजना लिएर आउनका लागि नेपालका शासक वर्गलाई अनुरोध गरेका छन् ।

४.२.३८ बिहानी

‘बिहानी’ कविता कवि रामभक्त शर्मा ढकालद्वारा लेखिएको कविता हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क ११ को पृष्ठ ६३ मा प्रकाशित छ । उपेन्द्रबज्रा छन्दको सात श्लोकमा लेखिएको यस कवितामा बिहानीलाई अभिधेयात्मक रूपमा प्रस्तुत गरी बिहानी, प्रकृति र मानवबिचको तादात्म्य सम्बन्धलाई प्रगाढताका साथ चित्रण गरेका छन् ।

सारांश

बिहानी दिनको सुरुवात हो । अन्धकार रातलाई सूर्यको किरणले चिर्दै वनस्पति, जीव र मानव लगायत सिङ्गो प्रकृतिमा नै आशा अनि खुशीका किरणहरू छर्दै बिहानी हामीमाभ्र आउने कुरालाई कविले कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । रात्रिको अन्धकारलाई हटाउन सुदूरबाट सूर्य उदाउने अनि उदाउँदो सूर्यसँगै बिहानीले मुस्कुराउँदै जीवन जगत्लाई स्वागत गर्दछ । बिहानीले मानिसका पुराना जाल, कपट हटाई दुष्टमाथि रजाई गरी मानवमनमा हर्ष उमङ्ग गर्ने गर्दछ । मानवजीवन सँगसँगै नौलो रङ्ग छर्दै प्रकृतिलाई पनि उमङ्गित पार्ने कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

वनै भरी पल्लवले रमाई
मनै भरी फूलहरू सजाई
वसन्तको जीवनसाथ मानी
अहो ! उदायो मधुरो बिहानी ।

(रामभक्त शर्मा ढकाल, रजस्थल पूर्णाङ्क ११, पृष्ठ ६३)

बिहानीको आगमनसँगै नदीनालाहरू कल्कलाउने, लताबल्लीहरू सल्ललाउने, पहाडपाखा झल्मलाउने, जीवनमा सिर्जना भाव ल्याउने, चराले मधुरधुनमा संगीत भर्ने भएकोले वनस्पति, जीव, चराचुरुङ्गी र मानिसले सबै सँगै बाँच्ने सङ्कल्प गर्दै आफूहरू मरे पनि बिहानी कहिल्यै नमर्नुपर्ने कुरामा एक मत रहको कुरा कविले प्रष्ट पारेका छन् । प्रकृतिमा कुहिरोले बिहानीको चमकमा दाग पैदा गर्ने र जीवनमा कुहिरोले अभाव सिर्जना भई गरिबहरूको पेट भोको र मन कुण्ठित हुने भएकाले त्यस्तो कुहिरो प्रकृति र मानव दुवैमा ल्याउन नहुने भाव कवितामा सशक्त रूपमा प्रस्तुत भएको छ । मानिसले सबैको भलो चिताइ हात पाउ सोही कर्ममा लगाउनुपर्ने र सबैको जीवनमा समान बिहानी ल्याउनुपर्ने कुरालाई जोड दिँदै सुकर्मको थालनी स्वयम् आफूबाट गर्ने र सो काममा सबैले

साथ दिनुपर्ने मत कविको रहेको छ । हरेक बिहानीले सबैलाई समान अवसर लिएर आउनुपर्ने र त्यस्तो बिहानीको सुस्वागतका लागि कवि लगायत सारा संसार आतुर रहेको भाव कविताले बोकेको छ ।

मूल भाव

कवितामा बिहानीलाई विकासको पर्यायका रूपमा चित्रण गरिएको छ । बिहानीले प्रकृतिको अन्धकार हटाएर उज्यालो छरे जस्तै विकासले मानिसको जीवनमा अभावहरूलाई हटाएर जीवनलाई सुखी तथा खुसी बनाउने हुनाले बिहानीले दुःखी गरिवको जीवनमा प्रमोद भने विकास लिएर आउनुपर्ने र त्यसका लागि हामी सब मिलेर कर्ममा लाग्नुपर्ने कुरालाई यस कविताले मूलभाव बनाएको पाइन्छ ।

भाषाशैली

सरल सहज भाषाशैली, बिम्ब प्रतीकको प्रयोग र शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कार दुबैको सफल संयोजनले कविता बोधगम्य, सशक्त र सन्देशमूलक बन्न पुगेको छ ।

४.२.३९ नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे

‘नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे’ कविता कवि माधवप्रसाद घिमिरेद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क १२ को पृष्ठ १ मा प्रकाशित छ । गीतिलयमा लेखिएको यस कवितामा कविले तत्कालीन समयमा नेपालमा चलेको सशस्त्र द्वन्दबाट नेपालीलाई नै हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोले उक्त हिंसा, युद्ध रोकनका लागि आग्रह गरेका छन् ।

सारांश

मानिसहरूमा मानवीयता हराउँदै गएको र आफ्नो स्वार्थका लागि हिंसाको बाटो रोजी सोभा साभा नेपालीले रगत बगाउनुपरेको तत्कालीन अवस्थाको चित्रण कविताले गरेको छ । नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे भएको छ । हिंसा र हत्यामा लाग्ने मानिसलाई पागल र हिंसा र हत्यालाई पागलपनको संज्ञा दिँदै कविले यस्ता पागलपनहरू कहिले साम्य होला भनी प्रश्न समेत गरेका छन् । विश्वमा वीरताको चिनो छाडिसकेको नेपाली वीर जातिले आज खाँडो जगाएर आफ्नै शिरमाथि हानेको भनी कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । देशमा दिनदिनै हत्याका घटना बढ्दै गएको अवस्थाले आम नेपालीमा त्रास पैदा

भएको, र यसले आज भोलि गर्दागर्दै देशको नै हत्या हुन सक्ने कुरा समेत कवितामा कविले उठाएका छन् । आफ्नै दाजुभाइहरू बिचको मारामारले नेपालका पवित्र नदीहरू रगतको भुलभुली बोकेर बग्न बाध्य भएको र नेपालका चुलीहरू समेत रगतकै छहराले नुहाउन बाध्य भएको यथार्थतालाई कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

बतास चल्दा अत्यासले मान्छे चिहिरे भैं
किरण छिर्दा कोठाभरि रात छिहिरे भैं ।
रगतको छिहिरोमा नुहाइरै छन् चुली,
सातै नदी बगिरै छन् रगत भुलभुली ।

(माधवप्रसाद घिमिरे, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क १२, पृष्ठ ४०)

मर्ने पनि र मार्ने पनि आफ्नै सन्तान भएकाले नेपाल आमा हातमा आँसु लिई मसानघाटमा जानुपरेको, यिनै आँसुको हातले तिलाञ्जली र यिनै आँसुका हातले सराप दिनुपर्ने हुँदा कसरी तिलाञ्जली र सराप दिन सक्ू भनी विलाप गर्नुपरेको अत्यन्तै कारूणिक अवस्था अवस्थको चित्रण कवितामा गरेको पाइन्छ ।

मूल भाव

यस कवितामा तत्कालीन अवस्थामा नेपालमा चलेको सशस्त्र द्वन्द र त्यसले नेपाली समाजमा पारेको प्रभावलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको यस कवितामा राष्ट्रभक्तिको भाव पाइन्छ । हिंसा र युद्धले कसैलाई पनि फाइदा नगर्ने बरू उल्टै एउटै आमाका सन्तान हामीहरूलाई नोक्सान हुने गर्ने हुनाले विश्वशान्तिका अग्रदूत गौतम बुद्धका सन्तान हामीहरू शान्तिको पथमा लागि शान्तिवीर बनी विश्वमा विकास र शान्तिको नाम फैलाउनुपर्छ र सदाका लागि हत्या र हिंसाको बाटो छोड्नुपर्दछ भन्ने सन्देश कविताले दिएको पाइन्छ ।

भाषाशैली

गीतिलयमा लेखिएका यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज र स्वभाविक रहेको छ । शब्दालङ्कारको मिठो अन्वयले कविता भन् श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

४.२.४० सृष्टिलाई नरोक

‘सृष्टिलाई नरोक’ कविता कवि विश्वप्रेम अधिकारीद्वारा लेखिएको हो । यो कविता ‘रजस्थल’ पत्रिकाको पूर्णाङ्क १२, पृष्ठ ४० मा प्रकाशित छ । मन्दाकान्ता छन्दका आठ श्लोकहरू समावेश गरिएको यस कवितामा कविले असिना सरी गोली बर्साए पनि सृष्टिलाई रोक्न सकिन्न भन्दै युद्ध विरोधी स्वर मुखरित गरेका छन् ।

सारांश

हाम्रो देश नेपाल तपोभूमि हो तर अहिले हामी देशको सौन्दर्य र सिर्जनालाई छोडेर नेपाललाई रणभूमि बनाउन खोज्दै छौं भन्दै कवि राष्ट्रियताप्रति चिन्ता व्यक्त गर्दछन् । हामी भाइभाइ किन लड्नुपर्ने ? जबकि हामीहरूसँग असङ्ख्य साभा निधिहरू छन् । श्रम, सीप र पसिनाको खाँचो परेका बेला असिना सरी गोली बर्साउनुको के अर्थ ? रगतमा होली खेलेर हामीले के नै गर्न सक्छौं ? के सृष्टि रोक्न सकिएला ? भाइले भाइलाई मारेर कसको विजय होला ? भन्ने तत्कालीन समयको युद्धप्रति कविको आक्रोश छ । हाम्रो मुख्य शत्रु गरिवी हो, त्यसको विरुद्ध लडौं, हाम्रा मेची, गण्डकी, काली आदि जुहारहरूलाई सदुपयोग गरौं भन्दै कविले नेपाल धर्तीको वैदिक परम्परालाई सम्भन खोज्दै अतीतको आदर्शलाई कवितामा यसरी व्यक्त गर्दछन् :

यै धर्तीमा डमरु मृगका हुलमा खेत्ये रे

यै धर्तीमा जनक नृपका ज्ञानमा भुल्ये रे ।

यै धर्तीमा जडभरतले साधना उच्च पारे

यै धर्तीमा गिरिगुहरमा व्यासले सास फेरे ।

(विश्वप्रेम अधिकारी, रजस्थल पत्रिका पूर्णाङ्क १२, पृष्ठ ४०)

यस कविताले देशको तत्कालीन समस्यालाई नजिकबाट नियाल्न सफल भएको देखिन्छ । हत्या, हिंसा र अशान्तिको विरुद्धमा आफ्नो सशक्त कलममार्फत् देशमा त्यतिबेला देखापरेको अवस्थाको चित्रण गर्दै देशमा भएका अपार निधिको सदुपयोग गरी देशको माटो छातीमा टाँसेर राष्ट्रको हितमा चन्द्र सूर्यभैँ लाग, आफ्नै आत्मलाई सोध र सूर्यचन्द्र रहुञ्जेल सृष्टि रोकिँदैन त्यसैलाई प्रेरणा मानी अगाडि बढ भन्दै कविको कलम बेजोड र सशक्त रूपमा बगेको देखिन्छ ।

मूल भाव

यस कविताले नेपालका गाउँबस्ती, डाँडाकाँडा अत्यन्तै सुन्दर भए तापनि गाउँमा अवसरहरू कम हुँदा युवाहरू अवसरका लागि शहर पस्ने र शहरतिर पलायन हुने साथै गाउँमा भएका युवाशक्ति जुवा तास जस्ता विकृत क्रियाकलापमा लागेको यथार्थलाई सफलताका साथ चित्रण गरेका छन् । जनताको पसिना र रगत चुसेर भ्रष्टाचार गर्ने साथै आलिसान महलमा बस्ने र आफ्नो स्वार्थपूर्तिका लागि सोझासाझा जनताको रगतमा होली खेल्ने नेताहरूको प्रवृत्तिमाथि तिखो व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

भाषाशैली

यस कवितामा भाव, भाषा र लयको सुमधुर सम्बन्ध रहेको छ । कविताको संरचना कसिलो हुनुका साथै भाषाशैली परिष्कृत, सरल, सहज र स्वभाविक रहेको छ । शब्दालङ्कारको मिठो अन्वयले कविता भन्नु श्रुतिमधुर बन्न पुगेको छ ।

परिच्छेद पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१.सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोधपत्रको परिचय दिइएको छ। परिच्छेद एकमा परिचय दिने क्रममा विषय परिचय, शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, समस्याकथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधपत्रको औचित्य र महत्त्व, शोधको क्षेत्र र सीमा, शोधविधि र शोध पत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ।

परिच्छेद दुईमा रजस्थलको परिचय, रजस्थलको नामकरण, रजस्थलको उद्देश्य, समसामयिक परिस्थिति र रजस्थलको जन्म, रजस्थलमा प्रकाशित सामग्री समावेश गरिएको छ।

परिच्छेद तीनमा कविताको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली कविता परम्पराबारे चर्चा गरिएको छ। यस अन्तर्गत कविताको सैद्धान्तिक परिचय र कविता परम्परा, कविताको परिभाषा, कवितासम्बन्धी पूर्वीय तथा पाश्चात्य विद्वानका धारणा एवम् मान्यता, नेपाली विद्वानहरूका धारणा, कविताका तत्त्व, कविताका रूपहरू, नेपाली कविताको विकासक्रम समावेश गरिएको छ। कविताका तत्त्वहरू शीर्षक, लयविधान, विषयवस्तु, भाषाशैली, कथनपद्धति, भावविधान, विम्बविधान, तथा अलङ्कारविधान र व्यञ्जनाको चर्चा गरिएको छ। आयमगत रूपमा कविताको लघुत्तम रूप, लघुरूप मध्यम रूप बृहत् रूप र बृहत्तर रूपको चर्चा गरिएको छ। नेपाली कविताको विकासक्रम अन्तर्गत नेपाली कविताको पृष्ठभूमि र काल विभाजन प्रस्तुत गरिएको छ। नेपाली कविताको आधुनिक कालका विभिन्न धारा तथा उपधाराहरू छुट्याइएको छ।

परिच्छेद चारमा 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको अध्ययन गरिएको छ। अङ्क १ देखि पूर्णाङ्क १२ सम्मका अङ्कहरूमा प्रकाशित कविताहरूको कालक्रमिक अनुक्रमणिका प्रस्तुत गरिएको छ साथै अध्ययन र विश्लेषण गरिएका ४० वटा कविताहरूको कालक्रमिक अनुक्रमणिका प्रस्तुत गरिएको छ। कविहरूको नाम उल्लेख

गरिएको छ । यी अङ्कहरूमा प्रकाशित भएका जम्मा १८० कविताहरूमध्ये पहिलो अङ्कको १ वटा, अङ्क २ का ३ वटा, अङ्क ३ का ५ वटा, पूर्णाङ्क ४ का ६ वटा, पूर्णाङ्क ५ का ५ वटा, पूर्णाङ्क ६ का ३ वटा, पूर्णाङ्क ७ का ६ वटा, पूर्णाङ्क ८ का २ वटा, पूर्णाङ्क ९ का ३ वटा, पूर्णाङ्क १० का १ वटा, पूर्णाङ्क ११ का ३ वटा र पूर्णाङ्क १२ का २ वटा गरी जम्मा ४० वटा कविताको अध्ययन गरिएको छ । मुख्यतः सारांश, मूल भाव, शीर्षक र भाषाशैलीको कविताको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूमध्ये धेरै कविताहरूले तत्कालीन समसामयिक, राजनीतिक, सामाजिक, शैक्षिक अवस्था प्रति तिखो व्यङ्ग्य गरेका छन् । यस 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित अधिकांश कविताहरू नवोदित कविहरूका रहेका छन् । प्रायः संस्कृत भाषाको पृष्ठभूमि नभएका नवोदित स्रष्टाहरूको वर्चस्व रहेकाले छन्दमुक्त गद्यशैलीमा रचित कविताहरूको नै वर्चस्व रहेको पाइन्छ । वर्णमात्रिक छन्दका कविताहरू भन्दा अधिकांश कविताहरू गद्यमा र कतिपय कविताहरू लोकलय तथा गीतिलयमा पनि प्रकाशित भएका छन् । यी कविताहरूले समष्टिगत रूपमा राजनीतिक व्यङ्ग्य, विद्रोह, प्रेम, सामाजिक, आर्थिक विकृति र विसङ्गतिलाई उजागर गरी राष्ट्रिय भावधारा प्रवाह गरेका छन् ।

यसरी 'रजस्थल' पत्रिकाको पहिलो अङ्क देखि १२ औं अङ्कसम्म प्रकाशित कविताहरूको अवस्था विशेषको अध्ययन गर्दा स्थापित स्रष्टाहरूका कविता नगण्य मात्रामा छन् । स्थापित स्रष्टाहरूका कविता भए पनि ती कविताहरू व्यङ्ग्य चेतनामा सीमित छन् । बढी मात्रामा नव प्रतिभाहरूको कवित्व शक्तिले पत्रिका सुसज्जित भएको देखिन्छ । एउटै व्यक्तिका धेरै कविताहरू पनि समावेश गरिएका छन् । यसको उदाहरणका रूपमा चिन्तु गिरी, दुर्गाबहादुर रोकाहा, अम्बिकाप्रसाद पौडेललाई लिन सकिन्छ । धेरै कविताले साहित्यिक परिपक्वता प्राप्त नगरे पनि वैचारिक प्रस्तुतीकरणका दृष्टिले सफल देखिन्छन् । अध्ययन गरेका कविताहरूमध्ये १७ वटा कविता गद्य र २३ वटा कविता पद्यमा लेखिएका छन् । पद्यमा लेखिएका कविताहरूमा शार्दूलविक्रीडित, पञ्चचमार, अनुष्टुप, उपजाति, उपेन्द्रवज्रा, वसन्ततिलका ओलला, छन्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ साथै केही कविता गीति लयमा पनि लेखिएको पाइन्छ । गद्यमा लेखिएका कविताहरूमा संरचना पक्ष भन्दा पनि भाव पक्ष

सशक्त बनेको पाइन्छ भने पद्यमा लेखिएका कविताहरूमा संरचनागत सचेतता अपनाइएको पाइन्छ । संरचनागत सचेतना अपनाइए तापनि अधिकांश नवोदित स्रष्टाहरू भएको र उनीहरूमा संस्कृतको पृष्ठभूमि कमै भएकाले कतिपय कविताहरूमा छन्दोभङ्ग भएको पाइन्छ । पद्य कविताहरूमा पनि भावपक्ष सशक्त रूपमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । भावपक्षलाई नै प्रमुख आधार बनाएर अध्ययन गरिएका यी कविताहरूमा अधिकांश कविताहरूमा राष्ट्रप्रेम र मानवतावाद पाइन्छ । केही कविताहरूमा कारुणिक भाव पाइन्छ भने केही कविताहरूमा वीरताको भाव पाइन्छ ।

मोफसलमा रहेका स्रष्टाहरूका रचनालाई सङ्कलन गर्दै साहित्यका अनुरागीहरूलाई सहयोग हुने काम 'रजस्थल' पत्रिकाले गरेको छ । रजस्थलमा प्रकाशित कविताहरूमा समसामयिक कविता परम्परा, सामाजिक, राजनीतिक, धार्मिक एवम् साँस्कृतिक परिवेश र माया प्रेमका विषयवस्तुमा रहेर समाज र राष्ट्रलाई अग्रगमनको बाटोतर्फ लम्कन आग्रह गरेको पाइन्छ भने समाजका विभिन्न किसिमका बेथिति, कुसंस्कार, अन्धविश्वासप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने काम भएको छ । स्वच्छन्दतावादी, परिष्कारवादी र समसामयिक धाराका प्रवृत्तिहरूलाई अँगाल्दै कविताहरू सिर्जना गरिएका छन् ।

५.३ भावी शोधका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

'रजस्थल' पत्रिका स्याङ्गा साहित्य प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित कविता हो । यसमा कविता, कथा, निबन्ध, गजल, मुक्तक, समालोचना, यात्रा संस्मरण लगायतका विभिन्न विधाहरू प्रकाशित छन् । यस शोधकार्यमा अङ्क १देखि अङ्क १२ सम्मका अङ्कहरूमा प्रकाशित प्रतिनिधि कविताहरूको मात्र अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसले मात्र रजस्थल साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको अध्ययन पूर्ण नहुने भएकाले यसमा भावी शोधका लागि सम्भावित निम्न किसिमका शीर्षकहरू उल्लेख गरिएको छ ।

- (क) शैलीपक्षको दृष्टिकोणबाट 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूको अध्ययन,
- (ख) अलङ्कारपक्षको आधारमा 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूको अध्ययन,
- (ग) 'रजस्थल' पत्रिकाको पूर्णाङ्क १३ देखि पूर्णाङ्क ८४ सम्ममा प्रकाशित कविताहरूको अध्ययन,
- (घ) 'रजस्थल' पत्रिकामा प्रकाशित मुक्तकहरूको अध्ययन ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, विश्वप्रेम (२०५८), नयाँ वर्ष, रजस्थल, वर्ष ४, अङ्क ११, स्याङ्जा: स्याङ्जा
- अधिकारी, विश्वप्रेम (२०५९), सृष्टिलाई नरोक, रजस्थल वर्ष ४, अङ्क १२, स्याङ्जा:
स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ४१ ।
- अर्याल, विष्णु (२०५६), मृत्यु, चिता र म रजस्थल वर्ष २, अङ्क ३, स्याङ्जा: स्याङ्जा
साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ३७ ।
- आचार्य, भागवत (२०६०) कविता सिद्धान्त र नेपाली कविता, भोटाहिटी : नवीन प्रकाशन ।
उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०४८), पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त काठमाडौं: साभा प्रकाशन दोस्रो
संस्करण ।
- गिरी, चिन्तु (२०५५), वण्डापत्र हुँदैन देश, रजस्थल वर्ष १, अङ्क १, स्याङ्जा: स्याङ्जा
साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ३७ ।
- गिरी, चिन्तु (२०५६), देश खोज्दै जाँदा रजस्थल वर्ष २, अङ्क ३, स्याङ्जा: स्याङ्जा
साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ११
- गिरी, चिन्तु (२०५६), स्याङ्जा, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान, पृष्ठ १८ ।
- गिरी, चिन्तु (२०५७), हाम्रो प्रजातन्त्र खै ?, रजस्थल वर्ष २, अङ्क ५, स्याङ्जा: स्याङ्जा
साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ १ ।
- गिरी, चिन्तु (२०५७), माटो र मान्छे, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ७, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान पृष्ठ ५ ।
- गिरी, चिन्तु (२०५७), शिक्षक, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ६, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान, पृष्ठ ७ ।

गिरी, चिन्तु (२०५८), समस्या, रजस्थल, वर्ष ३, अङ्क ९, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ११ ।

गुरू, भेषराज (२०५६), किन गाउँ भुल्छौं?, रजस्थल वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ३९ ।

घिमिरे, माधवप्रसाद (२०५८), नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे रजस्थल वर्ष ४, अङ्क १२, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ १

चापागाईं खेमनारायण (२०५६), गीत : युवा देशभक्तको, रजस्थल वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ २० ।

चापागाईं, खेमराज (२०५६), सहर, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ३, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ २४ ।

ढकाल, केदारनाथ (२०५६), वीर सहिद प्रति, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ६ ।

ढकाल, रामभक्त (२०५७), नववर्ष रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ५, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ १६ ।

ढकाल शर्मा रामभक्त (२०५८), बिहानी, रजस्थल, वर्ष ४, अङ्क ११, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ६३ ।

त्रिपाठी, वासुदेव, दैवज्ञ न्यौपाने र केशव सुवेदी (२०४८), नेपाली कविता भाग ४, काठमाडौं : साभ्का प्रकाशन ।

दोरङ्गा, बलराम (२०६१), नेपाली साहित्यमा रजस्थल पत्रिकाको योगदान, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

थापा, धर्मराज (२०५८), धानको बाला पसायो, रजस्थल वर्ष ४, अङ्क ११, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ १ ।

परियार, वेली (२०६५), रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरूको अध्ययन स्नातोकोत्तर शोध पत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा ।

पाण्डेय, हुमाकान्ता (२०५७), आँधी प्रवाह, रजस्थल, वर्ष ३, अङ्क ७, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान ।

पोखरेल, सरु (२०५६), तिमीलाई सन्देश, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ३, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ १३ ।

पोखरेल, सरु (२०५६), एउटी कंचन बाला, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ १७ ।

पोखरेल, सरु (२०५७), चौतारो, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ७, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ५ ।

पौडेल, अम्बिकाप्रसाद (२०५६), राष्ट्रमहिमा, रजस्थल वर्ष २, अङ्क २, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृ २५ ।

पौडेल, अम्बिकाप्रसाद (२०५६), खुसी रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ४, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ १७ ।

पौडेल, अम्बिकाप्रसाद (२०५७), वसन्त, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ६, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठा पृष्ठ २८ ।

पौडेल, अम्बिकाप्रसाद (२०५८), दुःखको पुकार रजस्थल, वर्ष ३, अङ्क ९, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ४४ ।

पौडेल, अम्बिकाप्रसाद (२०५७), श्री ५ बडामहाराजाधिराजको सम्मन/मा, रजस्थल वर्ष ३, अङ्क ७, स्याङ्जा स्याङ्जा: साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ३८ ।

पौडेल, टंकप्रसाद (२०५६), सहिदलाई सम्झँदा, रजस्थल, वर्ष २, अङ्क ३, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ २६ ।

पौडेल, सुदर्शन (२०६७), *कवि विश्वप्रेम अधिकारीका कविताको विश्लेषण* स्नातकोत्तर
शोधपत्र, नेपाली विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

पौड्याल, मीनादेवी (२०७१), *रजस्थल पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरूको अध्ययन* स्नातकोत्तर
शोधपत्र, नेपाली विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

प्रवास, तुलसी (२०५७), आजको युग घाइते भैरहेछ, *रजस्थल*, वर्ष ३, अङ्क ७, स्याङ्जा:
स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ३५ ।

मञ्जुल (२०५८), फूल कि हिंसा *रजस्थल*, वर्ष ३, अङ्क १०, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान पृष्ठ १

रोकाहा, दुर्गाबहादुर (२०५६), खबरदार, *रजस्थल*, वर्ष २, अङ्क २, स्याङ्जा: स्याङ्जा
साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ४१ ।

रोकाहा, दुर्गाबहादुर (२०५७), तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौ, *रजस्थल*, वर्ष २, अङ्क ५,
स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ४ ।

रोकाहा, दुर्गाबहादुर (२०५७), शिक्षा, *रजस्थल*, वर्ष २, अङ्क ६, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान पृष्ठ ५० ।

रोकाहा, दुर्गाबहादुर (२०५८), कालो सगरमाथा *रजस्थल*, वर्ष ३, अङ्क ९, स्याङ्जा:
स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान, पृष्ठ ३६

रोकाहा, दुर्गाबहादुर (२०६९), *अन्तर्दृष्टि*, गह्रौँकालिका ग्लोबल अफसेट प्रेस, स्याङ्जा ।

लम्साल, देवेन्द्र (२०५६), असार, *रजस्थल*, वर्ष २, अङ्क २, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान, पृष्ठ २९ ।

लम्साल, देवेन्द्र (२०५७), *स्वास्ती* *रजस्थल*, वर्ष २, अङ्क ५, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान पृष्ठ २१ ।

शर्मा, त्रिभुवन (२०५८), आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो, रजस्थल वर्ष ३, अङ्क ८,
स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ३५ ।

शर्मा पौडेल, गंगाधर (२०५७), मकै, रजस्थल वर्ष २, अङ्क ५, स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य
प्रतिष्ठान पृष्ठ ३४ ।

शर्मा पौडेल, गंगाधर (२०५७), कान्तिपुरी भेट्न् पाए हुन्थ्यो, रजस्थल वर्ष ३, अङ्क ७,
स्याङ्जा: स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान पृष्ठ ३५ ।

शर्मा, महेश्वर (२०५७), पाठकका नजरमा रजस्थल, रजस्थल वर्ष २, अङ्क ७, स्याङ्जा
:स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान ।

शर्मा, मोहनराज र श्रेष्ठ दयाराम (२०४६), नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास, ललितपुर
: साभा प्रकाशन ।

परिशिष्ट

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
१	वण्डापत्र हुँदैन देश	चिन्तु गिरी	३७	१	१	
२	फरक	सरु पोखरेल	८	२	२	
३	कवि	भेषराज शर्मा	२२	२	२	
४	स्याङ्जा	उपेन्द्रराज ढकाल	२४	२	२	
५	लेडा र त्यो राजहँस	विलियम वाट्लर.....अनु आरेस थापा	२५	२	२	
६	राष्ट्रमहिमा	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	२५	२	२	
७	असार	देवेन्द्र लम्साल	२९	२	२	
८	नामर्द हो ईश्वर	सूर्यप्रसाद रेग्मी	२९	२	२	
९	खबरदार	दुर्गाबहादुर रोकाहा	४१	२	२	
१०	देश खोज्दै जाँदा	चिन्तु गिरी	११	२	३	
११	सुन्तला (बालगीत)	जय प्रसाद पौडेल	११	२	३	
१२	तिमीलाई सन्देश	सरु पोखरेल	१३	२	३	
१३	स्याउका फूलहरू	अच्युतशरण अर्याल	१७	२	३	
१४	अक्षम्य यात्रा तिम्रो र म	दुर्गा बहादुर रोकाहा	१९	२	३	
१५	दशैं	तुलसी गिरी	२३	२	३	
१६	शहर	खेमराज चापागाई	२४	२	३	
१७	शब्द श्रद्धा	केदारनाथ भण्डारी	२४	२	३	
१८	सहिदलाई सम्झदा	टंकप्रसाद पौडेल	२६	२	३	
१९	उनको अन्धोपनको बारेमा	जोन मिल्टन (अनु आरेस थापा)	३२	२	३	
२०	आशै आशमा	जमुना खत्री	३४	२	३	
२१	मृत्यु, चिता र म	विष्णु अर्याल	३७	२	३	
२२	वीर सहिदप्रति	केदारनाथ ढकाल	६	२	४	
२३	खुशी	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	१७	२	४	
२४	एउटी कञ्चनबाला	सरु पोखरेल	१७	२	४	
२५	स्याङ्जा	चिन्तु गिरी	१८	२	४	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
२५	खोरियाकी कान्छी	तुलसी गिरी	१८	२	४	
२६	मानव	दोलखनाथ गौहे	१८	२	४	
२७	गीत: युवा देशभक्तको	खेमनारायण चापागाई	२०	२	४	
२८	भोकै मर्न नपरोस्	स्व. मुकुन्द आचार्य	२८	२	४	
२९	लेपसिएको मन	राजेन्द्र श्रेष्ठ	३०	२	४	
३०	सहिदलाई सम्झेको बेला	भेषराज गुरु	३१	२	४	
३१	किन गाउँ भुल्छौं?	मेघराज ढकाल	३९	२	४	
३२	सन्देश	रामभक्त ढकाल	४०	२	४	
३३	शिशु प्रजातन्त्र	ओजन पंगेनी	४०	२	४	
३४	जिन्दगी	नवराज शर्मा प्रतीक	४१	२	४	
३५	खै !म केही बुझ्ने सक्तिन	कमल पौडेल	४१	२	४	
३६	मुक्तक	सुवास अधिकारी	४१	२	४	
३७	सहिद तिमिलाई श्रद्धाञ्जली	भावुकराज अर्याल	४१	२	४	
३८	सहिद	सन्तोष शर्मा	४२	२	४	
३९	सहिदको सम्झना	ज्ञानेश पौडेल	४२	२	४	
४०	म सहिद हुँ	अभिमन्यु गिरी	४२	२	४	
४१	अल्फिए छु म	ओम वेसाहारा	४२	२	४	
४२	सहिद भन्छन्	टेकनाथ गिरी	४३	२	४	
४३	पेलियौ जनता पेलियौ	त्रिभुवन अर्याल मंकी	४४	२	४	
४४	हाम्रो प्रजातन्त्र खै	चिन्तु गिरी	१	२	५	
४५	शुभेच्छा	दण्डपाणि सुवेदी	३	२	५	
४६	तिमी छिट्टै विधवा हुँदैछौ	दुर्गाबहादुर रोकाहा	४	२	५	
४७	अभिषेक नगर	नरायण प्रसाद सापकोटा	७	२	५	
४८	नववर्ष	रामभक्त ढकाल	१६	२	५	
४९	गजल	रुद्र सन्देश मगर	१६	२	५	
५०	मेरा पुर्खा, स्वर्ग -नरक र म	भेषराज गुरु	१७	२	५	
५१	धन महिमा	स्व मुकुन्दराज आचार्य	२०	२	५	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
५२	बिस्त्यौ भने पाप लाग्छ	मञ्जु पनेरु	२०	२	५	
५३	स्वास्नी	देवेन्द्र लम्साल	२१	२	५	
५४	पुकार	अमरनाथ शर्मा	२७	२	५	
५५	मकै	गंगाराम शर्मा	३५	२	५	
५६	तिमी सागर हौ	दीपक भण्डारी	४१	२	५	
५७	कलम	भावुकराज अर्याल	४१	२	५	
५८	हामीले पढ्नपर्छ	मञ्जु पनेरु	४१	२	५	
५९	ज्ञानी मानिस बन्छौं	मीना रेग्मी	४१	२	५	
६०	मेरो जिन्दगी	सन्तोष शर्मा	४१	२	५	
६१	सहिदको सपना	शीतलदेवी गिरी	४१	२	५	
६२	प्रेम	मुन्ना शेख	४३	२	५	
६३	अभिनव	शारदा शर्मा	२	२	६	
६४	गजल	विष्णु अर्याल	७	२	६	
६५	शिक्षक	चिन्तु गिरी	७	२	६	
६६	मुक्तक	सुवास अधिकारी	१७	२	६	
६७	वसन्त	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	२९	२	६	
६८	गजल	नवराज बराल	३३	२	६	
६९	शुभ-सन्देश	रामभक्त शर्मा	३५	२	६	
७०	सुस्केरा	गंगाधर शर्मा पौडेल	३७	२	६	
७१	प्रतिक्षा	हिमलाल पुरी	४१	२	६	
७२	नपुग्ने चाहना	तुलसी गिरी	४३	२	६	
७३	भाग्य हराए भैं लाग्छ	यामप्रसाद शर्मा निराज	५०	२	६	
७४	गजल	रुद्र सन्देश मगर	५६	२	६	
७५	बन्धनमा अल्झिएकी नारीको बेदना	जमुना रोका	५६	२	६	
७६	अनुभूतिको प्रतिबिम्ब	घनश्याम न्यौपाने परिश्रमी	२	३	७	
७७	माटो र मान्छे	चिन्तु गिरी	४	३	७	
७८	चौतारो	सरु पोखरेल	७	३	७	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
७९	गजल	नबराज बराल	१६	३	७	
८०	आमाको अर्ती	धर्मराज पौडेल	१७	३	७	
८१	जीवन	रामभक्त शर्मा ढकाल	२०	३	७	
८२	स्वर्गमा सपना	टंकप्रसाद पौडेल	२५	३	७	
८३	कस्तो समाज	विभक्त लामिछाने	२५	३	७	
८४	आँधी प्रवाह	हुमकान्त पाण्डेय	२७	३	७	
८५	गरिबको वेदना	टेकनाथ गिरी	३२	३	७	
८६	कान्तिपुरी भेट्न पाए	गंगाधर शर्मा पौडेल	३५	३	७	
८७	आजको युग घाइते भैरहेछ	तुलसी प्रवास	३७	३	७	
८८	श्री ५ बडामहाराजाधिराजको सम्भनामा	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	३८	३	७	
८९	अब कसरी विश्वास गर्ने	अम्बिकाप्रसाद निरौला	३९	३	७	
९०	छठपर्वको प्रसंगमा : सूर्य स्तुति गान	बुद्धिप्रसाद पोखरेल	४१	३	७	
९१	नेपाल आमा	नरेश रोकाहा	४५	३	७	
९२	मानिस	भावुकराज अर्याल	४५	३	७	
९३	गजल	भेषराज गुरु	२	३	८	
९४	आयो आयो लौ प्रजातन्त्र आयो	त्रिभुवन अर्याल	६	३	८	
९५	आओस् नयाँ वर्ष	सरु पोखरेल	८	३	८	
९६	सन्देश	जमुना रोकाहा	११	३	८	
९७	गजल	रुद्र सन्देश मगर	१७	३	८	
९८	नयाँ विश्वास चाहिन्छ	देवी पाण्डे	१८	३	८	
९९	मान्छे	यज्ञमूर्ति पाण्डेय	२०	३	८	
१००	आजका मानिस	सीता अर्याल	२९	३	८	
१०१	जीवन मार्ग र अवस्था	ज्ञानेश्वर रेग्मी	३३	३	८	
१०२	बलकहरू	इलिया एहरेनबुर्ग (३५	३	८	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
		रुस) अनु । विश्वप्रेम अधिकारी				
१०३	नियति	तुलसी गिरी	३६	३	८	
१०४	नव वर्ष	हरिशचन्द्र शाह ठकुरी	३९	३	८	
१०५	गजल	नवराज बराल	४३	३	८	
१०६	दिदीबहिनीसंग	भगवती पौडेल कोइराला	४५	३	८	
१०७	कुर्सीको मोह	भीमसेन पौडेल	४६	३	८	
१०८	पशु नै बन्दैछ नर	रविन भट्टराई	४७	३	८	
१०९	प्रकाश	होमनाथ पाण्डेय	४८	३	८	
११०	भावनाका पुञ्ज	ऋषिराम पाण्डेय	४८	३	८	
१११	भानलाई सम्झदा	मनोज नेपाली	४८	३	८	
११२	जाग अब नेपाली हो	डिल्लीनारायण पाण्डेय	४८	३	८	
११३	सिपाहीको जीवनी	बोधराज गौतम	४	३	९	
११४	स्वागतम्	डा.भूपति कमल ढकाल	६	३	९	
११५	समस्या	चिन्तु गिरी	११	३	९	
११६	मनको इच्छा	गोविन्द प्रसाद शर्मा	१९	३	९	
११७	यो धर्ती भुक्त दिन्न म	भेषराज गुरु	२४	३	९	
११८	अमर वन	गंगाधर शर्मा पौडेल	२८	३	९	
११९	गोरेटोको धूलो र फूल	सरु पोखरेल	३५	३	९	
१२०	मौन प्रश्नहरू	अनन्त कुमार श्रेष्ठ	३६	३	९	
१२१	कालो सगरमाथा	दुर्गाबहादुर रोकाहा	३६	३	९	
१२२	युवा	ओम अकेला	३८	३	९	
१२३	गजल	भूपति गैरे जमर्को	३८	३	९	
१२४	संभ्रना र श्रद्धान्जली	ज्ञानेश्वर रेग्मी	३९	३	९	
१२५	दुखको पुकार	अम्बिकाप्रसाद पौडेल	४५	३	९	
१२६	स्वागत	कृष्णशरण लामिछाने	५०	३	९	
१२७	यदि	आर. किप्लिङ्	५३	३	९	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
१२८	बन्दै-बन्द	भावुक अर्याल	५५	३	९	
१२९	आधुनिक नेपाली	बालकृष्ण अर्याल	५८	३	९	
१३०	विद्यार्थी हौं साना साना	मनिष अर्याल	५८	३	९	
१३१	फुल कि हिंसा	मञ्जुल	१	३	१०	
१३२	आँधीखोले रोइला	कृष्णकुमार अधिकारी	१०	३	१०	
१३३	केही लोकगीत	देवी थापा	७०	३	१०	
१३४	धानको बाला पसायो	धर्मराज थापा	१	४	११	
१३५	चतुर्दशपदी	विलियम शेक्सपियर अनु . आरेस थापा	४	४	११	
१३६	नयाँ घाम	क्षेत्रप्रताप अधिकारी	५	४	११	
१३७	तल नहेर	गोविन्दप्रसाद शर्मा	११	४	११	
१३८	शिकारीको कविता	देवेन्द्र लम्साल	१२	४	११	
१३९	नयाँ वर्ष	विश्वप्रेम अधिकारी	१९	४	११	
१४०	जब देश	उमेश उपाध्याय	२५	४	११	
१४१	मेरो कविताको देश	राजेन्द्र सापकोटा प्राञ्जल	२८	४	११	
१४२	आशाहरू	लोकहरि पाण्डेय	३१	४	११	
१४३	मेरो रूप	गोमा पौडेल	४०	४	११	
१४४	मेरो देश	जमुना रोकाहा	४३	४	११	
१४५	अनुभूति	अनन्त कुमार श्रेष्ठ	५३	४	११	
१४६	एकान्त सुसाइरहेछ	अज्ञात युवक	५६	४	११	
१४७	गजल	तुलसी प्रवास	५९	४	११	
१४८	बिहानी	रामभक्त शर्मा (ढकाल)	६३	४	११	
१४९	अभै केही गर्नुपर्छ यहाँ	नारायण पाण्डेय	६६	४	११	
१५०	नारी	सुभाद्री चौधरी	६८	४	११	
१५१	साना साना नानी	ऋषिराम पाण्डेय	६८	४	११	
१५२	स्याङ्जा	पुरुषोत्तम कुमार सिंह	६८	४	११	
१५३	कलम	सतीश कुमार त्रिपाठी	६९	४	११	
१५४	बालकको रहर	सिर्जना रेग्मी	६९	४	११	

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	अङ्क पृष्ठ	वर्ष	अङ्क	कैफियत
१५५	पढौँ साथी हो	सावित्री ढकाल	६९	४	११	
१५६	बेसहारा जिन्दगी	चन्द्रकला कुँवर	६९	४	११	
१५७	नेपालीकै रगतले नेपाल रगताम्मे	माधवप्रसाद घिमिरे	१	४	१२	
१५८	गजल	ज्ञानुवाकर पौडेल	४	४	१२	
१५९	गाउँ जाने बाटो	मञ्जुल	६	४	१२	
१६०	जुन ग्यौँ उसकै फल	रमेश खकुरेल	७	४	१२	
१६१	मन	शारदा शर्मा	८	४	१२	
१६२	मलाई साथ देऊ है	चिन्तु गिरी	१२	४	१२	
१६३	मेरो देशको माटो सफा होस्	पशुपति पाण्डेय	१४	४	१२	
१६४	आज पनि	उपेन्द्र श्रेष्ठ	१८	४	१२	
१६५	युद्ध	खेमराज चापागाई	१९	४	१२	
१६६	वर्तमान समय	दुर्गाबहादुर रोकाहा	२१	४	१२	
१६७	गजल	महानन्द ढकाल	२२	४	१२	
१६८	मुखको कालो	मित्रलाल पंजानी	२३	४	१२	
१६९	गजल	महानन्द ढकाल	२२	४	१२	
१७०	गजल	डा. घनश्याम परिश्रमी	२७	४	१२	
१७१	संभ्रान्ति	डा. शेषकान्त अर्याल	२८	४	१२	
१७२	महिमा गान	तेजेश्वर बाबु ग्वंग	३१	४	१२	
१७३	शान्ति कसरी हुन्छ यहाँ	नेत्रप्रसाद पौडेल	३३	४	१२	
१७४	विदेशमा नबस	कुलबहादुर राना	३४	४	१२	
१७५	शुभकामना तिमीलाई	सुवास अधिकारी	३९	४	१२	
१७६	गजल	संजिता देउवा	४१	४	१२	
१७७	सृष्टिलाई नरोक	विश्वप्रेम अधिकारी	४१	४	१२	
१७८	प्रजातन्त्र	टंकप्रसाद पौडेल	६०	४	१२	
१७९	चेतनाको पर्खाल	राजेन्द्र सापकोटा	६४	४	१२	
१८०	गरिब	युवराज अर्याल	४६	४	१२	